

Доктор статистичких наука

Проф. Лазо М. Костић

редован члан

Међународног статистичког института у Хагу
и многих европских и америчких
статистичких друштава

Осврт на попис народности у Југославији

Статистичко-методолошка, демографска
и политичка студија

ИЗДАЊЕ ПИШЧЕВО

МИНХЕН 1973.

Druckerei: «Iskra», 8 München 90, Ohlmüllerstr. 16, Rgb.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

I.

Од последњег пописа становништва у Југославији објављени су претходни подаци о народности становништва. Они су очекивани са највећим интересовањем и публиковани су у релативно кратком времену. После су публицистички интерпретирани и анализирани по правилу сасвим пристрасно и нестручно.

Уредништво «Искре» ме је замолило да ја дам свој стручан осврт на резултате тога описа. Ја сам то са захвалношћу прихватио, али сам сместа упозорио да је за то потребно много простора у листу одн. да се приказивање мора продужавати у више бројева. С обзиром на важност овога феномена у једној вишенационалној држави, где се све врти око пропорција, паритета, националних претензија, националистичких злоупотреба итд. разумљиво је и велико интересовање јавности и потребно расправљање о томе. После би се то издало као књига.

II.

Са више страна је посумњано у тачност објављених података, често се отворено говорило о фалсификатима итсл. То се сасвим прецизно утврдити не може али само стручњак је у стању да учини нужна упоређења, да укаже на неслагања, да пронађе сумњива места, да утврди уколико су поштована правила статистичке методологије итсл. Све је друго шепртљанство.

Ја ћу се потрудити да ствар расправим сасвим по правилима те науке (*lege artis*) и што је могуће више беспристрасно (*sine ira et studio*). Разуме се да ја посматрам ствари као Србин, али нећу зато нигде ни једну реченицу рећи у корист Срба ако то не произлази из мојих објективних испитивања. Ја ћу можда бити више погођен где су неправде учињене Србима, ја ћу пре да се посветим томе питању него неком другом, али изврћати бројеве и њихов смисао ја нећу никад, па макар то ишло на уштрб Српства. Извртањем и лажима се може постићи само моменталан успех, али не трајан ни ефикасан.

Објављени резултати пописа остају подлога за све даље акције у земљи зависне од броја и распореда народности, они ће такви-какви (*tels-quels*) ући у све енциклопедије света и сматраће се истином. Да се побију, бар и делимично, треба велика доза знања и интелектуалног

поштења. Ја ћу покушати да то пружим, тако да ће они који оспоравају понекад тачност објављених резултата наћи у даним приликама, солидну подлогу. Без тога нема ништа: на једну лаж надовезивати другу не води циљу.

Али, да бих био објективан, ја морам имати слободу изражавања. Академска слобода учења, то је основа истинске науке. Без ње нема ни истине ни науке. Понека моја тврдња боже бити горка или непријатна за овог или оног. Али не рећи је значи прикривати истину и испољавати субјективност. Зато ја верујем да ме уредништво листа неће брискирати. А, разуме се, свакоме је слободно да неком репликом покуша оповрћи моја схватања и тумачења.

III.

Наслов овог рада (главни наслов) није сасвим правилан. Не ради се о неком попису народности већ о општем попису становништва. Маса која се пописује, то је укупно становништво земље. Јединица је поједини становник. Обележја су разна: пол, старост, образованост, занимање итд. Једно је од тих обележја и народност. Наслов је скраћен дат по начелу *pars pro toto*.

Наслов није нетачан, али није сасвим конформан устаљеној научној терминологији. Народност се пописивала, али не као самостални статистички објект, већ као обележје јединице. Зато укупан број свих обухваћених лица, свих лица чија се народност установила, мора да има исту суму као укупан број јединица.

То обележје је, дакле, испитивано приликом општег пописа становништва у Југославији извршеног 31. марта 1971. Ово је четврти попис у комунистичкој Југославији. Претходили су му пописи од 1948, од 1953. и од 1961. Размази су, као што се види, неједнаки, што отежава упоређења. У Краљевини Југославији извршена су свега два пописа: 1921. и 1931. Био је у припреми попис за 1941. или следећу годину, али је изненадни рат онемогућио његово извршење.

Често ће се чинити упоређење са резултатима ових претходних пописа (чије публикације ја имам), али одмах ваља напоменути да у Краљевини Југославији нису прикупљани подаци о народности код првог пописа никако, код другог на један врло несрећан начин, већ само матерњи језик. Поред тога и административна подела је била другојачија, а неке области Словеније и Хрватске нису тада нама ни припадале. Зато се пуна компарација може чинити само код послератних пописа.

IV.

Наша разматрања биће првенствено чисто статистичка: један статистичар не би требало да иде даље од онога што бројеви кажу.

Ми ћемо ипак чинити понегде дигресије и прелазити на предвиђање дејства датих бројева. То је већ терен политике, али политике проистекле из бројева, с њима тесно повезане. Не просте демографске политике, већ и националитетне. Понегде ће се покушати претпоставити дејство ових бројева на будући развитак друштва, државе, међусобних односа итд.

То ће бити субјективна мишљења, али проистекла из бројева који се тумаче. То је тзв. *етнополитика*, опет наука, у којој је писац ових редова посебно верзиран. Ту се правила науке не вређају, само треба јасно одвојити у тексту шта је резултат испитивања бројева а шта предвиђања даљег развоја. И у чистој Статистици се предвиђања негују, али само бројна предвиђања. Узајамни односи појединих народности и њихов утицај на државни живот су ванстатистичке категорије али базиране на статистикама.

Дакле, овај ће рад бити претежно статистички, допунски етнополитички. Тиме ће разуме се, бити за читаоце занимљивији.

ПРЕТХОДНИ ДЕО

МЕТОДОЛОШКЕ ЗАМЕРКЕ

1. Проблематика

Главни наш задатак овде биће анализа података о народностима Југославије установљених при попису становништва у целој земљи 31. марта 1971. Али, ето, њему претходи овај део где ће се говорити о методолошким неравнинама пописа, чинити методолошке замерке, јер су они често основа и узрок материјалних неправилности, тј. лажних бројева. Сами ће читаоци видети да без њих не би могли никад да се пронађу пропусти, неслагања, извртања, па чак и фалсификати.

С обзиром на све оно што је претходило попису, на његове политичке импликације и тенденције које су се тада јасно испољавале, овај део је неопходан. Без њега би уопште било немогуће тачно интерпретирати податке.

Мора се признати да су првобитне намере и радње Савезног завода за Статистику, коме је на челу један Муслиман, биле конформне статистичкој методологији, правилне, скоро беспрекорне. И формулари, и упутства, колико смо ми могли овде из новина дознати, били су на свом месту. Полазило се од начела Статистичке методологије и Демографске статистике.

На несрећу, то је све прерано објављено, и онда су се умешали политички фактори, који нити су знали нити су хтели да знају за начела Статистичке методологије, и који су тражили разне измене политички и националистички мотивисане, а то значи отступања од научних постулата и утврђене међународне праксе.

Нажалост, Савезни завод је попустио. Вероватно је морао да попусти по наређењу врховних партијских инстанција.

У чему је све попуштено, видеће се из следећих излагања. Овде се само мора рећи да није до тражења измена дошло са свих страна, од свих «република», већ само од дре-три. Углавном од Хрватске, и више од Хрватске него од свих других заједно. Из Загреба су стално чињени предлози измена, вршен гадни, досад невиђен притисак у историји пописа становништва да се ово или оно има да прилагоди њиховим политичким циљевима. Тако је цела зграда, пројектована правилно и целисходно, сасвим пољуљана и такоређи срушена. Захваљујући тој околности, последњи попис становништва у Југосла-

вији подлежи оштрој критици и може се већ унапред о-
карактерисати као неуспео.

Савезни завод је пренео на републичке заводе за статистику право интерпретирања и допуњавања инструкција. Тиме је повређено начело једнаког поступања и истоветне методе за цео попис (у целој земљи). Упоредивост, та «душа статистике», онемогућена је: упоређивати се могу само количине настале на исти начин, према истој методи. Још мање може бити међународног упоређења, јер се резултати других држава строго базирају на утврђеним принципима методе. Материјал је, дакле, већ интерно (међурепублички) неупоредив, а то значи неупотребљив. Видеће се то из даљих излагања. Ми ћемо у овом, претходном делу, изнети какве се све грешке појављују при пописима уопште и каква су монтирања могућа, да би у другом, главном делу, и сами читаоци увидели да су те грешке могуће и вероватне. Казати просто «то је фалсификат» не убеђује. Указати на конкретне недостатке, то је друга ствар. А то се може само кад се зна кад они настају и како се изводе.

Без познавања процеса пописа и с њим повезаних проблема, а то је метода пописа, нико не може ни разумети правилно, а камоли интерпретирати публиковане бројеве. Једном статистичару изгледа у најмању руку наивно када види како људи примају објављене резултате као нешто сигурно, јасно, недвојбено. А то такви нису статистички подаци ни у најкултурнијим земљама. Има и тамо пропуста, специјалности, посебних особина. Зато је само квалификовани статистичар у стању да потпуно схвати и да објасни дате резултате. При томе има увек указивати на особености методе и на специјалне прилике амбијента у коме се попис врши.

Статистика методологије учи како се најправилније долази до статистичких података, како се они најправилније обрађују, публикују итд. При томе она нарочито упозорава на тешкоће на које се наилази, на пропусте, грешке итсл. Она настоји да се грешке, у малом опсегу неминовне, отклоне, да се вастпостави право стање и добије истинска слика односа који се истражују. Из ње се види какве се све грешке могу да појаве, којег су опсега, колико су отклоњиве итсл. Поред општих недостатака општих за све земље, и свака поједина показује своје мане. Па чак и поједине области у земљи: неће исте грешке бити учињене на Косову и Хрватској. Све то треба претрести да би се оценила правилност последњег пописа.

Зато ми овим питањима посвећујемо нарочиту пажњу па их чак на првом месту у овом трактату наводимо.

Ту су уопште методолошке примедбе, посебно ће бити показане у вези појединог питања.

Ово може читаоцима изгледати испрва мало досадно, али на крају они ће бити захвални што је тако поступљено. Увидеће колико је то било потребно и све ће им у даљој интерпретацији бити јасније.

II. Децентрализација пописних радња

I.

Колико сам ја могао запазити из новина, а и иначе, извршење пописних радња било је потпуно пребачено на «републике» и «аутономне покрајине». Центар је само начинио план и дао инструкције спровођења. Онда је свака република и покрајина на свој начин и према својим интенцијама процес изводила. Могла је, као што смо видели да даје допунске инструкције. Формулари су били сви једнаки, само на разним језицима и писмима, али спровођење на терену није било јединствено.

Не треба заборавити да је попис изведен у време највише ескалације националних страсти у Југославији од њеног постанка. Републике претпостављају тобоже народе и свака је народност осим српске покушала да волумен својих припадника повећа.

Дошло је не само до различите методе поступка, већ и до различитих резултата пункто тачности. Бар пола република одн. покрајина настајале су свим средствима да њихов народ буде што јаче заступљен. Настојали су и дозвољеним и недозвољеним средствима. Било је и притиска и вулгарних фалсификата. О томе ћемо говорити посебно код сваке републике одн. код сваке народности. Мора се одмах упозорити да Србија и Војводина нису правиле никаква питања о методи, нити су доносиле допунска упутства, нити су у ма ком погледу утицале на национално опредељење грађана. Код других република и покрајина то се не може тврдити.

Извршење пописа мора да буде децентрализовано чак и у најкруће централизованим државама (сем тзв. држава — кепеца као што су Сан Марино, Монако, Андорра, Лихтенштајн). На терену се морају постављати пописивачи, образовати пописни кругови и реони у градовима (да нико не измакне попису), давати упутства за спровођење теренским пописним органима. У милионским државама то не може да обавља центар.

Али овај једини утврђује пописне формуларе, обрађује пописне формуларе и објављује добивене резултате.

У Швајцарској напр. нико и не помишља да кантонима (од којих Цирих има преко милион, а Берн скоро милион становника) ове делатности препусти.

У Југославији је попис извршен баш у време њеног, како је изгледало распадања, кад је центар један за другим задатак, једну за другом компетенцију препуштао «републикама и покрајинама», а ове су биле све безобзирније у отимању компетенција од центра.

Тако су опет настале неједнакости и методолошке неправилности, које ће се у даљим излагањима навести. Јер, то ће бити даље подлоге за утврђење неправилности пописних радња.

Та децентрализација је довела до тога, да су поједине јединице, напр. Косово и Војводина, пустиле у јавност резултате пописа народности давно пре других. То је произвело сумње свуда, а то је учинило и да центар не може више ништа да исправља. Нешто невиђено у другим државама.

Децентрализација пописног поступка несумњиво има и својих преимућстава, али јединство вођења поступка морало је бити осигурано на врху. Овај би имао право у сумњивим приликама да тражи обнову, ревизију поступка или у неким мањим деловима или чак у целој «покрајини». Овако, томе нема лека.

Обрада материјала мора да се обавља на једном месту, а још више публикување резултата. У колико би неки нижи пописни органи могли да утврде бројне количине пре центра, они не би смели бити засебно публиковани. (Могли би после општих резултата центра да се од нижих органа дају појединости, мада ни то није сасвим исправно). Ту се као што смо видели, грешило код нас, и те грешке остављају дубоку сумњу на исправност пописа.

II.

Уколико је и било публикувања података пре заједничког прегледа, публикувања од стране република, покрајина и општина, то је учињено преко новина и према томе нема веродостојност званичних извештаја.

Центар је сад дао податке, за које чак тврди да су дефинитивни (уобичајено је досад било, и код нас и другде, прво давати тзв. прелиминарне или претходне податке, али ако су дати дефинитивни, тим боље). Пун наслов биће дат у следећем одељку.

Мора се признати да је Центар то хтео да учини доста брзо. Данас је то, разуме се, сто пута лакше и брже него у

време када сам се ја бавио практичном статистиком: сав је доцнији рад машинелан и компјутерски.

Па ипак се десило то да је једна република ометала да се подаци брзо објаве. То је Словенија, тако да у публикацији која нама овде служи за подлогу недостају подаци из Словеније, а тиме и из целе земље. Но за нас Србе Словенија је у овом погледу од минималног значаја и ми ћемо упоређења и анализе извршити «унутар» република и покрајина.

Зашто није Словенија послала материјал? Јер хоће, како кажу, да према њему начини основу регистра становништва. То је једна злоупотреба коју Статистичка наука строго осуђује. У свим статистичким формуларима света гарантује се да се материјал не сме употребљавати у административне и фискалне сврхе. Он се претвара у бројеве и само у виду бројева презентира. Материјал мора служити само статистичким циљевима. Зато се и код раније, ручне обраде материјала у многим државама цепао први ред који је означавао личност (пописну јединицу). Јер ти формулари представљају статистичку тајну.

Било је чак случајева, напр. у спољно-трговинској статистици Чехословачке између ратова, да је пријављивачима увежене или извежене робе било загарантовано да никад неће финансијске власти дознати за то. Ако су ове варали, не морају варати статистику. Отишло се после толико далеко да се нису уопште од експортера и импортера у пријавама налазила имена.

Кад је извршен попис становништва у Београду под мојим руковођством 1930. године, јеврејски рабини су молили да им одобримо преписе формулара београдских Јевреја у сличном циљу што сад чини Словенија (да им послужи као подлога за регистар верника). Ја сам то одбио.

Ето, то су све непријатности оваквог стриктног децентрализма код пописа становништва.

III. Именовање пописивача и њихова улога

I.

Код извођења пописа прве малверзације се могу чинити при одређивању пописивача, тј. лица која иду од куће до куће, доносе пописне листе, објашњавају шта треба да се ради, и после те листе сабирају и односе. Уколико лица која се пописују нису писмена (бар неко од њих) пописивач уноси сам њихове одговоре.

Увек је проблем наћи за попис становништва одговарајућа лица као пописиваче. То треба да су лица не

само писмена, већ и да знају, да разумеју, посао који обављају. Тај проблем се налази свуда, а код нас свакако у појачаној мери, мада се не може порећи да сваки даљи попис има све ученијих и погоднијих лица за пописиваче. Ипак многе грешке настају услед незнања пописивача.

Међутим, у Југославији, мултинационалној држави, није само проблем наћи и одабрати способна лица за обављање пописа, већ наћи и национално непристрасна лица, која неће навијати ни на једну страну а камоли лажно уписивати добивене податке. Да се то постигне, мора пописивач, не само знати језик лица која пописује, већ да је *a priori* непристрастан.

Да би се задовољили ти постулати, тражи се и пропорција, «кључ» пописивача, да су приближно из исте националне категорије, или, ако је становништво мешано, да су пописивачи у истој размери заступљени.

У сваком случају треба искључити као пописиваче националне агитаторе, шовинисте итсл. Бар у мешаним пределима.

Код примитивних народа, још делом и неписмених. улога пописивача је огромна. Код културних народа је скоро равна нули. Ја сам доживео два пописа у Швајцарској: и за мене и за чланове породице где сам становао. просто су остављени формулари у кући неколико дана пре пописног термина а узети натраг после неколико дана. Нити је ко шта говорио нити питао. Само ако је неко тражио обавештење од пописивача, свакако му је и дато. Они су прегледали само нормалну исправност: да ли је све попуњено, да ли су одговори јасни, итсл.

Претпоставимо да су сви пописивачи били бар толико савесни па да нису вршили свесне фалсификате (што ће тешко моћи да прими онај који познаје наше прилике), могло се на одговор утицати и на друге, блаже и културније начине. Тешко би и пола становништва Југославије одоговорило на питање: Које сте народности? или Ваша народност? Пописивач мора да питање упрости и прилагоди интелектуалном нивоу лица које се пописује. У Босни напр. каже ако му је стало до одређеног одговора: «Јеси ли ти, ацо, муслиман». Он облитатно одговара: «Безбели, ја шта сам?» У Црној Гори опет пита пописивач: «Ђедо, јеси ли ти Црногорац?» Он одговара «А да што сам?» И онда, разуме се, онога уведу као Муслимана, овога као Црногорца. А можда би Црногорац друкчије одговорио да су га питали да ли је Србин или Црногорац.

То није формалан фалсификат, али то није ни најмање коректан, европејски поступак. Свакако има слушајева кад пописивач и не пита пописано лице о народности, као што га не пита о полу, о томе да ли је жењен или нежењен, одакле је, итсл. То пописивач види и уписује сам. Тако често и народност, ако је за њега «јасна».

Колика је важност пописивача, ево доказа из једне нотице «Политике» изашле баш сад кад ово пишем, у броју од 22. јула 1972. под насловом «Емисару Матице хрватске 15 месеци затвора». Суд у Мостару казнио је том казном једног службеника Општинског суда у Дувну «за разбијање братства и јединства». Ту стоји: «Казимир Вучемил је осуђен за иступ у Скупштини општине Дувно, где је уочи прошлогодишњег пописа становништва дошао и тражио обавештење о националном саставу пописивача».

Из тога се види колика је пажња, баш у мешаним пределима, поклоњена питању које ће народности бити пописивач. Јер он несумњиво врши знатан уплив на одговоре. Чак он може да напише и други одговор него што је добио од питаног лица. Негде је то могуће, а негде није могуће контролисати.

Ето, то су све ствари које нормални консументи статистичких обавештења не знају, чак многи и не слуте. И они узимају као једнако веродостојне све публиковане податке, од којих је велики део дат лично и према томе, нормално, исправно и други део прилично натегнут и намештен.

II.

Поред ових такорећи рафинираних било је и грубљих, било је чак и дивљачких притисака да се објекти пописа изјасне овако или онако. То је било нарочито на Косову, у Старој Србији, како су ту област до скоро све научне публикације називале. Тамо су уз претњу и терор читави крајеви били принуђени да се изјасне као Албанци. Нарочито Турци, Роми (Цигани), и Муслимани српског језика.

То су испочетка порицали албански руководиоци Аутономне покрајине Косова, али су напослетку то признали. И то најмеродавнији међу њима. Ево једног примера: У «Политици» од 24. јуна 1971. има један опширан приказ тока «Завршне седнице покрајинског комитета СК Косова». Председник тога комитета Вели Дева, једна од најутицајнијих личности јавног живота те покрајине

све до ове изјаве, признао је иако веома ублажено, постојање терора. У листу стоји изречно:

«Говорећи о попису становништва, Вели Дева је рекао да је попис, у целини, веома успео, али да је било и појединих притисака да се Муслимани, Горанци, Турци и Роми уписују као Албанци. Вели Дева је при томе додао да су сличне притиске свакако чинили и појединци из других националности».

То што прича да су то «свакако» чиниле и друге националности, то је лаж. Он не зна и не тврди то, већ само претпоставља. Али резултати пописа, којима ћемо се поближе бавити, демантују сваку помисао да су то друге нације чиниле.

Кад најофицијалнији функционер Косова признаје да је «било појединих притисака» на национално изјашњење, то је нама доста. Цео попис на Косову је компромитован. Он не може да стоји упоредо са резултатима пописа из других крајева којима ништа не може да се примети (напр. из Србије и Војводине). Та његова изјава компромитује посредно цео резултат пописа становништва у Југославији од 31. марта 1971. Она је драгоцен, мада смо за случајеве знали и из друге руке.

Изношени су и детаљи притиска пописивача на Косову. Тако је у «Политици» од 15. јуна 1971. био опширан приказ једног заседања: «Комисије за међунационалне односе на Косову, која се састала после пописа да би установила да је попис прошао у реду а да су се десиле неке неправилности у селима око Призрена због 'неспоразума' око идентификације муслиманства са албанством».

Ја тај напис у «Политици» или нисам читао или га нисам сачувао (можда сам га негде и затурио). Али га је пренео «Американски Србобран» од 9. јула 1971. под насловом «Скандал са пописом становништва у покрајини Косово». Нажалост не дословно како ја чиним, већ својим речима. Ипак ћемо из тог приказа нешто пренети. Тамо стоји:

«Поводом овакве оцене Комисије за међунационална питања, 'Политика' јавља, са терена о коме се ради, да многе комунисте, у Средачкој жупи, код Призрена, где су ти фалсификати извршени, не може да задовољи оваква констатација', наставља извештај 'Политике' када смо се ових дана обрели у овом крају они су изнели низ података који говоре о грубом кршењу основних грађанских права, загарантованих нашим Уставом и о притиску који је у току пописа становништва извршен на грађане да се одреде као Албанци. Како се сматра у Месној организацији СК у Средској, забуну је од почетка унео ма-

теријал Општинске конференције ССРН, у коме су погрешно дата нека упутства о попису. У њему се говори да Муслимани, којих има преко десет хиљада у овом крају, а којима је матерњи језик српско-хрватски не могу да се одреде као Муслимани, што је практично значило да им се на перфидан начин поручује да се упишу као Албанци.

Састанак на коме су чланови организације протествовали против овог материјала напустили су представници општинске конференције Социјалистичког савеза».

Изнесе се онда детаљи о догађајима у селу Горњем Љубину од два дана доцније, али мени недостаје исечак (нека то зна онај који би се специјално тим бавио). Даље, тамо стоји:

«Трећег дана пописа дошло је до инцидента у селу Негрегошту који је увелико узнемирио становнике Средачке Жупе. Без икаквог службеног налога ухапшен је учитељ Џезаир Мурати. Како нам је рекао Љубо Полић, секретар Месне организације СК у Средској. Џезаир Муратију је, да иронија буде већа, пребачено, како је тобоже он вршио притисак на грађане. А, у ствари, он је сам био устао против притиска који је на поједине грађане вршио учитељ Сали Дуја, да се уместо као Муслимани уписују као Албанци.

— Сматрамо да је неисправно то што су у селима где живи муслимански живаљ који вековима говори српско-хрватски, попис, углавном, вршили пописивачи албанске народности — додао је Љубомир Полић. — Због тога многи грађани са правом изражавају сумњу да је попис у ствари фалсификован. Ми смо се на таквој једној могућности на време супротставили али нико није хтео да нас слуша. Предложили смо листу пописивача али она није прихваћена. То је наше људе много увредило. Зар да се у оне најбоље међу нама нема поверења? Тражили смо ревизију пописа, ставили смо примедбе на рад неких инструктора. Једна њихова група у којој је био и Мехмет Љуми поново је ишла од куће до куће и вршила притисак.

Сматрамо да је попис вршен крајње недемократски.

Комунисти из ове месне организације тражили су да одмах после оцене Покрајинског комитета СК о извршеном попису, на њихов састанак дођу представници ЦК СК Србије, Покрајинског комитета СК и Општинског комитета СК. Позвани нису дошли.

На овом састанку, комунисти су поново заузели исти став. Они желе да са целом истином у вези с пописом упознају јавност. Избегавање таквог пута, кажу они, дало

би подстрека стварним непријатељима нашег система и братства и јединства да и даље роваре и у овој средини која је иначе до сада била пример традиционалног пријатељства које се гајило у свакодневном контакту међу овдашњим људима.

Нема сумње да о целој овој ствари треба да се изјасне и остале друштвено-политичке организације и појединци који имају увида у попис на подручју ове Жупе.

Један стручњак, Србин, који је због атмосфере терора који влада на Косову, напустио своје место, причајући о својим утисцима за време двогодишњег боравка у тој покрајини рекао је да се тамо дешавају ствари и у вези са пописом и у целом политичком животу покрајине које би запрепастило јавност кад би извршни одбор Републике Србије имао једну темељиту истрагу. Он нарочито оптужује албанске комунистичке руководиоце због хипокритског држања којим прикривају то стање».

Тамо се директно каже да званично предложена листа пописивача «није прихваћена». Имплицирно се грешке и фалсификати сваљују на пописиваче, што је сасвим плузибилно и вероватно. Шта све пописивачи тамо раде, то не знамо, али да не раде како треба, то се види из званичних као и приватних саопштења «са лица места».

Признат је дакле притисак на Косову, а ми сви знамо како изгледа арбанашки притисак (свакако је праћен батинама итсл.), али је резултат тако добивен остао на снази. Нико не сме да дирне у њега, јер је то аутономна делатност и аутономна компетенција «аутономне покрајине». Њени су и судови, и државни тужиоци итд. Ко сме да их осуди?

И још неки комунистички функционери (остали уопште не долазе до речи тамо) жалили су се на утицај споља у погледу националног опредељења становника Косова, на притисак, на насиље. Тако је ту скоро (половином 1972) говорио члан Централног комитета СК Србије Свето Долашевић и жалио се на делатност верских организација на Косову. Тај «вајни Србин», како пише «Американски Србобран» (од 28. јула 1972) напао је страшно Српско-православну цркву чија активност «прераста у директну непријатељску делатност». Само у погледу пописа њој није имао ништа да примети док је за Албанце казао: «Неке хоће биле су врло активне приликом недавног пописа становништва, утичући на опредељење грађана». Више није ни смео да каже да га дивљаци не убију. Хоће су, разуме се, у џамијама претили казном Неба свима муслиманима који се не изјасне као Албанци.

После дугог устезања пало је признање да је било нешто притиска на Косову, али то не повлачи никакве конзеквенце. Бројеви добивени притиском остају на снази, они улазе у све уџбенике, у све званичне публикације, у све енциклопедије света, постају формална истина, у коју се не сме сумњати. На основу њих ће се одређивати број представника појединих народа у свим телима покрајине, и општим и оним где су ови фалсификати вршени.

То је већ једна велика мрља на попису, коју нико није у стању да избрише. Бар у једном делу је официјелно признато да су резултати делимично добивени «притиском», а то значи да садрже оно што не би смели да садрже, да је лицима импутирано оно да кажу што нису намеравали да кажу. Другим речима да су резултати фалсифицирани.

III.

Ми смо овде изнели само малверзације пописивања на Косову, али је тога јамачно било и у другим крајевима (сем Србије и Црне Горе), што новине нису доносиле. Овде је довољно истаћи ту појаву као узрок фалсификовања пописних резултата. У културним државама је та појава непозната, код нас је негде (напр. на Косову) доминирајућа!

IV. Званична упутства за уписивање народности

I.

Пописни формулари (индивидуалне листе, домаћинске листе, листе за попис станова итд.) садрже и упутства за одговоре на поједина питања која могу неким лицима изгледати нејасна, док сами пописивачи имају своја упутства интерног карактера.

Пошто постоји питање о народности пописаног лица, то има и упутстава како поступати у сумњивим случајевима, или у случајевима политичке непокорности. То немају обично формулари културних народа. Пре свега тамо свако зна које је народности, затим се сматра да је то тако осетљиво питање да не сме подлежати никаквом регламентирању. Пописана лица у цивилизованим земљама би сматрала као увреду да им неко даје упутства како ће одредити своју народност.

Морамо признати да је код нас ситуација особена: ради се о мултинационалној држави, о новоствореним на-

родностима које немају ни корена трајности ни подлогу неприкосновености. Наша се држава меша и иначе, више него игде друго, у питања народности грађана у разним приликама и различитим видовима. То несумњиво може да доведе до забуне питано лице и једно званично разјашњење могло би теоријски да се разуме.

Али, то је услов који мора бити испуњен (*conditio sine qua non*). Ово «упућивање» мора остати «статистичка надлежност»; њега доносе и издају статистички органи сами без мешања политичких органа. Иначе је статистика опет компромитована.

Код последњег пописа, који се овде претреса, поступљено је сасвим супротно, и то чак објављено, стављено је на велика звона као да је нешто лепо и часно. Чег се овца стиди, тиме се коза поноси.

У «Објашњењима и напоменама», публикацији која нам служи за подлогу овог рада, и коју цитирамо на више места стоји дословно:

«У току припрема Пописа становништва и станова у 1971. години, статистички органи су, као и у свим ранијим пописима, за питања 'народност' и 'матерњи језик' широко консултовали политичке органе, како у погледу класификације у целини, тако и у погледу појединих националних група».

Значи да су потпуно признали мешање ванстатистичких органа државе у статистичку делатност, једна појава која се у целом културном свету избегава и перхоресцира. Уколико би нека статистичка управа заиста консултовала врховне управне органе, то би било урађено *sub rosa*, и само за неке проблеме. О политичким консултовањима нема нигде на свету говора. То је даља, тешка компромитација пописа. Умешала се политика у попис и она се слуша.

Наука би могла да се консултује, политика никако, ако се жели да се пописни резултати ставе у исти ред као резултати културних народа.

У даним приликама може се дозволити консултовање науке. Баш један конкретан случај имамо са првим пописом у (краљевини) Југославији. Кад се наишло на «Арбанасе» српског језика у пределу данашњег Косова, Дирекција државне статистике се обратила на Јована Цвијића, једног од најпризнатијих географа света, и његово мишљење је поштовано. Ја сам сведок. (Та лица су уврштена у српско-хрватски језик, јер се о народности није питало.)

II.

Упутства се скоро највише баве питањем «регионалног означања Народности». То је четвртина целог текста, и он гласи:

«На основу искуства из ранијих пописа, као и из Пробног пописа 1969. године, очекивало се да ће се извесан број грађана на питање о народности или етничкој припадности изјаснити у смислу регионалне припадности (на пример: Босанац, Далматинац, Сремац, Шумадинац и друго). За овакве случајеве републички заводи за статистику били су овлашћени Упутством за пописиваче које је издао Савезни завод за статистику, да донесу допунско упутство кога су пописивачи били дужни да се придржавају у своме раду на попису.

У складу с датим овлашћењем, републички заводи за статистику Црне Горе, Словеније и Србије донели су допунско упутство према коме су пописивачи били дужни да прихвате без икаквог коментара одговор о регионалној припадности уместо одговора о народности или етничкој припадности. Према допунском упутству РЗС Македоније, пописивач је морао да упозори грађанина да то не значи одговор на питање о народности или етничкој припадности, али да му укаже да је његово право да може и тако да се изјасни. Ако је грађанин и после таквог објашњења остао при датој изјави, пописивач је ту изјаву уносио у пописницу као одговор на питање о народности.

Допунско упутство Републичког завода за статистику Босне и Херцеговине обавезало је пописивача да грађанину који наведе локалну или неку другу припадност која не значи народност или етничку припадност, укаже да се тиме национално не изјашњава. Ако грађанин и поред тога тражи да се и такав одговор упише у Пописницу, тај одговор ће се третирати као да се грађанин није национално изјаснио. У том случају пописивач ће уписати као одговор 'Није се изјаснио'.

Допунско упутство Републичког завода за статистику Хрватске такође предвиђа обавезу пописивача да грађанина који наведе неку локалну припадност упозори да то није одговор на питање народност или етничка припадност. Ако грађанин унаточ упозорења остане код таквог одговора, пописивач ће га упозорити да тиме није дао одговор на питање о народности или етничкој припадности и сматраће да је грађанин на тај начин користио своје право из члана 41. Устава СФРЈ и да се не изјашњава о овом питању. Пописивач ће у том случају као одговор на то питање уписати 'Није се изјаснио'.

У обради, сва лица разврстана су према одговору који се налазио у Пописници. Зато се у резултатима подаци у трећој подгрупи 'Изјаснили се у смислу регионалне припадности' јављају у Црној Гори, Македонији, Словенији и Србији, док су у Босни и Херцеговини и у Хрватској, овакви случајеви, ако их је било, разврстани још приликом пописивања као 'Лица која се нису изјаснила'.

У претходно пренетим овде званичним «Објашњењима и напоменама» није тачно све исказано. Ми који смо пратили дискусије пре пописа, знамо да су хрватске установе, у првом реду усташка Матица хрватска (да је још тада била усташка, а не усташоидна, јавно је изјавио један садашњи члан Централног комитета СРХ) дигле огромну грају против дозволе да неко упише «регионалну припадност». То значи ако се означаи као Славонац, Далматинац, Барањац итсл. Они су захтевали, и то како громласно захтевали (то је било у доба њихове националистичке ескалације), да се таква лица убележе као Хрвати. И, како су новине тада јавиле, Савезни завод је дао овлашћење свакој републици да да «допунска упутства». Не знам како су у пракси та упутства гласила, али знам њихову «рацију», знам зашто су донета, и више сам него сигуран да су сва та лица уврштена у Хрвате. Морам зажалити што је то учинио и босанско-херцеговачки статистички уред, и тиме дезавуисао свога човека, директора Савезног завода за статистику Латифића. Ту би свакако било бар неколико хиљада одговора «Босанац, Херцеговац» итсл. А и Македонија је ту доста врдала, мада не верујем да би ту било много регионалних одговора, јер је већ Македонац регионално обележје (некад искључиво, а данас првобитно, од ког је постала народност).

Зато те две републике (БиХ и Хрватска) немају ниједно једино лице које се «изјаснило у смислу регионалне припадности». Да су та лица уврштена у групу оних који се нису изјаснили, тиме се ништа не би добило у смислу тражења хрватских шовинистичких организација. То је заваривање статистичких консумента. Ово су тражиле, и то нескривено, отворено, да се та лица сматрају и бележе као Хрвати. Па не само Далматинци, Славонци и Барањци који могу бити и Срби, већ и Личани, Кордунаши, Банијци итсл. који су већином Срби. Таквих одговора је несумњиво доста било; они су и очекивани, па је зато тражено да се практично онемогуће.

Пре свега другог, овај поступак је поново разбио принцип јединствених појмова статистичког поступка. Не важе свуда исти појмови, није свуда иста методолошка подлога његова. Данас се настоји да се и на међународ-

ном пољу постигне то јединство поступка. Они га у Југославији интерно вређају.

Конкретно још неколико примедаба. У примере регионалног исказивања наводи се и Шумадинац. Тога слушаја није никад било, то је измишљено да би се тобож казало да тога има и код Срба. Има га, али не Шумадинац.

Затим, уврштање таквих лица у рубрику оних који се нису изјаснили о народности је обичан фалсификат. Они су се изјаснили иако не комформно Упутствима.

У последњем ставу Упутстава каже се да су у Хрватској и БиХ «овакви случајеви, ако их је било, разврстани као лица која се нису изјаснила» о народности. Како то: «Ако их је било». Значи свакако да их у једној од тих република није и било. Заиста, њих у Хрватској није било и сви су уврштени у Хрвате. Један гадан, ординаран фалсификат.

III.

Много је прашине подигло питање да ли ће се дозволити национално опредељење као «Југословен». У земљи дискусије нису биле дозвољене, али једном човеку нису смели забранити да, баш поводом пописа, каже да је он Југословен и да ће се тако определити. То је био Марко Ристић, режимска перјаница. Нико му није одговорио на његов став. Прешло се игнорисањем. Мора се признати да је диктатор Југославије говорио две године пре пописа (почетком марта 1969) «да је незадовољан тиме што се код нас недовољно говори о југословенском социјалистичком патриотизму... И ја кажем да сам Југословен. И то ћу увијек казати, што не значи да сам заборавио да сам рођен у Загорју, да сам по националности Хрват». Ипак је његово опредељење народности хрватско, што сам не крије, а само патриотизам треба да буде југословенски, тј. осећање тесне припадности једној држави (Податак је узет из «Борбе» од 15. марта 1969). Слободније је то питање претресано у емиграцији, и баш је «Искра» замерила што није отворена рубрика за ту «народност». Ја сматрам да је управа статистике у земљи правилно поступила, што та лица сматра као да се нису «национално изјаснила».

Југословен је збирни појам свих Словена с Југа, значи свих осталих југословенских народности, правих и фиктивних. Сад ставити збир упоредо са деловима, није логично ни правилно. С друге стране, израз Југословен је и државноправни појам, обухвата све становнике који и-

мају држављанство Југославије. Кад би постојала рубрика «Југословен» напоредо са рубриком осталих народности, испало би да сви припадници других народности нису Југословени. Збрка би била много већа и одговори много неправилнији.

Догађаји прошлости дају нам нарочито за право. Кад је 1931. године било постављено и питање о народности, настала је ужасна збрка. Ја сам о томе разговарао са професором Душаном Ј. Поповићем, који је, иако историчар, нарочито неговао националну статистику. И рече ми нешто приближно како су скоро само Срби одговорили да су Југословени, два-три милиона Срба, тако да је преосталих Срба било мање од осталих неких народности. Попис је постао сасвим неуспео, и ови подаци нису нигде објављени. Сад напр. више нико не би знао колико има Срба. Цабе је био сав посао.

Истина је да је садашњи режим Југославије изразио антијугословенски расположе (уколико се тиче народности југословенске), што он сматра као израз унитаристичких тенденција, али је статистичка управа и независно од тога правилно поступила кад је овако одређење осујећивала.

Чак не стоји да је било забрањено изјаснити се као Југословен. У упутству је стојало како званично саопштавају:

«Грађанима је у попису остављена могућност да изјаве да су 'Југословени', иако се таква изјава не сматра изјашњавањем у погледу народности или етничке припадности. Та лица у резултатима исказана су као посебна подгрупа».

То значи да та лица нису изношена паралелно са другим народностима, али су ипак у резултатима обашка наведена. Поступљено је сасвим правилно.

Пала је примедба: како у земљи Југославији не признавати југословенску народност. То је неумесна примедба. Има много држава где име државе не даје етничко обележје. Напр. Аустрија: није постојала аустријска народност. Велика Британија такође: не постоји британска, већ енглеска, шкотска итд. народност. Постоји и Совјетски Савез, али не совјетска народност.

С друге стране, у Југославији постоје многе «државе», тј. републике и аутономне покрајине. Оваква аргументација оправдава назив црногорске народности, такође босанске, па чак и војвођанске. Присталице тих наименовања могле би употребити исте аргументе.

Назив јавно-правних корпорација не ствара и не оправдава етничке групе. Додавање толиком мноштву на-

ционалних деноминација још и једну југословенску ствара компликације а не рашишћава ситуацију. Тако би у свим лексиконима света било можда само 4 милиона Срба, пошто и овако у Југославији их је наведено бар два милиона мање.

Треба све имати пред очима кад се ове ствари третирају и предлажу друкчија решења.

V. Обрада прикупљеног материјала

I.

И код обраде материјала може се грешити, вољно и невољно. Шта значи обрада материјала? То је преношење података из пописница у табеле, претварање словних дата у бројне. Данас се, међутим, увлачи једна нова фаза, једна међуфаза, јер је обрада постала машинална. Сад се поједини листови («пописнице») претварају у перфориране картоне и све се доцније врши механички.

Свака рубрика има своју рупу, па се онда пребројавање врши необично брзо самим машинама. Док се раније морао увек изнова узимати оригинални материјал и за свако обележје у табелама уносити цртице, сад је то једном за увек учињено машином за цео формулар. Тако се олакшава нарочито тзв. укрштање података: нпр. по народности и писмености. Машина се намести тако да напр. она прими само листиће Срба писмених, неписмених, полуписмених итд. Све друге картоне (формуларе) машина избацује. Онда се то исто понавља за Хрвате итд. За кратко време све је готово: 10, 20, 50 пута брже него ручним радом.

Ето, то су преимућства машиналне обраде статистичког материјала. Али она има и многе недостатке. Грешке могу бити знатно веће, а њих није могуће контролисати и уклонити. Прво невољне: све се то ради брзо, од особља мање или више савесног. Кад су подаци пренети на перфорирани картон, грешке су неодклоњиве. У картоне се не преносе имена, нити се може дознати чији је картон евентуално погрешан.

Намерне су грешке кад се, са пуном свешћу о фалсификату, овај ипак изврши. Напр. ако је неко казао да је Србин, он се перфорира као Хрват. Код нас се не може априори одбацити та могућност. Код ручне обраде материјала, она би се могла открити кад-тад (јер се пописни материјал сме у најбољем случају уништити тек после свестраног искоришћења).

И ово је немогуће после отклонити, чак кад би се појавила и оправдана сумња за махинацијама.

II.

Ипак је све ово у вези са централизацијом и децентрализацијом пописа. Досад смо нагостили утицај те појаве на теренски рад, на прикупљање података. Сад на другу фазу статистичког поступка: на обраду материјала.

Може се одмах рећи да је могућност неисправности далеко већа код децентрализоване, него централизоване обраде. Код нас нарочито.

Прво, не могу све републике и покрајине имати тако скупоцене машине (сећам се да су пре биле најпознатије Холерит машине). Још мање оне могу имати стручно особље раде. Ту су чиновници разних народности, који не навијају само на једну страну. Међутим, у регионалним центрима, где је све наелектрисано национализмом и шовинизмом, једва би се то могло спречити.

Затим, баш у погледу народности, републике и покрајине би могле чинити далеко веће злоупотребе. Јер нити би било могуће рећи обрађивачима у центру државе: Гледајте да буде што мање Срба или Муслимана или томе слично. А не би се нашло ни чиновника да то од себе раде. Ту су чиновници разних народности, који не навијају само на једну страну. Међутим, у регионалним центрима, где је све наелектрисано национализмом и шовинизмом, једва би се то могло спречити.

А ко је обрађивао податке о народности последњег пописа? То ми не знамо, а требало би да знамо. Управо, постоје два званична извештаја, оба из истог извора, која се противурече, што опет баца ружну слику на солидност самог поступка.

Потпуно званично је објављено да је обрада вршена у центру. Тако у предговору публикације која нам служи за основу ове расправе, стоји овако: «Савезни завод за статистику по завршеном попису извршио је обраду података из основног материјала који је примио од републичких и покрајинских завода за статистику». Исто тако у предговору стоји да Савезни завод још није добио материјал из Словеније. Значи да ће дефинитивна обрада бити тамо и да се материјал неће вратити. Све то морамо посредно установити јер се то не саопштава (у уверењу ваљда да се собом разуме). У земљи је то лако утврдити, ми морамо на основу претпоставака да закључујемо.

Публикација коју смо више пута имали у виду и из чијег смо предговора сад два става цитирали носи наслов: Попис становништва и станова 1971. НАЦИОНАЛНИ САСТАВ СТАНОВНИШТВА ПО ОПШТИНАМА, Београд април 1972, Статистички билтен 727. — Разуме се објавље-

но јединим званичним писмом Југославије, хрватском латиницом. Доцније га нећемо више по целом наслову цитирати, већ скраћено или само Билтен 727.

Не знамо, такође, ни механички процес обраде али се и он са сигурношћу може претпоставити. Он је машиналан и на концу можда компјуторски.

Међутим, по једном интервјуу вође пописа у целој Југославији, који је дао «Политици» и ова објавила у броју од 10. децембра 1971., дакле у највећем јеку обраде тога материјала, стоји дословно ово:

«О резултатима пописа становништва наш сарадник Б. Трбојевић добио је обавештења од генералног директора Савезног завода за статистику Ибрахима Латифића.

— Већ смо саопштили неке резултате пописа становништва: структуру, писменост, број запослених у иностранству и друге, на основу узорака — каже Латифић. — Међутим, узорак не обезбеђује податке за мале регије, нити националну структуру становништва. Националну структуру добићемо на основу коначне обраде свих 20,5 милиона становника. Нема никакве тајне што се тиче пописа становништва по националној припадности у републикама и покрајинама. Припрема и обрада података по националностима обавља се у републикама и покрајинама. Када се све листе прегледају и пренесу на картице, онда ће се подаци снимити на магнетофонску траку и коначно доставити Савезном заводу за статистику. Међутим, републике нам нису до данас доставиле ни једну картицу о попису становништва. Свуда у свету ови подаци се обрађују по неколико година. По закону је Савезни завод обавезан да среди све податке о националној структури становништва до 1973. године. Верујемо да ћемо, ипак, успети да средимо све ове податке до краја 1972. године.

Косово и Војводина су на брзину средили неке податке и објавили. Не може се објавити само једно питање одвојено, јер принцип обраде по узорку за националности не важи. Ускоро ћемо објавити и претходне резултате пописа становништва и станова од 31. марта 1971. године»

Овај први предговор публикацији 727 долази из канцеларије самог директора Латифића. По овом интервјуу може изгледати да се само «обрада података о националностима обавља у републикама и покрајинама», а не и други подаци из пописа. Ако је то истина, онда се може и претпоставити разлог за такво поступање.

Свакако су «републике» и «покрајине» то захтевале и на томе инсистирале. А зашто? Очигледно зашто. Да

им је било стало до истине, оне се не би бојале да материјал предаду центру, на чијем је челу један Муслиман из Босне.

Све мање се, дакле, може поклонити веродостојност подацима о попису народности у Југославији 1971., а кад изнесемо и друге замерке, сумње ће постати скоро извесност.

III.

Трећа фаза статистичких операција јесте публикавање. Та је фаза потпуно зависна од друге и непосредно се на њу надовезује. И о тој фази има много поуке у Статистичкој методологији, али нас овде интересује само једно просто питање: коме припада компетенција публикавања добивених и обрађених података (претворених у бројеве)? Неоспорно оном органу који је обраду вршио.

А ми знамо да су пре Савезног завода за статистику објавиле податке за своје регионе Косово, Војводина, Црна Гора. Друге републике нису.

Зашто су ови тако журили и истрчавали се? Пре свега то није лојално и коректно, и они су то знали. Који је онда разлог био меродаван? Да се не може после ништа исправљати, нарочито ако центар за себе врши обраду. (Може и то бити: да региони изврше за себе провизорну обраду и исти првобитни материјал пошаљу центру.)

Овде је све нејасно, све збркано, све, можда намерно, затутуљено. И онима који би били вољни да објављеним резултатима поклоне пуну пажњу, то ће бити тешко кад ово све дознају. А то неко мора да им каже.

Још се једна ствар мора рећи баш о публикавању обрађених резултата. Статистичка методологија прописује да се публикавање има извршити по најмањим територијалним јединицама. И то, директно тамо стоји, да би се избегли фалсификати, као и грешке уопште. Јер кад се напр. износи народност села од 200 становника, лако је утврдити отстапања од истине. Ту је напр. 100 Срба, 80 Муслимана, 20 Хрвата, и одма се може утврдити да ли је тачно објављено. У већим агломерацијама теже, у великим скоро немогуће. Ми смо имали раније мале општине и све се могло преиспитати. Данас су општине огромне и нема могућности да се грешке лако уоче. Ко ће напр. за Сарајево утврдити да ли су подаци за десетине хиљада лица тачни? Велике општине у Југославији нису образоване да би се статистичка истина потамнила, али статистички органи то могу лако да злоупотребе.

VI. Које се становништво пописује?

I.

Читаоцима може изгледати чудно такво питање. То је бар јасно, рећи ће они: Пописује се становништво Југославије. Али проблем није тим решен. Има становништва правног и фактичког: правни су држављани те земље или чланови одређене општине, а фактички сви који у њима живе. За статистику је још важније разликовање међу фактичким становништвом: трајно насељеним или привремено присутним.

Код пописа становништва узима се за подлогу тзв. присутно становништво. Уписује се сваки онај који се критичког дана (дана пописа), критичког сата и минута нашао на територији те општине, без обзира где он иначе живи и где има грађанска права.

То је утврђено већ стотину година у свим цивилизованим земљама и тај принцип, колико ја знам, није повредио ниједан модерни попис. Јер крупни разлози говоре за то да се он одржава. Први и најглавнији је да би се избегао дуплицитет, да једно лице не буде на два места уписано. То се мора строго избегавати. Зато се уписује гост у хотелу, случајни путник у месту где се затекао и томе слично, а не неки деценијама живећи у том месту ако се критичког дана није ту бавио.

Нажалост, југословенска статистика се при последњем попису није држала те међународне и свуда прихваћене норме: она је уврстила у свој обим и «лица на привременом раду у иностранству». Тиме је компромитован попис до крајности. Он не спада у ред модерних пописа, он не би смео да своје резултате даје у укупну суму становништва Европе нити у компарације са ма где друго правилно изведеним пописима осталих држава.

II.

Да је попис обухватио и отсељена лица, то се није крило, али се није ни наглашавало. Званично није нигде ни потврђивано до објаве првих публикација о резултатима пописа. Види се да им је ствар била непријатна. Ја сам са највећим нестрпљењем очекивао аутентичне податке о томе и нисам смео прићи анализи бројева док то не дознам. И постепено, и посредно (незванично) ја сам то сазнао.

Прво сам дознао из новина. Најпре сам то нашао у «НИН»-у у напису Руже Петровић «Нација у попису» бр. од 4. јула 1971. У једном од следећих бројева «НИН»-а

пише Стане Станич под насловом «Попис разоткрива драме», а са наднасловом «Демографија», позивом на Ружу Петровић, ово: «Радници који се налазе на привременом раду у иностранству урачунати су у укупан број становника појединих општина». И онда он наводи неке општине које су означене са вишком становништва а у ствари имају мањак. Ето, то се овако узгред саопштава, свакако најважнији методолошки податак и најчудније отступање од правила статистичке методологије. Разуме се, ако су ти радници обухваћени у укупној суми општина, биће неминовно обухваћени и у републикама и целој Југославији.

У «Политици» од 22. фебруара 1972, у рубрици «Дали знате», стојало је ово: «Од укупно двадесет милиона 505 хиљада становника Југославије, према попису од 31. марта 1971. године, на привременом раду у иностранству било је 672 хиљаде њих, или око 3,3 одсто. Највише, преко пет одсто од укупног свог људства на привременом раду у иностранству има Хрватска, а најмање, испод 2 одсто, Косово, а затим Црна Гора. Из Хрватске је отишло 224,7 хиљада, из Босне и Херцеговине 137,4 хиљаде, из уже Србије 114,6 хиљаде, из Војводине 60,5 хиљада, из Македоније 54,4 хиљаде, из Словеније 48,1 хиљада, са Косова 24,4 хиљаде и из Црне Горе 7,8 хиљада људи. Од укупног броја лица на привременом раду у иностранству преко 68,5 одсто су мушкарци, но међу онима са Косова релативни удео жена је испод 5 одсто а међу Војвођанима и Словенцима њих има преко 40 одсто. Иначе, до краја 1960. године на привременом раду у иностранство је отишло свега 15,3 хиљаде њих, а за следећих пет година 51,4 хиљада особа, док је у последњем петогодишћу отпутовало укупно 473,5 хиљаде њих и само у првом тромесечју 1971. године још 116,7 хиљада лица».

Сад је ту више него јасно да су «лица на привременом раду у иностранству» обухваћена пописом, да су «пописана». То је један огроман број лица: две трећине једног милиона! За толико је стварно становништво Југославије мање.

После сам читао у званичној публикацији Савезног завода за статистику (имао сам само поједине стране али мислим да је то била публикација изашла 1971. под насловом «Становништво и домаћинства у 1961. и 1971. по општинама») потврду овог саопштења. Тамо стоји у нотацији (фусноти) стране 9: «Лица на привременом раду у иностранству укључена су у број становника 1971. године».

Ту је сад свака сумња отпала, а утврђено је такође званично да то раније није рађено. Према томе, упоредивост ранијих и најновијих података је јако отежана, ако не онемогућена.

То сад већ није нека мала грешка преко које би се могло прећи, то је фалсификовање укупног резултата за више стотина хиљада: Целокупно становништво Југославије претстављено са бројем од 20 милиона и још пола милиона опада фактички на испод 20 милиона.

III.

Није само овим укупан број становника Југославије преиначен, лажно приказан, већ овај поступак има још импликација које ћемо бар наговестити.

На националну статистику то има огроман ефекат. Нису све народности ни у истом броју ни у истој пропорцији присутне. Срећом у истим изворима (новинским, али несумњиво пружених са компетентних места) има и детаљнијих података, не само општих за целу земљу већ и посебних по «републикама» и по народностима. Они ће се навести на свом месту у даљим излагањима (код анализе бројева о народности). Тада ће се видети да су неке народности у Југославији процентуално далеко више имале својих коннационала у иностранству, друге мање. Без чишћења података овим бројевима, приказани бројеви би били сасвим лажни. Ми ћемо их очистити, али увек и у званичном опсегу. Од њега ће се редовно полазити.

У многим «републикама» изгледаће онда релација народности знатно другачија него се она изводи из званичних података Југославије. Бројеви ће бити друкчији, брукка за званичну статистику Југославије већа.

IV.

Укупни бројеви појединих народа Југославије биће већи у европским приказима становништва по народности. Јер ће их навести и државе где су та лица присутна.

Тако ће сад ова иста лица уврштена у статистику становништва Југославије бити обухваћена и приказана и у статистикама других земаља, напр. Немачке, Аустрије и других. Број становништва Европе биће за толико већи, лажно већи, онда и целог света итд.

Такође и народност: Немачка ће навести сва пописана лица народности српске, хрватске, југословенске итд., а она се већ налазе у статистици пописа становништва Југославије од 31. марта 1971. године.

Настаје дуплицитет, збрка, лаж, фалсификат.

V.

Ако су пописана лица «на привременом раду у иностранству», још пре би требало да су уписана лица која се налазе на феријама, на путовању, у посети ван места сталног боравка итд. Можда је то и рађено. Али је онда даљи дуплицитет неизбежан. Лица на отсуству су уписана тада у општини где стално живе као и оној где су се приликом пописа затекла. Ко зна колико је тих дуплих уношења! Онда може укупан број становника да буде приказан за неколико милиона већи него што је.

Међу лицима «на привременом раду у иностранству» налазе се многи, веома многи, који никада неће да се врате у земљу. Од оних у Аустралији, а тих је око сто хиљада, тешко ће се иједан вратити. Како их онда таксирати као лица на привременом раду у иностранству.

Многи су се у Европи (специјално у Немачкој) оженили или удали, многи су пришли терористичким организацијама (у Шведској, Немачкој итд.) и не мисле никад да се врате. Њих статистика увршта у домаће становништво!

Ето до каквих све аномалија доводи тенденциозно и непрописно поступање изазвано политиком!

VI.

Ова лица «на привременом раду у иностранству» статистички се потпуно изједначају са присутним лицима. За свако од њих треба да се попуни цела индивидуална пописна листа, сва питања у кестионеру («упитници», како они хрватски кажу).

Начело је да се одговори добивају у принципу од самог пописног објекта. Упутства предвиђају ко ће дати одговоре за децу, малоумне итд. Али упутства не кажу ко ће дати одговоре за «привремено отсутна лица». То је остављено на самовољу пописивача. Ко гарантира да ће се дати тачни подаци? Ко зна да ли би се напр. један Србин сам изјаснио као Југословен, а овде је означен као Србин? Или обрнуто?

Начело непосредности пописа се вређа, произвољни одговори су неминовни, пописна операција има још једну мрљу (поред толиких других).

VII.

И раније су се купили подаци код нас (у Краљевини Југославији), као и у целом свету, о тзв. «привремено отсутним» члановима породица. Али је то чињено у тзв. домаћинској листи без потребних детаља описа тих лично-

сти. Оне нису улазиле у збир становника ни општине, ни среза, ни ма какве територијалне јединице. Те су информације служиле сасвим другим циљевима. У последњем попису становништва Југославије ове су личности пописиване барабар са присутним. Оне су се утопиле у опште бројеве и нико не зна кад их чита (конзумира) колико је у њима лица стварно непописаних.

То има и друге огромне и грдне последице, од којих су неке наговештене, а друге ће бити такође наведене у току даљег излагања.

VIII.

Још једно методолошко питање у вези овога, у односу на објект пописа. То је пописивање војске. Ни то се у званичним публикацијама не каже, а могло се рећи и требало је рећи. Ја имам напр. код себе публикацију: «Попис житељства од 31. XII. 1910. у краљевинама Хрватској и Славонији, други дио». То је LXVI публикација Земаљског уреда у Загребу. Ту стоји у заглављу табеле на страни 30: «Цијело (грађанско и војничко) присутно становништво по матерњем језику...» Ово је врло коректно: консументи датих резултата на чисту су.

Код нас је при последњем попису несумњиво обухваћена и војска. Рећи ће се да је то безначајно у погледу народности: то су иста лица која би се уврстила у одређену народност и да су ван војске, да су «цивили». Тачно је то, али само за укупан број у целој држави. Међутим, у појединим областима земље то може да предругојачи и изокрене слику националних размера.

Овде ћу навести један догађај из првих година после првог светског рата. Све су државе наследнице Аустро-Угарске монархије вршиле тада пописе. Кад су изашли резултати пописа националности у Чехо-Словачкој, маџарски статистичари су повели једну грдну критику тих резултата. То је објављено у једној ревији коју је издавао Статистички уред Угарске на француском језику. Развила се била дуга дискусија између Маџара (доцнијег државног подсекретара) Алојза Ковача и Чеха (доцнијег директора Државне статистике) Јана Ауерхана. Радило се о Словачкој, нарочито о пределима ближим граници преостале Маџарске. Сећам се сад врло добро како је маџарски критичар између осталог приметио, да су Чеси баш у време пописа вршили војне маневре на граници Маџарске а у војсци су тада били искључиво Чеси и Словаци. Они су пописани као становници тих места граничних са Маџарском. Па је и тако, тврде Маџари, показан

већи број Чехословака и тиме помућена права слика националних пропорција.

Да је код нас то рађено приликом последњег пописа, ја не верујем. Мало је ко и знао за могућност таквих акција и њихов утицај на попис. Али да теоријски та могућност постоји, то је ван сваке сумње.

Разуме се да лајици ни то не знају и тиме сужавају могућност својих експликација бројева пописа. Стручњак о свему томе води рачуна.

Но, без обзира на злоупотребе (ја мислим да их код нас у овом погледу није било), једно гарнизонско место може учинити да се слика националних пропорција у њему знатно измени према сталном становништву. Оно, иначе сасвим компактно и хомогено, наједанпут испада шаролико. Ко не зна околности, може доћи до погрешних закључака. Срећом се велики гарнизони налазе у великим местима, тако да и јачи контингенти војске не значе много бројно. Ипак се мора о томе водити рачуна. Нарочито при тзв. «кључу», по коме се тобоже равномерно додељују високи положаји. При томе би бројеви војске морали бити елиминисани, а они се не знају, па се могу одвојити.

Једнако као припадници војске пописују се и питомци казних завода. Зато напр. у срезовима Сремска Митровица и Пожаревац имате припаднике свих народности али буквално свих које се у Југославији налазе. То је правилно статистички обухватити, али они који не знају да се у тим бројевима налазе заточеници, могли би добити утисак, могли би чак стварати закључке о мултинационалности тога региона (одн. града ако се подаци преносе по мањим агломерацијама). А то је погрешан закључак.

Ја сам навео ова два места, јер знам да тамо постоје казни завод. Има још у земљи казних завода, казнено-поправних завода итсл., али ја не знам где су. Напр. знам за Лепоглаву, али не знам у којој је садашњој «општини», знам за Голи Оток, али не знам такође где је он у публикацији обухваћен. Разуме се, да су и сви истражени притвореници пописани у крају где су притворени. Итд.

Овде је доста упозорити да се и такве појаве морају знати, да се морају узимати у обзир кад се статистички подаци објашњују.

Слично је са болницама. Уписује се сваки болесник ко се критичног дана нађе у болници, а ко зна одакле је он и којој народности припада. У статистици национал-

ности по попису биће означен као да је из самог места где се болница налази.

Све ове појаве могу често да преиначе слику националних односа у једном крају, која иначе не одговара стварности.

ГЛАВНИ ДЕО

АНАЛИЗА БРОЈЕВА НАРОДНОСТИ

VII. О чему ће овде бити речи

Сад долази главни део осврта на последњи попис становништва Југославије и анализа података. Бројеви су већ ту и сад их треба подврћи оцени, да не кажемо критичи: треба установити, колико је то могуће, тачност; треба им утврдити домаћај; треба их сравњивати и временски и просторно; скривене појаве извући на површину, неочекиване резултате осветлити, и извлачити закључке и предвиђати реперкусије на политичка збивања. Многоструки задатак.

То се све мора урадити у једном скромном оквиру: за детаљну анализу не би било ни простора ни читалаца у емиграцији. Зато ћемо се ограничити на «републике» и главне народе Југославије и то у потребним размерама.

Ред република биће исти као у званичној публикацији (број 727), тј. по латиничној (хрватској) абецеди. До пре пет-шест година био је утврђен други ред навађања република: најпре Србија, онда Хрватска итд. Тада су с врха наредили да се узима алфабетски ред и то двојаки: кад се нешто објављује латиницом, онда тај алфабетски ред; кад се објављује ћирилицом, онда азбучни ред. То је само теорија: у пракси се примењује само хрватски «редослед». Тако, кад напр. «Политика» преноси неке податке по републикама, она увек то чини латиничним «редоследом», мада је текст ћирилицом, али јој је рукопис сервиран хрватски. Тако Србија долази са pročеља на реп; то је био главни циљ ове «реформе».

И ми ћемо се овде држати тога реда, јер је он садржан и у званичној публикацији из које црпимо податке. У овом случају има то и једно преимућство: на крају се говори о Србији, која има и две аутономне покрајине, тако да се оне надовезују на крајње излагање о републикама. Боље им онда ту пристоји место него у средини. С друге стране, погодно је започети са Босном и Херцеговином, јер су ту резултати управо сензационални, у сваком случају сасвим неочекивани и примљени су са највише подозрења и скепсе, често и неверицом.

Директор Савезног завода за Статистику Ибрахим Латифић, казао је дописнику «НИН»-а Стану Станчићу и овај је то објавио у броју од 28. маја 1972:

«Још једном је потврђено да се у сразмерно кратком временском интервалу што га представља, на пример, је-

дна деценија између два пописа, не могу очекивати велике промене у великим групама и регијама».

То што је он казао не важи за Босну и Херцеговину. Сам Латифић је одатле и био је најпре директор Републичког завода за Статистику у Сарајеву. Или он то багателизира или не жели да наглашава јер му можда савест није чиста.

Но о свему томе посебно у одељку о Босни.

У овом делу расправе *описује се много са бројевима*, што је сасвим нормално. Не може се вршити анализа бројева без цитирања тих бројева. Само ћемо ми и овде покушати да избегнемо *furor numeri* (страх од бројева) који обухвата ненавикнуте на статистичке расправе. Гледаћемо да буде бројева што мање и да буду дати у сварљивој форми за нестручњаке. Уопште у статистичкој теорији важи правило да се у статистичким коментарима (за разлику од табеларних приказа) износе бројеви који се нормално могу да памте. Тога ћемо се држати и овде.

VIII. Подаци о народности у Босни и Херцеговини

I.

У Босни и Херцеговини (даље БиХ) биле су од памтивека, «од Кулина бана», *три бројне вероисповести, које су се сад преобразиле у три «етничке групе»*, да не кажемо нације (а то је практично исто). То су били православни, мухамеданци и католици (раније место мухамеданаца били су богумили). Њихов бројни однос је варирао. Предоминантна је била увек једна од ове две вероисповести: муслиманска или православна. Под Турцима било је канда муслимана више, бар у извесним периодима (после пораза код Беча, после одласка Турака из Славоније, Лице итд.; после њиховог повлачења из Србије). Али након малих пертурбација увек је понова испливало становништво православне вере на површину. О свему томе ми смо дали најдетаљније податке у књизи «Верски односи БиХ», Минхен 1965. Књига је скорашња, и свако понављање је излишно.

Од окупације на овамо Срби су сачињавали увек више од две петине становништва (поменута књига страна 82). Први попис после Окупације нашао их је скоро 43% (тачно 42,9%), претпоследњи у комунистичкој Југославији опет тачно толико. У међувремену су биле мање осцилације: највише 1931: 44,3%, најмање 1948: 41,6%. Тада је било у БиХ близу 72 хиљаде Срба муслиманске вере, што значи око 3 процента укупног становништва. Без

њих би Срба православних било само 38 и по процената, шест пуних процената мање него пре рата.

То би биле на први поглед *жртве Срба* за време хрватске страховладе. Оне су ипак знатно веће: јер је последњи попис био десет година пре стварања те наказне државе и с пуним правом се очекивало да би 1941. квота Срба православних у БиХ изнела преко 45 процената (према екстраполацији развоја у Краљевини Југославији). И први попис после рата вршен је три године иза свршетка његовог, тако да се нешто мало стање поправило. У сваком случају квота Срба је опала за најмање 8 процената. То је имензно. Јер свако померање квоте и за један проценат у деценију је неприродна појава. Пошто се ради о становништву истог социјалног састава и економског стања, истих регенерационих услова, то би и квота морала бити увек иста. Тим пре што је до последњег рата сасвим поуздано природни прираштај био увек највећи код Срба.

Међутим, последњи попис налази Срба свега 37 посто (прецизно 37,2%)! То је једна аномалија којој треба истражити и сагледати узроке.

На ово питање вратићемо се доцније кад будемо говорили о бројном стању свих великих етничких група у БиХ.

Но одмах треба рећи да је број Срба у БиХ, и једино њихов број међу три главне националне компоненте, опао чак и апсолутно. Мање их је у апсолутном броју било 1971. него 1961, истина за свега 12.909 лица, али су зато све друге веће етничке групе порасле апсолутно веома оштро. Они који су били скептични према резултатима пописа у БиХ, упозоравају стално, и не без разлога, на ову околност.

II.

Католика је било при првом попису после Окупације свега 18,1%. Пошто је попис вршен годину дана иза Окупације, када је већ у земљи била маса куфераца па и повећи гарнизон војске, то их је било пре Окупације свакако мање од 18 процената. Но тај проценат (процентуално учешће у укупном броју становништва тих покрајина, у статистичкој науци зван квота) сад рапидно расте не само за време аустријске управе већ и југословенске краљевске власти. Највећа је квота била 1931: 23,6 процента.

У комунистичкој Југославији прва квота Хрвата је обележена са равно 24 процента. То су само Хрвати, не и други католици, од којих су многи побегли из земље а

много и протерани (Немци). Та квота показује да Хрвати практично нису у БиХ уопште страдали, да су убијали, али не да су били убијани. Ако лаже коза, не лаже рог.

Код следећих пописа у комунистичкој Југославији њихов апсолутан број увек расте, док њихов релативан број конзеквентно опада: од 24 на равно 23; од 23 на 21,7; од те квоте на 20,6 при последњем попису. Враћају се постепено али сигурно на стање које су показивали при улазу Аустрије у земљу.

Хрвати у емиграцији тријумфују над слабљењем српског удела у броју становништва БиХ, али преко свога слабљења прелазе ћутке. Оно је, међутим, конзеквентно и трајно, док код Срба може бити и тренутна, прелазна појава. То нарочито важи за Херцеговину. Још 1969. се тамошњи бискуп др Петар Чуле тужио да се у његовој дијецези католички и хрватски народ «топи као снијег на сунцу». «Из моје Херцеговине људи бјеже на све стране свијета. Ако настави овако нас ће Хрвата ускоро нестати».

III.

Сензацију су произвели, то смо рекли, бројни резултати *муслиманске етничке групе*, где је њихов пораст е-норман, управо експлозиван, до крајности невероватан. Али прецизна временска упоређења се не могу вршити са ранијим пописима у комунистичкој Југославији, јер још није била призната, још мање формирана, муслиманска етничка група.

Са још ранијим пописима упоређења су пре могућа, ако се пође од претпоставке да је пре сваки муслиман БиХ по вери био то и по «народности». Та пресумција одговара углавном стварности. (Било је нешто српски или хрватски оријентисаних муслимана БиХ, али не одма у почетку аустријске власти и никад тако бројно да би реметило проценте). При првом попису под влашћу Аустро-Угарске било је муслимана скоро 39 процената (управо 38,8%), али се та квота рапидно и сасвим снажно крњила: код сваког идућег пописа било је муслимана процентуално мање него других верских група: 36,9%, 35%, 32,3%. Толико их је било 1910. при последњем попису вођеном од Шваба. У Југославији њихово учешће још даље опада: при првом попису (1921) било их је равно 31 проценат, при следећем (1931) још нешто мање (30,9%).

Њихова квота је стално опадала и од близу 40 процената пала је на мало више од 30 процената. То је био уопште јединствен пример пада бројног стања једне вер-

ске или етничке групе, који је несумњиво био проузрокован мухаџирством, али не само њиме.

Цео свет се био помирио с тим да је то једна група у опадању, једна декадентна група, чији се пад не може никакo спречити, у крајњем случају успорити.

Али се преварио цео свет: та група се попела на неслућену висину, преманила бројно српски волумен и прети да поплави целу БиХ. Узрока има више и ми ћемо покушати да их навестимо мало за овим, приликом упоредног приказивања бројног односа етничких група у БиХ.

Али, понављамо, требало је пре образовати или бар озваничити постојање засебне етничке групе која би обухватила све муслимане испочетка везане вером. То има свој посебан историјат, који ми не желимо овде приказивати, јер му није место и јер смо то већ једном претресли у студији «Неопредељени муслимани» у књизи «Нове југословенске народности, Демографско-етнографска студија» у збирци «Српски проблеми, серија националних списа», Торонто 1965. Ту сам ја први учинио ортографску диференцијацију између муслимана по вери и по народности. Ту сам казао (стр. 68): «Читаоци ће запазити да једанпут пишемо муслимани са малим почетним словом, други пут са великим. То је тачно по правилима српског језика: кад се означају по вери пише се минискул; кад тај термин треба да сурогира народност, пише се мајускулом».

У земљи то није нико учинио пре мене. Ја сам тек две-три године доцније читао како је Џвијетин Мијатовић једном нагласио «Муслиман са великим М». Разуме се да мене није цитирао, али бих ја цитирао њега или кога другог да су то рекли пре мене. Овако морам нагласити да ја нисам узео туђу мисао и приказао као своју.

Исто тако од мене потиче и назив «неопредељени муслимани», који сам први пут употребио у Статистици избора народних посланика 1923. године, изашлој у Београду 1925. године.

Никад ја нисам са своје стране уврштао бх муслимане у Србе, као што су ми импутирала лица око «Наше речи», већ сам само износио што други о томе пишу и то коментарисао.

Напротив, последњу одлуку о засебној етничкој припадности бх муслимана ја сам такорећи поздрављив у емигрантској штампи после последњег пописа становништва, али далеко пре него су били познати његови резултати. Пошто тај мој напис није нигде изашао у књизи, сматрам

да би било целисходно овде га репродуковати, тим пре што ћу на тај начин избећи понављања. Он је носио наслов «Поводом протеста због „муслиманске народности“, а изашао је у «Американском Србобрану» од 30. јула 1971. Он гласи (емитис емитендис):

«Један део српске емигрантске штампе био је врло активан приликом последњег пописа становништва у Југославији у критици форсирања и, како су они говорили, наметања «муслиманске народности». Ја се нисам хтео мешати у ово питање, из разлога које ћу навести.

Пре свега морам признати да је претставнике ове идеје руководило чисто српско родољубље и најпоштеније намере, али не довољно схваћена права ситуација. То ћу покушати да докажем.

Јер, нажалост, није тачно да би се већина Муслимана определила за Србе да је била слобода. Њихов број би био мали. Они који су хтели и инсистирали на томе да се обележе као Срби или као Хрвати, то су и постигли. С друге стране, ја не верујем да је режим то наметао, бар не режим ван Босне и Херцеговине (БиХ). Сами муслимани су то желели и није било праведно оспоравати им то право. Они су сами то хтели исто онако како су црногорски комунисти 1945. и даље захтевали «црногорску народност». Није право ни то другима пребацити.

Ја бих био најсрећнији да су се сви муслимани БиХ обележили као Срби, или бар већина њих. Моја дела довољно о томе сведоче. Али не желим никоме наметати слободу националног опредељења.

Истина, комунистички режим је испочетка настојао да се босанско-херцеговачки Муслимани одреде или као Срби или као Хрвати. По свему изгледа да је он веровао да ће се већина одредити као Хрвати. То се није десило: код првог пописа пет пута је више муслимана изјавило да су Срби него Хрвати (у самој БиХ без Санџака три пута више). Али је после настао преокрет па су се чак скоро сви Муслимани српског Санџака означили као Муслимани, док су се у црногорском Санџаку означили као «Црногорци». Ја имам разлога да посумњам у тачност тих података (о Муслиманима Црногорцима).

Но сад ми говоримо о Босни, а ја сам се бојао много чему горему. Резултати још нису објављени и не знамо дomet ове акције. Али начелно говорећи, мени је олакшало кад сам видео да се инсистира на називу Муслимана. Бојао сам се ја да не прогласе неку нову народност као некад Бенијамин Калај, неко бошњанство или томе слично. Ко би се смео томе одупрети? После неколико година

Можда би баш принудом да се одреде као Срби њих о-
злоједили, па чак натерали да оду у супротан правац.
настала би слична ситуација као у Црној Гори или Маке-
донији.

Ја пратим као ретко ко збивања у земљи, опадам
сваког дана, буквално сваког дана, крњење српских по-
зиција и стрепим од још тежих. Страховао сам да се сад
не окове на Босну, да опет од Српства одбију милион и
по душа. Тек кад сам видео да су прогласили «муслиман-
ску етничку групу», мени је лакнуло.

Ја знам да је то учињено због оних седам сто хиљада
«Хрвата», и само због њих. Нису хтели да њих изгубе, а
не могу стварати босанску народност ако у њу не уврсте
и католике Босне. Чим је прокламована муслиманска ет-
ничка група, под тим називом, јасна је ствар да се њој не
могу прибројити ни Срби ни Хрвати. Комунисти све ви-
ше прокламују босанско-херцеговачку државну посеб-
ност, али не националну (оно исто што су могли учинити
и Црногорци, и ниједан паметан човек им не би на томе
замерио, али су они тражили да се одрекну и српске на-
родности).

Тако са овим поступком, ми смо сачували више од
милион и по Срба. Они који виде јасно ситуацију у зем-
љи, осетиће такође олакшање као ја. Идеално би било све
муслимане имати као Србе, чак и један овећи део њих. А-
ли власт није на томе радила, већ да их што више удаљи
од Срба. Но при томе није бар крњила број чистих Срба,
као што је рађено у осталим «републикама». За околнос-
ти у којима живимо можемо бити и са тиме задовољни. У
Босни бар не губимо ништа иако не добивамо ништа. А-
ли под овим изразито антисрпским режимом ми не може-
мо ни очекивати да нешто добијемо.

С друге стране, муслиманско одређење је један од
главних гараната одржања Југославије ако тих гараната у-
опште има. Јер при распаду ове државе за муслимане не
би било места. Они ће се стога увек борити да остане ка-
ква-таква Југославија.

Ми не знамо резултате пописа у Босни (док су на Ко-
сову напр. то одма обелоданили)...

Да «муслиманска народност» не може да се трајно о-
држи, то је више него очигледно. Али њено нестајање у
овом моменту не би било баш повољно за Србе. И зато,
маколико год акција емиграције за придобијање мусли-
мана била патриотска, није била политички целисходна.
Ствар још није ни издалека зрела. Мора се показати ве-
лико стрпљење и разложност. Ми не смемо муслимане
терати од себе нити ма шта чинити да их одалечујемо.

Понављам, да то нисам хтео писати пре пописа нити ма у чему утицати на попис. Сад после пописа, сматрам да је то корисно. Ако ништа друго, да бар не бринемо много због тога. Друге су околности и друга опредељења, етничка и остала, за нас много судбоноснија. И штета је што се емигрантске новине нису њима позабавиле. Можда би делимично (за проценат-два) у томе и успели.

Муслиманска етничка група (да не кажемо народност, мада је то исто) не може то трајно остати. Поларизација у Босни настаће кад-тад и великодушношћу ми можемо више постићи него наметањем народности. Ту су људи најосетљивији. Овај попис нас је осакатио још, у то нема сумње, и ја ћу — Боже здравља — посветити њему дужну пажњу...»

Док сам ја тако писао, дотле је велики део српске штампе, чак и реномирани писци у њој, тврдили да је велики део бх муслимана, чак око 30% изјаснио се као Србин. На томе су градили своје поставке и на томе, нека ми је дозвољено рећи, фантазирали. Неко набацио та тврђења, сасвим непроверена а други надовезали на њих кроз нереалне закључке. Мене је, као статистичара, било стид, али нисам смео ни хтео да реагујем. Испео бих као онај који жали да су се муслимани изјаснили Србима.

А званична статистика је ћутала. Изашли су били подаци о Косову, о Војводини итд., али не о БиХ. То је свакако могло да потхрани ове фантастичне извештаје, као што је несумњиво изазвало неповерење код нас осталих. Дуго ћутање са доцнијим сензационалним резултатима, које нико, ама баш нико, није могао ни да очекује а камо ли предвиди, дало је оправданог повода да се помисли на монтирање или чак фалсификовање. Али онда треба рећи где се оно претпоставља.

Ја никако не могу веровати да се иједан Србин или Хрват, или чак припадник мањине, изјаснио као Муслиман. У најбољем случају то су могли бити Цигани или, како их сад зову «Роми». Њих су нашли укупно у БиХ 1.456 лица, док их је 1953. било 2.297. Има их знатно више, то ја знам, али ипак не на десетине хиљада, већ само на хиљаде. Дакле, та бројчана помоћ Муслиманима од стране Рома незнатна је, процентуално скоро неизрази-ва.

IV.

За четири деценије аустро-угарске управе БиХ, српско становништво је било демографски углавном стабил-

но, чак са малом тенденцијом пораста. Муслиманско становништво је било у опадању и апсолутно и релативно, католичко у наглом порасту.

Узроке није тешко установити. Православно (српско) становништво било је стационарно: нити је имало одлива нити принове у већим размерама (из Херцеговине је било одласка у Америку, али не у оном обиму како се представљало). Муслимани су се селили («мухацири») у Турску, а католици досељеници из свих делова Монархије, од којих је после настала једна бастардна раса Хрвата.

Решење је, дакле, видљиво и лако. Но мора се рећи да су муслимани и у самој земљи показали слаб природни прираштај. Требало је времена да се прилагоди новој ситуацији, која их је повлађивала, али у којој ипак нису били владајућа каста. Поред тог, како сам дознао, било је међу муслиманима јако раширен ендемични сифилис. Сами стручњаци су предвиђали демографски сумрак муслимана БиХ. У краљевској Југославији стање се није променило, пад је продужен и даље иако успореним темпом.

У комунистичкој Југославији почињу нагло да расту, пребацијући све остале етничке групе. Нико није могао више да држи с њима корак; сваким новим пописом све више остављају друге за собом, док напоследку код последњег пописа не заузму прво место и Србе не само са њега протерају него ставе знатно за собом.

То је све произвело неверицу и тешко може да се објасни. Чак ни званични интерпретатори резултата пописа народности у Југославији, не могу да нађу неко плаузибилно објашњење. Тако у «НИН»-у од 28. маја 1972, где се налази цитирана изјава «генералисима југословенске статистике» Ибрахима Латифића његову тезу још куражније поткрепљује у својој изјави Ружа Петровић (наставник филозофског факултета у Београду) која дословно каже:

«У последњих десет година изузетно је порастао број Муслимана у сразмери која се не може дуговати само природни прираштај, који је иначе изузетно висок».

Ми верујемо да је природни прираштај (вишак рођених над умрлим) код муслимана данас веома висок, мада се то не може поуздано установити, јер се у статистици кретања становништва не означаје народност. Али ништа мањи није јамачно ни природни прираштај код Срба. А миграционог прираштаја муслимани практично нису имали (можда се нека породица из Санџака доселила, али се то «не броји»). Како онда заиста објаснити тај енорман прираштај?

Мора се још рећи да је природни прираштај био нај-
већи непосредно иза рата: то је свуда тако, природа нас-
тоји да надокнади губитке. После се тај процес успорава,
што је баш и за саму БиХ јављено. Тако њихов партиј-
ски орган «Борба» у броју од 13. јула 1972. саопштава
следеће:

«У протеклој деценији у Босни и Херцеговини дошло
је до наглог пада природног прираштаја становништва, с
34,1 промил у 1960. години на 20,9 промила у 1971. годи-
ни, углавном због опадања наталитета и повећане еми-
грације младих».

То је вест Танјуга, дакле полузванична, чак и сасвим
званична (добивена несумњиво из статистичке управе
БиХ). А баш у тој деценији је овако нагло, фулминантно,
порастао проценат Муслимана у општем броју становни-
штва БиХ!

Тачан коефицијенат прираштаја није могуће устано-
вити, јер код предходних пописа није била рубрика Му-
слимана као етничке групе, већ неопредељених муслима-
на, неопредељених Југословена итд. Али тај пораст, ка-
когод се узело, не може да се измери ниједном нормал-
ном мером. То је нешто изузетно, неприродно, фантастич-
но. Сам сарајевски завод за статистику морао би да да
прихватљива објашњења. Дотле није чудо да се са нему-
слиманске стране говори о простом фалсификату.

Бројни напредак *муслимана* указује на још једну о-
колност: *њихове жртве у рату биле су минималне*. Они
стално указују на четничке одмазде према њима. Ових
је заиста било, али само у појединим местима и у далеко
мањем обиму него се приказују. Муслимани су се на мно-
го места такмичили са Хрватима ко ће више Србима да
напакости, ко ће их више побити. Срби су, где им се дала
прилика, вршили освету, али несумњиво, то гарантујем
баш према званичним статистичким подацима, нису уби-
ли ни једног муслимана за десет убијених Срба. Доказ је
и то, што је квота муслимана непосредно после рата (1948.
године) износила 34,7%, док је 1931. била 30,9%. Она је
за три и по процента била већа после рата него пре рата,
док је квота Срба опала била за око осам процената.

V.

Ту лежи и *један од узрока деминуирања српског ста-
новништва у БиХ иза последњег рата*, нарочито у задње
време. Јер они који су имали да репродукују српско ста-
новништво у БиХ убијени су и нису могли имати потом-
ство. Убијени су највећим делом од Хрвата, али знатним

делом и од муслимана. Код ових је било, истина, и витешких акција спасавања Срба, али то не може да прикрије месне злочине које су децимирале српски живаљ у целој БиХ, и чија се реперкусија сад баш брутално очитује.

Било је и исељавања Срба из БиХ и то у већим размерама. Било је исељавања и других народности, али испочетка Срба највише. Колико је којих исељено, ја не знам; имам само овај податак (из «Политике» од 29. августа 1968): «Од 1948. до 1961. СР Србија је примила много досељених: из БиХ 216.000...» (Затим долазе досељеници из осталих република).

То је без сваке сумње цела «република» Србија. Највећи део исељеника насељен је свакако у Војводини, од њих опет највећи део сачињавају Срби, који су се борили у партизанима.

Али је сад баш ово интересно: у тој декади није се осећао мањак Срба, него сад, кад је тај екзодус Срба, по свему што знамо, знатно умањен ако није сасвим престао.

Једна заговетка више, једна нерешљива енигма.

VI.

Ту је било речи о становницима БиХ који су ове покрајине за свагда напустили. Друго је питање оних који су их «привремено» напустили, тј. — како се то званично именује — *«лица на привременом раду у иностранству»*. И њих је било у знатном броју из БиХ. Срећом имамо о томе и полузваничних (стварно званичних) података. Тако је у «Политици» од 29. септембра 1971. писао Зулфо Бостанчић, стални дописник истог листа из Сарајева, под насловом «Политичко манипулисање бројевима» ово:

«У време последњег пописа становништва на привременом раду у иностранству из Босне и Херцеговине било је 137.350 радника. Према националном саставу, највише има Хрвата — 42,4 одсто, затим Срба — 29, Муслимана 26 одсто, док су остале националности заступљене у незнатном проценту.

«Овде је, у сваком случају, дошло до диспропорције, пошто се зна да у БиХ има највише Срба, затим Муслимана, па тек онда Хрвата. Према томе, у иностранству са највише налази оних којих је — најмање...»

Ту се износе проценти од укупног броја «привремено» исељених лица из БиХ по народности. Али не стоји колико је њих било у апсолутним бројевима. Међутим,

тај податак садржи опет исти лист у броју од 22. фебруара 1972. Тамо стоји: «Из БиХ отишло је 58.236 Хрвата, 40.921 Србин, 35.687 Муслимана и 2.507 припадника свих других народности».

С обзиром на оно што смо рекли у Претходном делу ове расправе, та лица нису смела бити обухваћена пописом. Према опште усвојеним начелима Статистичке науке она се нису смела пописивати и она се морају отписати, изузети из укупних бројева. (О томе још више говоримо на крају излагања о подацима народности у Хрватској — мутатис мутандис).

Сад ће тек бројна надмоћност Муслимана да још јаче дође до изражаја; али и бројна слабост Хрвата. Кад се одбију бројеви «лица на привременом раду у иностранству», онда је у БиХ било на дан пописа присутних Муслимана 1,446.743; Срба 1,352.227 а Хрвата 714.255. Њих би било доста испод половине Муслимана, а мало више од половине Срба.

Ово нису фиктивни бројеви; то су бројеви који су се морали појавити као резултат пописа да је ово питање третирано по начелима статистичке методологије. То су тачне цифре, а не оне које садржи званична публикација.

Истина, многи од ових лица на «привременом раду у иностранству» вратиће се кад-тад у земљу. Али и ту треба чинити разлике, које ће се опет најповољније репродуковати на Муслимане. Од њих ће се највећи део вратити, мало ће ко и остати ван земље кад се околности промене. Од православних ће остати приличан део, од католика веома велики.

То је логично: Они, пре свега, долазе из најсиромашнијих предела. Они су се у емиграцији компромитовали, јер су највећим делом пришли терористичким организацијама. — Они су у иностранству помагани од католичке цркве и многих других фактора. Као католици лакше се жене односно удају и лакше асимилирају у новој средини. Итд. Све то чини да у БиХ не може никад више бити ни једна петина (20%) Хрвата, а Муслимани се све више од њих удаљују. Њихов сан о «Хрватској до Дрине» отсањан је.

Несумњиво је и за Србе велики удар да су они поманути са првог места на друго, да су први пут за сто година, први пут одкад се модерне статистике за утврђивање броја становника у БиХ примењују, изгубили првенство. Да ли је то трајна појава или неки привремени феномен проузрокован још нејасним, свакако неутврђеним

узроцима? Из једних резултата не може се видети тенденција развоја («тренд») у друштвеним феноменима. Муслимани су за више од 60 година стално опадали у БиХ да се после дигну на неслућену висину.

Шта ће бити са Србима, то се још не зна. Једно је несумњиво: да се они знатним бројем селе у чистије српске пределе и економски повољније. Ако се томе не стави на пут, већина у земљи биће изгубљена. И Хрвати се сад селе, још знатно више, и у друге крајеве земље и у «иноземство». Али се Муслимани не селе; напротив, њима придолазе, иако у скромном броју, сународници из осталих југословенских области. Можда ће тај број после ове њихове премоћи, која ће се несумњиво одразити и у е-стабилишменту, настати стагнација а може и да се продужи пораст.

Само хрватска радост је ту сасвим депласирана: Ако Муслимани овладају Босном још мање ће него икад желети да се некеме прикључе, Хрватима понајмање. А свако драстично повећање Муслимана, значи релативни пад Хрвата, још већи, још дубљи. Они су данас у БиХ скоро незнатна мањина.

VII.

Али можда ни код овог пописа није било правих Срба мање од Муслимана Јер не треба заборавити да је у БиХ пописан 13.021 Црногорац или 0,3% целокупног становништва, да је нађено 43.796 «Југословена» за које се верује да су углавном Срби. Они чине 1,2% становништва «републике». Има их 8.482 који се уопште нису хтели национално изјаснити. Да је и ту већина Срба не може се сумњати. Јер су Муслимани попунили своје сувернике до последњег, а Хрвати су развили били пропаганду каква није позната раније ни код једног пописа. Зато не може бити далеко од стварности да се сва ова лица сматрају као Срби. Она се, свакако, не могу уврштати у званичну рубрику Срба, али, ако су заиста Срби, једног дана ће то и очитовати.

Правих националних мањина у БиХ практично нема. Сем Украјинаца који сачињавају један про миле становништва (5.333 душа), ниједна друга деноминација не доспева до једног на хиљаду. Сем Цигана, којих је нађено 1.356 лица ниједна друга група нема у БиХ ни хиљаду лица (Јевреја је било највише после Цигана: 708 душа. То су Јевреји по народности; по вери и раси мора да их је било знатно више, али су се они друкчије определили национално). Три главне народности сачињавају 97,4%

становништва, са «Југословенима» 98,6, а са Црногорцима и Словенцима равно 99⁰/о; међу остатком је највише непознатих и неодређених по народности, БиХ су заиста «југословенскије» од свих других република или покрајина, али кохезије између тих југословенских народа има мање него игде.

VIII.

Званична публикација садржи и *податке по општинама* и то у оба вида (апсолутном и релативном броју) што је несумњиво напредак. Податке о општинама садржавала је и публикација пописа за 1961. (Књига VI, ви-тална, етничка и миграциона обележја, Београд 1967) али само у апсолутним бројевима. Затим, општине су се у међувремену измениле и по опсегу и по називу, тако да су упоређења немогућа (она су могућа у самом статистичком заводу, где се материјал може увек разгрупиравати). А и пређашње деноминације муслимана отежавају упоређења чак у центру.

Има врло много општина са апсолутном већином становника једног етничког обележја. Једно је несумњиво: присуство све већег броја Срба по варошима. У прво време, после Окупације, њих је једва било у већим градовима. Сад их је свуда знатан број. У самом Сарајеву има Срба 34⁰/о, Муслимана 44⁰/о, а Хрвата свега 13⁰/о. У Бања Луци Срба има 58⁰/о, Муслимана 15⁰/о, а Хрвата 21⁰/о. У Тузли је Муслимана скоро равно половина, Хрвата 26⁰/о, а Срба 20⁰/о. У Зеници, ранијем центру католицизма има Муслимана 54 процената, Хрвата 22⁰/о, а Срба 20⁰/о. То су једине општине са преко сто хиљада становника.

IX.

Једна велика мрља пада на статистичку управу БиХ да је она забранила «регионално изјашњавање». То је једина статистичка управа од њих осам у Југославији која је прихватила ову хрватску тезу. Тиме је довела у питање своју либералност и своју жељу за објективношћу. Тиме је компромитовала и себе и општи попис коме је на челу «као генералисим» стојао Босанац и Муслиман, ранији директор Завода за статистику БиХ.

Мени никако не иде у главу зашто су тако поступали у БиХ. Тамо би вероватно била само два «регионална» обележавања: Босанац и Херцеговац. Ствари би користило и истину би унапредило кад би се дознало колико би се лица и тако изјаснило. Вероватно би то били највише

Муслимани, и зато се од тога одустало. (О овом проблему ми говоримо ближе у одељку о Хрватској).

Х.

Ми смо износили овде углавном релативне бројеве, међу њима тзв. партиципирајуће цифре или квоте. По изузетку смо износили апсолутне бројеве.

Сад можемо рећи да се уопште *ради о једној огромној маси, мултимилионској*. Кад поједини делови те масе тако брзо расту, јасно је да укупна маса исто тако расте. И заиста, становништво БиХ расло је увек од Окупације, али никад тако нагло као после другог светског рата. Код првог модерног пописа 1879. године целокупно становништво је износило 1,158.164 душе, а у последњем попису у Краљевини Југославији 2,323.555 лица. Било је скоро тачно подвостручено, за округло 50 година. За то време је становништво порасло за 1,165.391.

Од 1931. до 1971, дакле за равно 40 година (пописи су вршени истог календарског дана) становништво је порасло на 3,746.111, дакле за 1,422.556 лица, далеко више него за првих 50 година. Мора се признати да становништво расте по рачуну интереса на интерес (јер новорођени такође репродукују новорођене), тако да се са сигурношћу може очекивати да ће за сто година становништво БиХ бити учетворостручено. И то после два рата, после зверског убијања Срба у последњем рату и после великог исељавања најпре муслимана (мухацири), после православних Срба. Иако је у последње време природни прираштај смањен, код идућег пописа, ако не настану непредвиђене околности, БиХ ће премашити број од 4 милиона становника.

БиХ су по броју становника трећа «република» у савезној Југославији (а такође по површини). Ако становништво и даље тако напредује, онда ће наткрилити Хрватску за два-три деценија.

У тој земљи, и поред свих тамањења Срба у оба рата, поред свог запостављања у послератном периоду као и у периоду Окупације, живи много чистих и поносних Срба. По званичној статистици их је било милион и 400 хиљада. То је било пре годину и по, и то не подразумевајући «Црногорце», Југословене итд. Са овима данас их има сигурно милион и по. Има их више него у Војводини и Косову заједно; после уже Србије нигде их нема толико (ни у којој другој «републици»). И то су свесни Срби, међу најбољим које имамо. Они сачињавају више од 15% целокупног српског живља у Југославији.

БиХ су и географски и идеолошки спојени са Србијом; ова их никад неће напустити ни изневерити: они остају саставни део Српске нације и српске отаџбине.

VIII. Подаци о народности у Црној Гори

I.

Недуго иза пописа пронела се кроз српске емигрантске кругове вест да се око 30% муслимана определило за Србе, а од Црногораца и преко 80%. То су потврђивали и учесници на прослави Св. Василија Острошког која је била мало иза пописа.

И до мене су те вести допрле, али им ја, као стручан и донекле одговоран статистичар, не поклањам тако велику пажњу, још мању веродостојност. Ипак признајем да сам био поколебан у својој скепси, јер сам знао да је у Црној Гори покрет ресрбизације веома активан, па чак га пропагира нико мањи него Милован Ђилас! Али тако нагло то не иде.

Нажалост, наша емигрантска штампа је антиципира-ла званичне резултате и оперисала са овим гласовима као са статистичком истином, и то озбиљна, а не булеварска штампа.

Ја сам убрзо био убеђен да од тога нема ништа: чим су објављени резултати пописа на Косову и у Војводини. Они су објављени најпре, пре свих других. И из њих се могло запазити да је у тим двома «аутономним покрајинама» остало Црногораца по народности као и пре. Управо на Косову их је било колико и 1953, шест хиљада мање него 1961. У Војводини их је регистровано више него икад раније (преко 36 хиљада). Мањак на Косову је јамачно плод бегача од арнаутског беса.

Тек, практично остало је једнако Црногораца и сад као и раније. А ни на Косову ни у Војводини нико их није терао, нико на њих није утицао да се одреде као Црногорци. Значи «одумирање» црногорске нације, да употребимо комунистичку терминологију, није успело, бар засад није успело.

После је дошло објављивање, опет полузванично, резултата из Црне Горе; и апсолутан број, и знатно више релативан (партиципирајући) број Црногораца је знатно опао. Али је «нација» остала. На те резултате ћемо се вратити.

Тек у званичној публикацији објављени су резултати «ужег подручја Србије». Ту је број Црногораца безмало удвостручен према последњем попису. Има их пре-

ко 57 хиљада, од чега у самом Београду близу 30 хиљада. (Разуме се да има у Србији, специјално у Београду, још доста Црногораца који се нису као такви изјаснили.) Има их и у свим другим «републикама» али у незнатној партиципацији (највише у БиХ 3 про миле, у Хрватској 2 про миле итд).

Може се још рећи да су на Косову и Војводини имали Црногорци разлога да се као такви обележе: због пропорционалног заступства у разним државним и партијским гремијумима. На Косову су они прво време иза рата водили главну реч. Али у «ужој Србији» немају никакве пропорције ни ротације. Јасна је ствар да су многи од њих у савезној служби, и они се морају определити као Црногорци, али је то ипак према укупном броју Црногораца у Србији незнатна количина. Несумњиво да многи акцептирају ту народност из разних, не увек видљивих разлога. Неки можда и из пркоса. Има међу њима и мноштво студената, питомаца војних школа итд. Али когод је хтео да каже да је Србин, могао је то (у самој Србији).

II.

Да се ограничимо сад на Црну Гору, на њихово језгро. Ту је процентуално Црногораца *сваког пописа све мање*. Тако је било под првог пописа (1948) скоро 91% Црногораца, идућег пописа (1953) скоро 87%, трећег пописа (1961) 81%, а последњег пописа 67 по сто. Првог пописа било би и сто по сто, да нису морали признати преко 5% Арбанаса и скоро два по сто Хрвата. Тамо је била пригода, без скрупула, да се свако мора означити као Црногорац по народности. Ко није хтео, био је проглашен за фашисту, бар у Боки. И тако су дошли до скоро национално чисте «републике» Црне Горе.

Али, као све у природи што је лажно, и ово се није могло одржати. Нарочито последњег пописа. Тада су пописали Албанаца близу 36 хиљада, скоро двоструко него при првом попису. Па ни то није толико пореметило пропорције колико нагли скок Муслимана, јамачно највише у Санџаку, али и многим другим областима Црне Горе. То су мухамеданци српског језика, који су раније били облигатно уписивани као «Црногорци» (њима је то било лакше да се тако изјасне што сам назив није испрва означевао нацију). И тако је овај број растао у четири узастопна пописа овако:

	387	6.424	30.665	70.236
%	0,1	1,5	6,5	13,3

Разуме се да ово није никакав природан прираштај, то је само исправљање ранијих грешака и фалсификата. Испочетка нико није смео рећи да је нешто друго него Црногорац. Али кад су Муслимани у БиХ добили премоћ, то се репродуковало и на остале «републике».

Прва реакција Муслимана била је 1961. кад је један знатан део њих изјавио да је Турчин, јер није хтео бити Црногорац. Тако је Турака било у Црној Гори у сва четири пописа:

2	292	2.392	397
---	-----	-------	-----

Код првог комунистичког пописа су била свега две личности да после 13 година тај број буде хиљаду пута већи! Таквог случаја у свету нема! Код последњег пописа он опет пада на осмину. Уопште доказ да нешто шкрипи, да се лагало пре или сад, или пре и сад! Комунистички су се статистичари грдно преварили кад су мислили да се њима мора све веровати, као што се у свему морају слушати!

Тако је статистичка управа Црне Горе сама себе демантовала: признала је да је раније вршила фалсификат. Велика бламажа, а такође велика потврда да се југословенским статистикама пункто народности не може поклонити пуна пажња. (Грешили су и наши, емигрантски новинари, који су међу Србе увек рачунали све «Црногорце» по попису; ови Муслимани то нису ни могли ни хтели да буду; ја сам то више пута упозоравао.)

Сад изгледа да су дати тачни бројеви Муслимана. Имам чак утисак да су ту и неки други обухваћени а не само они српског језика. Тек је њихов број велики, па чак и проценат према укупном броју становника те «републике».

III.

После њих, међу «мањинама» *највише је Срба*. Да је овде такође вршен досад фалсификат (а по свој прилици и сад), ево ова временска серија за сва четири пописа. Срба је било у њима

	6.707	13.864	14.087	39.514
%	1,8	3,3	3,0	7,5

Ни Срби нису могли порасти за шест пута у 22 године: испочетка су их страхом задржавали да се изјасне као Срби. Истина је и ту продрла, али не пуна. Ја имам утисак да је било још доста велики број Срба у тој републици, који се морао да затаји да не би црногорска посебност дошла у питање. Јер овако они имају у савезној

служби једнако функционера на највишим положајима као Срби, Хрвати итсл. Они имају једнаки број амбасадора, савезних секретара итд. Ако се број њихових сународника смањи на право стање, све ће им то доћи у питање. Зато се не сме зазирати ни од фалсификата. Они су овде неспорни.

Међу осталим мањинама има и приличан број Хрвата који се овако кретао у четири пописа:

	6.808	9.814	10.664	9.192
%	1,8	2,4	2,3	1,7

Број Црногораца износи сад само две трећине укупног броја. То је импозантан број, али јако смањен према претходном стању. Процес осипања неспоран је. Ако тако потраје њих неће бити ни половина. Они ће покушати да се томе одупру до крајности.

Који су узроци: Прво што је отпала «наслага», сви они који нису никад били Црногорци, а затим што и многи Црногорци из првих година неће више то да буду.

IV.

Стварно је Срба највише показано у Боки и у Санџаку, који ни на један начин и никад нису могли бити национално црногорски. У старој Црној Гори највише их је показано у Подгорици: 5.176 или 5,2%, у Беранима 3.920 или 7,9%, у Никшићу 2.442 или 3,7%, у Колашину 1.368 или 9,9%. Помало али сигурно иде се напред: тиха вода брег рони!

Десет година раније (изгледа да је остао исти територијални опсег општина) било је у свим тим «општинама» знатно мање Срба. Тако у Подгорици их је било 2.306, у Беранима свега 300, у Никшићу 1509, у Колашину 213. Сад само једну ствар ја не знам: да није можда један део Санџака у општини Беране (Иванград)? Тиме би било мање Срба у старој Црној Гори, а више у Санџаку.

Ја под Санџаком, црногорским делом Санџака, рачунам «општине» Бијело Поље и Пљевље. Ту је број Срба још остентативније повећан, мада је задржан и велики број Црногораца. Тако је у Бијелом Пољу сад установљено 3.493 Србина, раније (1961) само 397. У Пљевљима је сад Срба «нађено» 7.923, пре десет година 769, дакле ни једна десетина. Да ли је то нека принова Срба? Да ли су се доселили однекуда? Не, ни најмање, већ они који нису могли бити јунаци 1961. да кажу да су Срби, сад су смогли кураж и то казали.

Број Црногораца је у Бијелом Пољу смањен за ових десет година од 34.750 на 29.862, у Пљевљима од 38.614 на 29.606.

Бока мене још више интересира. Ту спадају, колико ја могу установити, четири општине: Котор, Будва, Херцеговини и Тиват. Вероватно је Спич под Баром, а можда један део Паштровића. Ко ће му то знати? Свакако ове четири наведене општине спадају у Боку (мада се та реч званично избегава и замењује речју «Црногорско Приморје»). У ове четири општине било је 1961. Срба 7.157, Хрвата 8.636, Црногораца 25.352. Први пут у историји Боке било је више Хрвата него Срба, не зато што их је заиста било више, већ што су то хтели властодршци из Титограда, који нису смели Хрватима одрећи њихово хрватство, али су зато на најгрубљи начин то оспоравали Србима!

Последњи попис налази нешто више Срба, али не много више. Видеће се зашто. Тако их је нашао у Котору 3.362 (раније 1.788), у Будви 1.469 (раније 285), у Тивту (ту је и моја пређашња општина Кртоли) свега 971 (раније 863), у Херцеговном 5.216 (раније 4.261). Укупно је у Боки сад установљено Срба 11.008. Хрвата је нађено 7.318, дакле знатно мање него пре. И Црногораца је нађено свега хиљаду мање него пре и то 24.315.

Међутим, сад се појавила у Боки једна нова «народност» «Југословена» која је хиљаде лица обухватила, више у једној општини Боке него у свој Црној Гори. Ових је било у Котору 2.171 или 11,5% становништва, у Будви 285 (4,7%), у Тивту 634 (9,2%), у Херцеговном 2.553 (13,9%). Укупно је у Боки било «Југословена» 5.643.

Да ли то одговара стварности? Не, тврдим категорички! Ја не знам стање целе Југославије, али знам добро односе у Боки. Бокеља уопште нема Југословена. Тако су се изјаснили они који нису смели рећи да су Срби, а нису хтели рећи да су Црногорци. Јер је тамо још увек јако зазорно изјаснити се као Србин.

Комунистички режим је одмах у почетку имао за циљ слабење Србије и Српства, то се чак није ни крило. Највидљивије се то морало да испоји у искључењу Србије од Мора. Она већ географски није могла да аспирира на море, за које је толико ратова у овом веку водила. Али доклегод тамо Срби живе, постојала је увек опасност за српским ревиндикацијама на Море. Требало је сваки траг Српства у Боки отстранити, и ђетићи су се дали комунистичком ревношћу на тај посао. Али не верујем у њихов успех.

Становништво Боке је било раније прилично стационарно; измене у његовој националној структури биле су ретке и појединачне. Ишли су људи «у свијет» односно «у мрнаре», то је тачно, али су се и враћали после извесног времена. А породице су их чекале код куће. Насељавања је било још мање него иселавања. Понеки аустријски подофицир или чиновничкић остане и као пензионер у Боки. То бројно није реметило односе народности.

Тек после првог светског рата надошли су многи квалификовани радници из Пуле и запослили се у морнаричком арсеналу у Тивту. Тиме је била мало поремећена бројна релација једног региона Боке, управо онога који се сад означаје као најхрватскији. Сад се канда насељавају у већем броју Црногорци, опет нарочито пензионери. Многи Бокељи то не гледају радо (у целом свету је иста појава да дошљаци нису радо виђени) али ја то одобравам и кажем својим земљацима да то за нас може бити само позитивно и биолошки и национално. Биолошки, јер долази иста раса од које смо и ми, само боље еугенетички очувана. Национално, јер иако они инсистирају на свом «црногорству», у одсудном моменту они свакако неће бити ни за Хрвате ни за католике.

Причао ми је један колега (професор у Котору) да се они у селу брзо асимилирају, у градовима много теже. Али се никад неће асимилирати као Хрвати. Ја чак мислим да ће им се српски осећаји вратити кад виде угроженост Српства. У сваком случају њихово насељавање Боке поздрављам.

Да ли су и ови презентирани бројеви тачни? Ја сумњам у њих. Пре свега треба разликовати формалну од стварне тачности, формалну истину од материјалне истине.

Материјална истина је она како пописана лица мисле и осећају, а формална како су се изразили водећи рачуна о свим околностима, специјално ризику. У Боки и-ма, као што рекосмо, прилично досељених Црногораца и они ће се вероватно и код пописа тако означити. Од старих Бокеља ниједан. Ја сам у сталном контакту са Бокељима преко лица која путују у земљу, стално се распитујем за њих и стално желим да дознам њихова стремљења национална и политичка. Расположење је према Црној Гори скроз негативно и сваким даном све негативније. Мене то чак и боли, и узнемирује (из више разлога, које нећу да наводим). Да се они вољно обележе као Црногорци по народности, то је унапред искључено. То је стварни фалсификат ако не формални, али ја верујем да

је добрим делом и формални фалсификат. Бокељи су се у-век дистанцирали од Црногораца, данас поготово. Ја не знам у емиграцији ниједног Бокеља који би о њима имао лепу реч. Сви одреда њихово заузимање Боке сма-трају окупацијом. Како ће онда за себе рећи да су Црногорци? Има у Боки прилично лица која су се «регионално определили», јамачно рекли да су по народности Бокељи, укупно 368 лица (тога је било и раније).

Истакнути црногорски публициста («песник, приповедач, новинар») Душан Костић, родом из Пећи али по народности Црногорац, обишао је више пута Боку Которску и писао репортаже у «Политици» (сасвим површне и мало интересантне). У једној од њих, пре једно седам-о-сам година, жалио се како у Боки неће да признају своје национално порекло чак ни непосредни потомци досељеника. Мислио је на синове Црногораца који неће да се таквим обележавају, Црногораца додељених до пре другог светског рата. Они се признају Србима, и прозелиту Душана Костића то грдно врећа. Он је то казао заобилазно, не спомињући назив Србин, али је смисао очигледан. Ја тај број листа негде имам али је затурен. Сад, кад се синови Црногораца неће као такви опредељивати, како ће да се опредељују потомци оних који су и Млецима и, особито, Аустријанцима пркосили да су Срби, па чак при стрељању викали «Живела Србија» (као капетан Срзентић)? Можда је било таквих одговора али као резултат грубог насиља непознатог у статистици Боке и културног света. Тиме је сва национална статистика Црне Горе за мене крајње компромитована, ординарно лажна.

Црна Гора има још два приморска среза, то су управо срезови Црногорског приморја: *Бар* и *Улцињ*. Првome је вероватно додато нешто од Боке. У *Бару* има такође доста при попису декларисаних Срба; 1.208, док је Хрвата декларисано 273, Муслимана 2.701, Албанаца 4.273, Југословена 955, а Црногораца 17.769. У *Бару* је увек било доста мухамеданаца, а и католика са својим архиепископом (Примасом Србије). Но ових 273 Хрвата нису они: то су Спичани из Сутомора по мом дубоком уверењу, такође недавно похрваћени. (Спич је био до 1878. турски и његови католици нису били ни најмање Хрвати.).

Са Улцињем је стање далеко горе. Ту, истина, има Срба веома мало (223), Хрвата 70 (свакако чиновника или војника, не домородаца), муслимана 687, Југословена 522, али зато Албанаца 13.708 или 72,3%. Црногораца преостаје само 3.442 или 18,2%. У оба ова два од раније црногорска приморска среза (сад општине) има укупно Црногораца по националности 21.211, док целокупно становни-

штво износи 46.435, далеко мање од половине по њиховим званичним подацима. Насељавање Црногораца се врши најинтензивније још од 1878, али нису могли да постигну већину. Зато ћетићи хоће да се надокнаде у Боки. А несумњиво би и Бока и право Црногорско приморје постали изразито српски да није дошло до комунистичке владавине, која је Србе рушила, али није смела да сузбија ни Албанце ни Хрвате.

V.

Да је и у Црној Гори било притиска приликом пописа, о томе не може бити ни сумње. Само то нико није смео да жигуше. Ипак је остало трага о томе. Тако сам ја писао у «Американском Србобрану» од 2. априла 1971. (баш у време самог пописа, не желећи ранијим излагањима да прејудуцирам попис) и ово:

«Разумљива је ствар да су се и црногорски, компетентни фактори' изјаснили поводом пописа. Тако у 'Политици' од 24. фебруара 1971. има изјава Доброслава Ђулафића, неког председника неке Републичке конференције. Он је говорио тако да га нико не може разумети. Али је претио онима који се не определе као Црногорци. Ево шта је, између осталог, рекао: 'Наша одлучна борба против национализма и националистичких појава омогућиће да се такође одлучно боримо против покушаја да се утиче на грађане и наше радне људе да се не изјасне тако како се осећају, већ како одговара неким појединцима или личностима који не могу и неће да схвате историјску реалност црногорске нације и црногорског друштва'.

Дакле, когод се не изјасни као Црногорац, јављује се!

Сваки који пледира за своју нацију, а не црногорску, унапред је прокажен и против њега ће се «одлучно борити» црногорски властодршци. То је признавање терора и правдање терора, што се у другим републикама избегавало да призна!

VI.

Ту скоро сам читао у емигрантској штампи нека обавештења са терена, у којима је стајало да су се у Црној Гори многа лица изјаснила као Срби-Црногорци односно Црногорци-Срби, да су означили оба национална обележја. Ја верујем да је било тих лица доста, али не сувише. Колико видим, званична упутства не предвиђају те случајеве мада су они и од раније познати (напр. Буњевац-Хрват итсл.). То је велики пропуст. Требало је званично утврдити шта ваља радити у том случају.

Једно је неоспорно: дупла народност се не може статистички обрађивати. Она је већ нелогична сама по себи: ја сам већ у својој књижици «Нове југословенске народности» (Торонто 1965) казао: «Као што нико не може имати два оца или две матере, не може да има ни две народности (а ни две отаџбине)». То сам баш казао у уводу мојих излагања о «црногорској народности» (стр. 12). Та моја мисао је по неки пут и цитирана у српској емигрантској штампи.

Статистички она не може да се прими већ из техничких разлога. Не постоји рубрика за две народности, а још мање се неко може два пута сврстати у разне народности. Јер укупан број лица свих народности мора да одговара укупном броју лица у једном крају уопште. Тада би их било неколико стотина или хиљада више. То је формална немогућност, нонсенс.

Али према изјави истог лица које је то пре неколико недеља саопштило, сва ова лица су сврстазана у рубрику «Црногорац». Ја то потпуно верујем. И тиме би један део ове мистерије био решен. Званично су та лица сврставана у Црногорце, па била она тако означена пре Срба или после Срба. Тада је фалсификат неоспорно мањи, али постоји и онда.

VII.

Црна Гора је најмања «република» комунистичке Југославије, чак неколико пута мања и од аутономних покрајина. Имала је последњег пописа нешто преко пола милиона становника (управо 529.608), док је своје републиштво започела са 377 хиљада. Расла је нагло од пописа до пописа. Међутим, као што је речено, Црногораца по народности има ван те републике свуда а нарочито у широј Србији. Воле они да имају своју републику, али не воле да живе у њој. — Црногораца на привременом раду у иностранству има веома мало (око 7.000).

X. Подаци о народности у СР Хрватској

I.

Према «редослиједу» хрватске абецеде, која се једино практикује у садашњој Југославији, као што се званично једино практикује хрватско писмо, долази на ред анализа података о народности становништва Хрватске добивених при последњем попису. Одма се мора рећи: ту су сумње највеће, ту је развој ненормалан, ту се политичка и страначка власт мешала мимо мере (више него у

ма којој другој републици), ту је вршено и званично и приватно изопачавање података.

Иначе, *Хрватска је по абецеди трећа* по реду, а по величини, која се раније узимала у обзир, друга је, далеко испред свих осталих република сем Србије. Па чак је по пространству већа од уже Србије, коју комунистички режим све више посебно приказује. Разлика је мала, али постоји: ужа Србија има непуних 56 хиљада квадратних километара (управо 55968), а Хрватска 56 и по хиљада (управо 56538). Међутим укупна Србија, а то је «Социјалистичка република Србија» има површину од преко 88 хиљада квадратних километара.

Иако Хрватска има територију колико уже Србија, она има знатно мање становника: свега четири милиона и 426.649, док уже Србија има 5 милиона 250.365.

Међутим, ни једна ни друга нема толико присутних становника. Хрватска их је надувала далеко више него што је ико очекивао, него се то уопште могло замислити. То је прво што ћемо овде претрести.

Према полузваничним подацима објављеним у «Политици» од 22. фебруара 1972, било је из Хрватске «лица на привременом раду у иностранству» 224.722. То су само регистрована лица, а има их јамачно и још много која су отпељила мимо знања власти. Али ми тај број не можемо измишљати; остајемо код онога што су нам југословенске власти сервирале.

Према томе би Хрватска приликом последњег пописа имала највише 4,211.927 становника. На крају излагања овог одељка видеће се да је тај број морао бити још знатно мањи.

II.

Много више него укупан број становништва фалсификована је у Хрватској структура по народности. Нарочито је *вештачки повећан број Хрвата*. Њих је забележено преко три и по милиона (тачно: 3,513.578 лица).

Како је до тога дошло? Ми смо већ казали да су се умешале нестатистичке установе и власти и просто наређивали како ће се поступати. Пре свега, они одбијају да се неко изјасни «регионално», тј. по крају где је рођен и где живи. То су, тврдило се, све згољни Хрвати, само не увек свесни своје народности, и треба их као Хрвате уврстити.

Ја сам, не желећи ни најмање прејудуцирати ток пописа, то приказао српској слободној јавности у «Американском Србобрану» у чланку под насловом «Пред нови попис становништва у Југославији», који је изашао у са-

мо време пописа. У наставку од 2. априла 1971. ја настављам и приказивање нестручних и пристрасних органа неколико «република» да утичу на резултате пописа. Том приликом сам казао за Хрватску:

«Најубојитијим оружјем су се послужили они који данас владају у Југославији: Хрвати. Њима је све дозвољено, а они одређују форуме који ће хрватску ствар заступати. Овога пута су испочетка одредили тобоже један политички 'незаинтересован' — 'Друштво књижевника Хрватске'. У 'Политици' од 30. јануара 1971. донет је из Загреба опширан допис под насловом 'Против регионалног изјашњавања'. Пренећемо само делове из њега. Они гласе: 'Управни одбор ДКХ издао је јуче саопштење у коме се протестује против могућности да се, приликом предстојећег пописа становништва, уместо националне исказе регионална припадност. Новинска вест у којој се то помиње унела је 'немир и огорчење' међу становништво ове Републике, наводи се у изјави, јер би се, према најављеним формуларима, становници СР Хрватске могли да изјасне као: Славонци, Далматинци, Загорци, Кордунаши, Корани, Личани, Истри, Конављани, Кирци, Влаји, Бодули, Подравци, Међумурци, Пригорци, Подгорци, Туропољци, Шокци, Жумберчани, Сријемци, Банијци, Приморци, Мославци, Крајишници, Неретљани, Цетињани, Пољичани, Барањци, а можда и још ограниче-није.

Управни одбор Друштва захтева стога хитно повлачење формулара који су 'састављени под недопустивим претпоставкама'. Из формулара је неопходно да се укло-ни регионално изјашњење јер оно, у предложеном облику, омогућује сугерирање националне неопредијељености. По мишљењу чланова Управног одбора, регионална ознака морала би да има обратну функцију и да делује на изражавање националне опредељености.

Просвједујући против таквих пописивачких формулара, Управни одбор Друштва књижевника Хрватске и од своје стране упозорава на штетне последице што их је споменута одлука незнатих администратора изазвала у нашој јавности. Било би вријеме да се овако осјетљива питања, која задиру у национални осјећај и егзистенцију свих наших народа не пропуштају статистичким формуларима, јер се овдје не ради само о бројкама и постојима него о начелима много озбиљнијим и важнијим...' закључује се између осталог, у саопштењу...

После се јавила Матица Хрватска која је била скоро најжешћа (а шта би било да се Матица Српска у Новом Саду појавила за браниоца српских интереса?). И о томе

има саопштење у београдској 'Политици' од 3. фебруара 1971, које гласи:

У низу реаговања из Хрватске поводом предстојећег пописа становништва, јуче је са својим ставом изишао у јавност Управни одбор Матице хрватске. У изјави се предлаже — јавља нам загребачки дописник — да се попис одгоди док се не оствари најављена друштвено-политичка и државна реформа, да ову акцију обави свака република на свом подручју и према својим потребама и да се попише и становништво које је на привременом раду у иностранству.

У изјави Матице говори се о покушајима однорађавања хрватског народа и 'комадања' његове националне територије и, између осталог, каже: 'Прикривене реакционарне снаге искористиле су сада кратковидост или непромишљеност Савезног завода за статистику и других установа које организирају попис 1971, предузевши у наследство старе тежње и методе туђинских власти, као и циљеве протународне пашићевске и шестојануарске политике, које су стољењима разарале биће хрватског народа. Само у томе је сврха и бит намјере да се национална припадност становништва у СФРЈ може замијенити регионализмом. Из наведених разлога та би политика посебице могла бити кобна за хрватски народ. Она је очигледно и намијењена, у првом реду, разарању његова етничког јединства, јер при набрајању могућих регионалних (умјесто националних) опредељења не сугерира могућност — како се то разабире из новинских и телевизијских извештаја — да се напр. Словенци цијепају на Штајерце, Крањце итд. или Срби на Банаћане, Шумадинце, Мачване итд. или Црногорци на Васојевиће, Пилпере и томе слично'.

'При томе су', наводи се, 'Неограничене могућности и, дакако, злонамјерености пописивача. Ко може зајамчити да ће све те непознате особе (око 100.000 у СФРЈ) дјеловати с позиција брионског Четвртог пленума, Прве конференције СКЈ и Десетог пленума СКХ?'

У изјави се на крају подвлачи: Провођење опћедржавног пописа становништва по таквим упутима које омогућују и припремају (без обзира на намјере службених фактора) сакаћење и мрвљење националних бића појединих народа наше заједнице за вољу хегемонизма и унитаризма — а не треба заборавити: и на радост страног иредентизма — значи животну опасност за опћедржавне и политичке интересе социјалистичке Југославије... напомиње се такође да је ово најмање прикладан тренутак за обављање овако важна подухвата, баш у доба кад се

расправља и доносе одлуке о реструктурирању политичких односа у федерацији. Попис становништва је суверено право сваког народа и треба да буде остављено републикама, а апсурдно је и опасно проводити га прије него што оне то право према слободном договору остваре’.

После су се јавиле и политичке јаче организације, чак сам Сабор СРХ, највећи орган «Републике». Тако је јављено у „Политици“ од 9. фебруара 1971:

„Представништво Сабора Социјалистичке Републике Хрватске и Извршно веће Сабора разматрали су јуче проблеме настале у вези с предстојећим пописом становништва.

Према саопштењу Републичког секретаријата за информације, изражено је становиште да објашњење уз тачку десет упутства Савезног завода за статистику, које се односи на изјашњивање о народности или етничкој припадности, постовећује локалну припадност са националним или етничким опредељењем.

У расправи је истакнуто да су грађани Југославије, сви народи и народности наше земље, осетљиви на свој национални интегритет, што га прогресивно остварују у самоуправном социјалистичком друштву јачајући тиме заједницу равноправних народа и народности СФРЈ, те да због тога одлучно одбацују све покушаје да се тај интегритет доведе у питање, или негира, па и онда када се то чини посредно’.

Напослетку су Хрвати победили. Једно поштено упуство које води рачуна о изјавама питаног лица избачено је да би волумен хрватског народа био што већи. Морају да се означе као Хрвати и они који то баш нису хтели. Мора да има тих лица много, отуда и овај страх..

Њихову победу саопштила је „Политика“ у броју од 26. фебруара 1971. која гласи:

„После прекидучерашње седнице СИБ-а и састанка директора републичких и покрајинских завода за статистику, могу се сматрати окончаним дискусије и неспоразуми око текста упутства за предстојећи попис становништва, боље речено његовог спорног дела који се односи на локално, односно регионално опредељење грађана.

Наиме, из текста упутства за пописиваче, који се односи на народност или етничку припадност, избачен је онај спорни пасус о локалној, односно регионалној припадности, и замењен новим текстом који овлашћује републичке заводе за статистику да могу донети допунска упутства о овом питању, којих се је пописивач дужан придржавати.

Уместо пасуса: „Ако грађанин наведе неку локалну припадност (Буњевац, Босанац, Сремац, Славонац и сл.) пописивач треба да прихвати и такву изјаву и упише је као одговор на ово питање, мада она не значи народност или етничку припадност“. Сада стоји: „Пописивач је дужан придржавати се и допунског упуства надлежног републичког завода за статистику о овом питању, на случајеве одговора који нису обухваћени овим упуством“.

У свему осталом, сем овог пасуса, текст упуства Савезног завода за статистику остао је непромењен.

Сад ће републике о томе решавати, чиме се ремети једно од главних начела пописа: методолошко јединство, једнак поступак, једнаке форме за све. Нико не тера никога да се определи као Славонац, Личанин итд. Ако то он сам жели, зашто га исправљати? Је ли то слобода о-предељења? Упоређења са Србима су нетачна. Пре свега нико не брани од Срба да се когод хоће назове Бачванин, или Шумадинац итсл. А Хрвати нису против „регионалних“ назива већ и етничких. Они се боје да не изгубе Буњевце и Шокце у првом реду, а то нису регионални називи. У упуствима је стајало да такви одговори не означају народност, али лица у питању неће да кажу званичну народност, неће да се испоље као Хрвати, и сад их на то терају. Већег тиранина у статистици и њеној пракси није било. Хрвати су отишли тако далеко да су против директора Савезног завода за Статистику поднели кривичну пријаву. И то опет по систематској подели рада а увек истом циљу: „Чланови Савеза комуниста Адвокатске коморе у Хрватској“. Он, срећом муслиманин не Србин, који ништа не прејудуира већ тражи поштовање личне воље ставља се за то под суд (да је био Србин, нико га опрати не би могао). Пошто станује у Београду, то се морао тамо тужити. „Политика“ од 20. фебруара 1971. јавља да је Окружно јавно тужиоштво у Београду одбило „пријаву против Ибрахима Латифића“ јер је „смешно у његовом потпису тражити елементе кривичног дела“. Он је сам одговорио критичарима десетак дана раније и „Политика“ је то објавила 10 фебруара 1971. Он је ту казао између осталог:

„Ни у тексту Пописнице, ни у Упуству за пописиваче, нити на било који други начин Савезни завод не сугерира грађанину како да се изјасни на питање о народности. Текст у Упуству за пописиваче садржи само поступак како да поступи пописивач ако грађанин изјави да је „Југословен“ или наведе неку локалну припадност.

У Пописници за попис лица нема „рубрика, како се то често наводи у штампи, него у њој постоји питање „На-

родност или етничка припадност', са отвореним простором у који грађанин или сам уписује лично изјашњење о својој националној припадности или то чини пописивач. Могућност да грађанин може у овај празан простор обраца уписати и регионалну припадност предвиђена је ставовима политичких тела, која су, по нашој оцени, најме-родавнија. Савезни завод за статистику је прихватио овај став и само га технички обликовао у својим упустима.

Овде је изнет поступак — рекао је на крају Ибрахим Латифић — како је дошло до ових ставова које је Савезни завод за статистику доследно спровео и у Упусту за пописиваче. По мом мишљењу, једини пут за промену ових ставова јесте да их измене они форуми који су их и дефинисали. Што се мене лично тиче, од почетка искрено усвајам ставове СК коме припадам. Одлучно одбацујем тврдњу да Савезни завод за статистику, или ја лично за-мењујемо национално опредељење регионалном припад-ношћу или да конструишемо дилему: национално или ре-гионално. У свим документима Савезног завода за статистику недвосмислено стоји да се регионално опредељење не сматра националним. . .

Хрвати су ипак победили и спровели своју вољу као увек у 'Титовој' Југославији. Они као регионалну ознаку Срба наводе Бачване, Мачване итд., али не Црногорце. То је типичан пример регионалног става. Но ови су се прогласили нацијом и прете свакоме ко се код њих не о-предели као Црногорац. У Боки то не жели нико. Ово је саопштио једном пре пет-шест година Душан Костић, цр-ногорски књижевник, као што смо рекли у одељку IX (о Црној Гори). Казао је да ни они Бокељи — којима су се родитељи доселили из Црне Горе неће да се као Црногорци декларишу. Па ипак их попис као такве објављује. И-справљам се: не све Бокеље, већ само православне Боке-ље који неће да буду Црногорци. Многи су из пркоса од-говорили да су Бокељи по народности, али су уврштени као Црногорци. Католике наводе као Хрвате јер нити хо-ће титоградски комунисти, нити смеју да ниједном Хрва-ту нешто мењају».

Просто речено, ствар стоји овако: Савезна статисти-ка даје слободу сваком грађанину да своју националност изрази како он хоће. Ипак наређује да се упозори ако се изјаснио за неко територијално обележје. Више се заис-та није смело ићи, а строго узевши ни оволико. Хрватске културне установе прете: у Хрватској тога не сме бити, сви који то покушају имају се уврстити у Хрвате.

То је атак на слободу савести, на слободу опредељења, на слободу националне исповести. И то је потпуно игнорисање бића статистике. Циљ пописа је да установи, Немци кажу да «сними», тачно расположење народа у овом погледу. То је једино питање где пописано лице може да одговара по своме убеђењу (остало су реалне чињенице: пол, старост, матерњи језик, брачно стање, занимање, општинска припадност, место рођења итсл.). Резултати треба да тачно одговарају расположењу народа, а после тога односно на основу добивених резултата могу да се предузимају разне мере упућивања и инструисања. Дознаће се напр. да у Барањи неће Шокци да кажу да су Хрвати. Али терати питана лица да по туђем а не свом убеђењу означају своју националну припадност, то је крајња злоупотреба статистике и њене функције. Тим људима је стало било само до тога да попис покаже што више Хрвата и да то уђе у све светске енциклопедије. И јавно, отворено, као сви силници (они су то били онда) и-скоришћују једну освештану радњу, којој се свуда у свету унапред поклања вера, за своје нечисте сврхе.

У предговору званичне публикације о националном саставу становништва Југославије (публ. бр. 27) не износи се сасвим јасно да је све текло према жељама ових ванстатистичких установа. Јер се у време издавања публикације оне већ биле немоћне. Али да је тако поступано види се по самим резултатима: у Хрватској нема ниједно једино лице које се «изјаснило у смислу регионалне припадности», док их напр. у Србији има преко 9 хиљада, у самој ужој Србији скоро 4.000. Тако су Хрвати своју намеру спровели, свој паклени план извели.

Овога случаја није било ни код једног пописа становништва на тлу данашње Југославије: није тога било ни код пописа у Аустрији, ни у Маџарској, ни у Србији, ни у Хрватској, ни у Босни. То је уникум, то је сматрање пописаних лица за недорасле или неувиђавне, да не схваћају домет своје изјаве. На тај начин се број Хрвата «повећао» у знатном опсегу.

III.

Но нису они као Хрвате сматрали само «регионално или локално обележена лица», већ и све друге особе које су њима изгледале да су Хрвати, а које нису хтеле да се тако изјасне. (То је случај и са регионалним изјашњавањем: свако такво лице је знало да се може декларисати као Хрват, али оно то није хтело). Ишло се и даље. Ту је карактеристичан један напис познатог хрватског националистичког аса др Шиме Ђодана. Он је у «Студентском

листу» године 1970. писао (према «НИН»-у од 19. децембра 1971):

«Ми не смијемо бити пасивни ни у случају кад је дијете рођено у Хрватској и кад му је један родитељ Хрват, у том случају су два елемента хрватска: домовина и један родитељ, те би се дијете морало у матичне књиге писати као Хрват. Иначе, код нас се догађају невјеројатне ствари с дјецом из мешовитих бракова. Тако ако је дијете рођено у Загребу од оца Албанца и мајке Мађарице, по то је из мјешовитог брака, може се догодити да је национално неутрално а поступно еволуира у Југославена, да би постало због политичких околности објект политичке манипулације у прилог тзв. југословенске нације које никад није било нити ће је бити».

Заиста се тешко могло нешто отвореније и безобразније рећи. Враћа се Ђодан на начело натавизма: да је сваки рођен у Хрватској самим тим постао Хрват, чак и од оца Албанца и од мајке Мађарице, а нарочито ако је само један родитељ Хрват.

Као што хрватска емиграција на челу са др Крњевичем све Србе у Хрватској сматра за «православне Хрвате», тако нешто произлази и из доскора меродавних лица Хрватске у самој земљи. Они су били меродавни за време пописа и сам тај попис осетно инфлуенцирали. Зато је надуван број Хрвата мимо мере.

IV.

Поред свега тога Хрватска има на свом територију јаке националне мањине. Најјача од свих, то је српска. Највећу међу њима претстављају Срби. Ови су за време последњег рата масакрирани и убијани на најзверскији начин: чак су их спаљивали живе у православним црквама. На десетине и стотине хиљада је Срба зверски убијено. Па ипак их је остало доста да се презентују као значајна национална мањина. Преживело их је нешто преко пола милиона. Тај је број повећаван сваког идућег пописа, до последњег. Овога пописа практично није повећаван ништа (свега за 1.735 лица), док је у мањем раздобљу од 1953. до 1961. порастао био за 36.575 лица, а у још краћем периоду од 1949. до 1953. за 44.616 лица. Тада су била највећа сељења Срба из Лике, Кордуна и Баније у Војводину, па је ипак више порасло 25 пута за пет година него сад за десет. То се не може никако објаснити. Последње време није нигде забележено какво масовно исељавање Срба из Хрватске.

Још мање да је Хрвата за то време порасло 173.370, дакле равно сто пута више! А њих према хрватским ста-

тистикама има само пет-шест пута више од Срба. Поред тога зна се да је плодност Хрватица најмања у Југославији, док је плодност српских жена међу њима била далеко већа.

Веома ниска плодност (фертилитет) хрватских жена је ноторна појава, позната стручњацима целог света. Њих не крију ни у земљи, ни у самој Хрватској. Тако су експерти констатовали, како «Политика» од 7. јула 1970. јавља из Загреба, да је Хрватска на дну, не само југословенске, него и европске лествице по наталитету. Истовремено, каже извештај, ова република је на апсолутном врху по стопи одласка њених становника на рад у иностранство. Већ сада се јавља да је у двадесетак општина број умрлих већи од броја рођених. Шта ће бити, питају се стручњаци, кад наступе последице одсуства 250.000 радника на раду у Европи.

С друге стране, из Далмације се јавља да су нека острва тамо потпуно расељена, нешто одласком на рад у иностранство, нешто прелажењем у градове.

Па ипак, како ће се видети из наших даљих излагања, они су порасли више и у Хрватској и у земљи од Срба и многих других нација.

Како сад објаснити ову појаву? Логично је то немогуће: претпостављање фалсификата намеће се само собом. Др Крњевић је безброј пута написао да он не верује ништа «београдским статистикама», мада су од рата на овамо њих водили увек Несрби. Ове последње податке установила је загребачка статистика. Ми бисмо имали много више разлога да њој сад не верујемо. У овом слушају заиста не можемо да верујемо.

Уз овакве апсолутне бројеве, разуме се да су и релативни бројеви смањени. Тако је и 1953. и 1961. било Срба у Хрватској равно 15%, сада 14,2%. Они ће сад статистикама извести оно што нису могли ножевима: ишчезавање Срба у Хрватској. А несумњиво је то национално најизразитији српски елеменат, нарочито онај у загорској Далмацији. Он ће умети да се супротстави овим дијаболчним намерама.

Има још увек «општина» (то одговара донекле ранијим срезовима) где су Срби у већини. Навешћемо само оне где су у апсолутној већини, где их је више него свих других заједно. То су (по алфабетском реду): Бенковац (54,5%), Доњи Лапац (97,2%), Двор (88,4%), Глина (59,8%), Грачац (76,1%), Книн (65,9%), Костајница (63,5%), Обровац (80%), Кореница (75,9%), Војнић (95,4%), Вргинмост (75,9%). Има тих општина доста, али су то веома мале општине, управо најмање у Републици.

Има «општина» и са релативном већином Срба, махом тамо где су мешовита насеља, као у Пакрацу, где Срба има 46⁰%, а Хрвата 37,5⁰%. Ту има Чеха, Маџара, па чак преко хиљаде Италијана (!). Иначе, кад се ради о бројном односу углавном Срба и Хрвата, онда је већина увек скоро апсолутна, било на једној или другој страни.

V.

Поред српске мањине која је у Хрватској необично јака, има још у њој мањинских «народа и народности». Од југословенских народа има ту делова Словенаца (32.499), Муслимана (18.465), Црногораца (9.715) и Македонаца (5.633). То су све распршани појединци, можда и војници, ђаци, студенти, затвореници. Нема ниједног насеља у Хрватској тих народности сем можда у Истри какво словеначко село, јер је стриктно разграничење било немогуће.

Има тамо и других словенских народности мимо Југословена, и то давно насељених и прилично груписаних, а има их и нових и распршених.

Давнашњи су Чеси у Славонији, нарочито Дарувар, Пакрац итд. Њих има сада скоро 19.000, али их је било после рата знатно више и сваког следећег пописа све мање. Наиме:

1948.	1953.	1961.	1971.
28.991	25.954	23.391	18.997

Слично је са Словацима, који су посебно означени и то у сва четири пописа овако:

10.097	9.570	8.182	6.483
--------	-------	-------	-------

Било је такође Украјинаца односно Русина (назив им се у статистичким публикацијама мењао). Код њих се не може запазити иста десцендентна линија, већ више-мање стабилна. Она је износила код сва 4 пописа:

6.397	5.890	6.290	6.522
-------	-------	-------	-------

Пољака је било око хиљаде, па и њих све мање.

Словака је било највише у општини Вуковар (1.562), Нашице (1.348), Ђаково (965).

Има и Руса, јамачно старих избеглица, чији се број такође стално смањује (од преко три хиљаде спао на мало изнад хиљаде). Више од трећине борави у Загребу.

Међутим, у Хрватској је била веома јака немачка мањина. Она је пре рата (1921) износила 122.836 лица. Ту је спадао и Срем, али не Ријека и Истра. После рата овако се кретао њихов број:

10.144	11.242	4.214	2.792
--------	--------	-------	-------

Свакако је непосредно после рата највећи део ових био прогнан, али их је ипак остало више од десет хиљада. Они се селе у Немачку, а с њима и многи полунемци, па чак и Словени. Ја сам читао раније, док још није било «гостујућих радника», лист «Донаушвабе», који је носио имена свих пресељених (не пребеглих) Немаца у Савезну Републику. Ова их је примала без речи, а такође их је и Југославија односно Хрватска без речи пуштала да иду. Међу њима је било чисто словенских, чак и српских имена (нарочито брачних парова). Сад могу слободно да иду и да се иза границе декларишу као Немци. Скоро сви које сам ја пре десетину година пратио у листу били су из Славоније.

Та је мањина већ два-три века живела у Славонији. Још су веома јаке мањине биле и оне релативно староседеошке Италијани и Маџари.

Италијана је било на много десетина хиљада, можда и стотине хиљада у Истри, на Кварнеру, на Ријеци. Они су се одма иза рата отселили највећим делом. Ипак их је први попис нашао преко 76.000, после један мали разломак тога. Резултати сва 4 пописа су ови:

76.093	33.316	21.103	17.497
--------	--------	--------	--------

Мора да им је било много добро кад су тако напуштали своја древна огњишта. У самом Задру, где их је за време Аустрије било преко 10.000, нађено је сад свега 52 Италијана! На Ријеци, где су сачињавали већину пред последњи рат нађено је близу три хиљаде, у Пули четири и по хиљаде. На Ријеци не сачињавају ни два посто становника, у Пули шест и по, у Задру свега један про миле. Просто су их протерали и растерали. И то не за време рата кад су били подрепак Италије, већ сада у «слободној», »«интернационалној» Југославији.

Са Маџарима је слично, али пад није био тако нагао. Њих је било:

51.399	47.711	42.347	35.486
--------	--------	--------	--------

Њих је највише нађено у Барањи (преко 13.000), онда у Осијеку (5.115), у Винковцима (2.500), у Вуковару (2.000), Загребу итд.

Најинтересантније је да има Јевреја као народности преко 3.000.¹⁾ Од Јевреја највећи део живи у Загребу, а онда у крајевима који су били за време рата под Италијом (Ријека, Сплит итд.). У ужој Хрватској су их радикално истребили.

¹⁾ По дефинитивним резултатима 2.845! Шта је право и откуд толика разлика?

Слично је са *Циганима*. Њих је сад нађено 1.255, док их је десет година раније било само 313! Осам година пре тога као и сад, а на првом попису колико и на трећем. Очигледне грешке и фалсификати. Позната је ствар да су у «НДХ» Цигане такође радикално истребили. Зато их сад има највише у пределима који су били под Маџарском. Тако у Барањи 262, у Чаковцу 153, на Ријеци 43, у Загребу 207 (ко зна одакле додељени).

Како су мањине у Хрватској требљене (како им је био онемогућен живот), нека послужи као доказ ова серија релативних бројева (који би иначе морали остајати исти ако би се мањинско становништво развијало као свако друго). Тако је било процената при попису:

	1948.	1953.	1961.	1971.
Италијана	2,0	0,9	0,5	0,4
Маџара	1,4	1,2	1,0	0,8
Немаца	0,3	0,3	0,1	0,1
Чеха	0,8	0,7	0,6	0,4
Словака	0,3	0,2	0,2	0,1
Малоруса	0,2	0,2	0,2	0,1

Ниједна национална мањина није могла да се одржи у Хрватској. Разним средствима, не увек коректним, они постижу чистоту републике.

VI.

Мене је изузетно заинтересовала *Барања*, јер је то предео који није никад припадао Хрватској и који је откинут из њене природне целине, из тзв. покрајине БББ (Банат, Бачка и Барања). Чак при оснивању Бановине Хрватске није нигде, бар јавно, било ни говора да она обухвати Барању. Вероватно је од значаја било и то, да се на Бељу налазио неки дворца кнеза Павла (или можда Краљевске куће). А једном је маџарски државни поглавар Миклош Хорти, заједно са председником Владе Гембошем, предложио био југословенском посланику др Вукчевићу да им повратимо Барању и да ће они одустати од сваке даље ревиндикације. Тек Барања је била важнија него њен обим претпоставља.

Данас та област обухвата само једну општину (колико сам ја могао запазити): Бели Манастир, али је тај наш део био само један мањи састојак маџарске жупаније Барања. Српске трупе су 1919. окупирале биле скоро целу жупанију (са Печујом и Мохачем), али су се морале повући. То што је преостало дато је Србији, јер је сматрано српским пределом. Цела Барања при инкорпорацији Краљевини СХС није сачињавала ни 4 процента становништва БББ.

Етнички веома развијена, Барања је 1921. године имала 49.459 становника. За наредних десет година становништво се повећало на 52.847, а до 1948. године на 53.502. После рата удео немачког и мађарског становништва се смањио, док је број српског и хрватског становништва у сталном порасту. Године 1953. Барања је имала 1.971 становника мање него 1931. Ова појава се објашњава иселјавањем немачког и мађарског живља, губицима у рату и одласком људи из Барање у веће градове Србије и Хрватске, нарочито у Осиек, што је и данас случај. По попису од 1961. године у Барањи је живело 56.088 становника. Од тада до данас пораста практично нема. Последњи попис (1971) нашао је у општини Бели Манастир 56.322 лица.

Код првог пописа (1921) биле су четири велике, етничке групе не баш равномерно, али ни много различито заступљене. То су Немци и Маџари (приближно по 16 хиљада), затим Срби и Шокци (који се код пописа нису одвајали, јер се питало само за матерњи језик, а не народност). Хрвата није било ниједног. Срба и Шокаца је такође заједно било близу 16 хиљада, од којих је скоро половина била православна.

За цело време Краљевине Југославије нису барањски Шокци за себе говорили да су Хрвати. Сад одједанпут их прогласише Хрватима и доселише још доста Хрвата као нове насељенике на немачка имања. Па опет при последњем попису било је самих Срба колико при првом Срба и Шокаца (тачно 15.614 или скоро 28%). «Хрвата» је било више: 23.283 или 41%, док је Маџара било нешто мање од Срба: 13.473 или 24%.

Десет година раније (1961) било је једнако Хрвата, чак незнатно мање: 23.512, једнако Маџара (опет незнатно мање: 15.303). Само су Срби између та два пописа порасли за пуне две хиљаде (1961. их је било 13.698).

1953. било је у Барањи Срба 11.607, «Хрвата» 17.984. а Маџара 16.012. Маџари стално опадају, Немци су сведени на број од 773, а и Цигана је пронађено, као што рекосмо, 252. Хрвати су за то раздобље јако порасли, да после буду стационарани, док Срби постепено али стално расту. Ближе узроке не могу да знам: вероватно има иселеника из Славоније. У сваком случају је то повољан знак, сличан као и у другим пределима Војводине.

VII.

Срба у Хрватској има у скоро свим градовима, што раније није био случај. То је последица индустријализације: сиромашно сеоско становништво одлази да кулучи

по градовима. Ту, без српског залеђа, постоји опасност да буде денационализирано. А тај процес канда узима све више маха.

У Задру има скоро десет посто Срба, у Шибенику више од десет. Но они нису много удаљени од националног језгра. У Сплиту је равно пет посто Срба. До првог светског рата на прсте су се могли избројити.

У Банији и на Кордуну има их још више. Тако је пописано 1971. у Сиску 23,1% Срба, у Карловцу чак 26,6%. У Сиску за скоро два процента мање од четвртине, у Карловцу за скоро два процента више од четвртине укупног броја становништва. Чак их је у Загребу било 6,3% а то значи скоро 40 хиљада душа. На Ријеци их је било 9,4% (док је Италијана преостало 4,8%). И у Пули их је било процентуално скоро једнако (9,4%).

У Славонији наводимо Осијек са 23,9% Срба, (безмало четвртина), Вуковар са 37,2% Срба и само 45,2% Хрвата. Да није било убистава Срба у рату, не би их било мање него Хрвата.

У Далмацији има градова са већином Срба. Тако у Бенковцу 54,5%, у Обровцу 60%, у Книну пак скоро 86 посто Срба (85,9%)!

VIII.

Сад ћемо се опет вратити на *укупан број главних националности у целој «СР Хрватској»* 1971, али сад тзв. очишћен број, ослобођен оних који на дан пописа нису били у земљи, или, како се званично каже, «лица на привременом раду у иностранству».

Ових је било у целој републици:

Хрвата	Срба	Осталих
195.353	19.048	10.321

И Срба је несумњиво отишло много, али само 10 на сто Хрвата, а њихова општа пропорција је већа. Мање их је пропорционално него и осталих народности.

Кад се те бројке изузму од укупног броја, онда је морало бити, према статистичким прописима, 1971. у Хрватској:

Хрвата	Срба	Осталих
3,318.225	607.672	136.081

са онима који се нису изјаснили, са «Југословенима» и непознатим 236.002

Очигледно је да је «на привременом раду у иностранству» релативно највише Хрвата, пропорционално далеко више него Срба а нарочито осталих. То је био и разлог да су хрватске «културне» установе тражиле да попис обу-

хвати и ова «привремено» отсутна лица. Тако је самовоља и безакоње тријумфовало али и тим унапред компромитовало пописне резултате.

Овим ипак није окончана мистерија око пописивања лица хиљаде километара далеких од места пописа, чак неких на другим континентима. По овоме, овим «просвједима» хрватских културних установа, које су у доба пописа биле политички јаче од свих српских политичких форума, изгледа да првобитна намера водеће статистичке установе у земљи није била да се отсутна лица обухвате пописом, али је она морала капитулирати пред импетуозном навалом хрватских шовиниста. Зато се то питање јавно и не претреса, бар не званично.

Међутим, као што рекосмо, тај проблем има још више аспеката. Има ствари још увек потпуно непознатих и неразумљивих. Полуслужбено је саопштено колико је лица за време пописа било на «привременом» раду у иностранству. Ти бројеви изгледају веродостојни уколико су их власти уопште могле да дознају (јер не обухватају оне који су напустили земљу илегално односно без посредства завода за упошљавање). Тих мора да је доста, али ипак ваљда четвртина легалних одлажења на рад.

Много је компликованије и нејасније питање о пратилицима «привремено» отсељених лица. То су махом (али не увек) чланови њихових породица: жена, деца, родитељи итсл. Да ли су та лица пописана? Не би било разлога да се она не пописују кад се пописују домаћини. Она су принципијелно још привременије отсутна. А њих има укупно скоро колико и правих радника. Онда би око милион лица био обухваћен пописом мимо свих статистичких регула.

То је требало још раније рећи, можда у претходном делу, али се сад тек разуме разлог и намера тога поступка, невиђеног у историји статистике. Пошто смо тада пропустили да ово питање свестраније претресемо, то ћемо на крају свих наших излагања, у последњем одељку (Рекapитулативни осврт. . .), још једном поклонити пажњу овом питању и показати ад абсурдум поступак Савезног завода за статистику.

XI. Подаци о народности у СР Македонији

I.

Упоређења са резултатима ранијих пописа, пре комунистичке Југославије, не могу да се чине у Македонији. Пре свега није постојала главна народност те «социјалистичке републике», а затим ни овако вештачка терито-

рија није била никад у историји омеђена. Упоређења се морају ограничити на ова четири пописа иза последњег рата.

Пошто је образована засебна «република» под називом Македоније и у исто време створена македонска нација, измишљено јој и писмо итд., то се морала и статистички та република зфирмисати: требало је да покаже већину, и то импозантну већину Македонаца по националности. Једнако као код Црногораца. Само ови нису могли да покажу ипак онако огромну већину као Црногорци, јер су имали веома много Арбанаса и Турака, које је тешко било уврстити међу махом православне Македонце. Али ипак морало их је да буде бар две трећине. Толико их је тачно било код другог пописа, код првог нешто више, код трећег и четвртог знатно више. Почели су са мање од 800 хиљада, да после 1961. достигну милионску цифру и сада је знатно пребаце. Ево те серије њиховог бројног развоја за сва четири послератна пописа:

	789.648	860.699	1,000.854	1,142.375
%	68,5	66,0	71,2	69,3

Промене су неочекиване, и тиме већ слабо веродостојне. Да за осам година једна народност партиципира са изнад 5 процената, то је начелно немогуће. Још немогућније је кад се узме у обзир да се међу мањинама налазе оне са још већим прираштајем него га показују Македонци. Из ових бројева су манипулације и малверзације нескривене. Уколико се тиче манипулација, оне су сасвим изграпне; и манипулације се морају вршити тако да бар изгледају вероватне. Ове неочекиване и немогуће осцилације намећу неверицу.

II.

Оно што преостаје изнад 69 процената становништва Македоније, то су, према самом њиховом званичном признању, националне мањине, друго нешто него Македонци. Међу њима највећи опсег имају Арбанаси (*раније звани Шиптари, сада Албанци*). Ових је било код првог и последњег пописа по 17 по сто укупног становништва, у међувремену знатно мање. Апсолутни бројеви показују још изразитије то осцилирање. Њихова серија учешћа у целокупном становништву износила је (прво у апсолутним бројевима, после у релативним квотама):

	197.989	162.524	183.108	279.871
%	17,1	12,4	13,0	17,0

Како су они могли за првих пет година од 17 процената пасти на 12? То је неразумљиво, то је и немогуће.

Македонци имају веома велики природни пораст становништва, Албанци још већи. Како су онда могли да падну у учешћу за скоро трећину квоте? А при крају се опет вратише на првобитну квоту!

Ово ће бити разумљиво ако се прати серија развоја код Турака Македоније. Она је износила код 4 пописа:

	95.940	203.938	131.481	108.552
%	8,3	15,6	9,4	6,6

1953. било их је знатно више него Арбанаса, и апсолутно и релативно. Али никад доцније.

Да ту постоји један обрнути паралелизам, то је сместа видљиво: што је мање Арбанаса, више је Турака, и обрнуто. Од првог до другог пописа број Турака се више него удвостручио, после је опет пао за трећину, онда још више.

Очигледна је ствар да су Македонци фаворизирали Турке према Арбанасима из два разлога. Прво, да та и иначе огромна мањина не буде још већа; затим, што су се надали да ће се Турци што скорије иселити из земље, као што су то чинили првих година. После је то исељавање канда стало. Тада су се и многи Арбанаси опредељивали за Турке да би се лакше иселили. Долазили су чак са Косова у Македонију, јер су регионалне власти Косова стално спречавале исељавање у Турску.

И онда настаје игра бројевима: час је мање једних, час других. Ту је свакако утицао и политички значај Арбанаса са Косова у Савезу. Они су се интересовали за своје коннационале, што Срби нису могли да раде ни на Косову ни у Македонији. Тек су Македонци морали признати да опет има у њиховој републици самих Арбанаса пуних 17 процената. А у Србији их је било при првом попису свега 8 процената (сад скоро 12), па ипак су Срби морали њима признати аутономију, која је све већа и по компетенцијама се не разликује од републичке.

Невоља је Македонаца што се њихова насеља са Арбанасима граниче са арбанашким језгром на Косову. То нису удаљени и изолирани предели, тако да је арбанашка иридента несумњива, неминовна, једном врло опасна по саму егзистенцију «републике».

III.

У Македонији има још нација сваке феле али у малим размерама. После Арбанаса и Турака највише је попис показао Срба. Њихов бројни приказ за сва четири пописа показује, иако је количина мала, једну изразиту асцендентну линију. Она је гласила:

	29.721	35.112	42.728	46.465
%	2,6	2,7	3,1	2,8

Апсолутни бројеви су увек већи, квота је код последњег пописа нешто мања него код претходног, али већа према ранијима.

То су Срби којима је дозвољено да се изјасне као Срби. Има међу њима и функционера, цивилних и војних, али има и српских насеља, признатих од владајућих. И та насеља се налазе махом на самој граници Србије у срезу Куманово, тако да не знам који су разлози били меродавни да те пределе не доделе Србији кад већ признају тамо српско становништво.

По њиховој статистици у општини Куманово (а мислим да су то гранични предели Србије) било их је 12.448 или равно 11 одсто.

То је уједно њихов највећи проценат. Апсолутно их је било више у општини Скопље: 21.426 (5,5%). Нисам сигуран да ли ту има и неко насеље признато као српско.

Процентуално их има још највише у општини Ђевђелија. То су они досељеници са Галипољског полуострва који су се вековима као Срби осећали и као такви преведени у Југославију и насељени око Ђевђелије. Ту је попис нашао Срба 1.193 или 4,4%.

Сва сам ја ова питања обрадио детаљно у две књиге: «Србија или Југославија» II књига, стране 121 до 161, Хамилтон, Канада 1959, и књига «Нове југословенске народности», изашла у Торонту 1965, у серији «Српски проблеми», IV свеска, стране 41 до 68.

Има још неколико општина у Македонији са српским становништвом од преко хиљаду душа, али не верујем да ту има и српских насеља. Те су општине: Битољ са 1.397 Срба, Тетово са 1.361 Србином, Велес са 1.450 Срба, Кавадарци 1.165. У свакој другој општини их има бар по неколико (али у свакој има скоро и свих других народа Југославије). Највише их испод хиљаде има у Неготину (866), Струмици (680), Прилепу (596). У сваком случају српски језик се чује, иако приглушено, у целој Македонији.

Има, разуме се, у Македонији и прилично «Црногораца»; укупно 3.246, од чега на Скопље долази знатно више од половине 1.889. Црногорци свуда преферирају велика насеља и главне градове. Ја их овде третирам независно од Срба. С њима заједно Срба би опет било три процента.

Али аутентичним Србима у Македонији, као што су Мијаци, забрањено је да се изјасне као Срби и да одрже српска презимена.

Има у Македонији и *Бугара*, не много али их има прилично и све више. Откуда они, не знам. Једно је сигурно да нису ни војници ни савезни функционери. У прва два пописа било их је нешто мање од хиљаде (889,920), у последња два преко три хиљаде (3.087, 3.334). Много више од половине их је у самом Скопљу (1.736).

Некад врло знатна колонија Јевреја, нарочито у Битољу и Скопљу, нестала је скоро сасвим. У три последња пописа било их је: 55, 47, 32.

Пада у очи да је врло много «осталих», одн. преосталих, који се не могу уврстити ни у једну од датих деноминација. Њих је било раније око хиљаду и мање, сада пуних 16.702. Мени је сасвим нејасно ко ту спада.

Као «Југословени» су опредељена 3.652 лица, а регионално само 684. То су све друго сем «Македонци».

IV.

Познато је да у Македонији живе и *Муслимани српскога језика*, махом ранији Махацири из Босне. Њихова евалуација се креће између 30 до 70 хиљада. Али су владајући у Македонији још испочетка, пре Хрвата, одлучно одбили да их признају као посебну етничку групу. Они говоре «македонски», казали су главари Македоније, и само је то битно за ознаку народности, а не њихова вера, која у «социјалистичком друштву» не игра више никакву улогу. И они су остали при томе, поред протеста и бх Муслимана и Арбанаса са Косова, који су такође ту масу претендовали за себе. Тиме су учинили ноторно насиље и показали своју «толерантност» и своју «објективност».

У пописним резултатима налази се, истина, рубрика *Муслимани* и њих је било у сва четири пописа:

1.560	1.591	3.002	1.248
-------	-------	-------	-------

То су јамачно Муслимани из БиХ на служби или на раду у Македонији. Скоро толико има и Словенаца, а више него двапут толико Црногораца и Хрвата. Домаћим Муслиманима не дозвољавају изјашњење које им сигурно лежи и најбоље приличи.

Ја сам то предвидео у моме напису «Пред нови попис становништва у Југославији» који је изашао у «Американском Србобрану» 29. марта 1971. (дакле два дана пре пописа: тако сам ја желео). То је први деописа; други је изашао два дана после пописа. Ту сам дословно казао поводом изјаве Македонаца да су Муслимани нашег језика код њих «Македонци»:

Сад су Македонцима одговорили и Арбанаси са Косова и Муслимани из Сарајева. Срби су морали да ћуте.

Македонци су мало устукли кад други приговарају а не Срби, али ће ипак спровести своју вољу и додати своје фиктивном броју од милиона, још неку десетину хиљада још сумљивијих „Македонаца“!

Тако се и збило, као што читаоци виде.

V.

Има још индонежих мањина у Македонији, и то две у приличном броју. Први су *Власи или тзв. Куцовласи* одн. *Цинцари*. Њих их је све мање, но ипак допиру до изнад 7.000 душа. Било их је у сва четири пописа:

	9.511	8.668	8.046	7.190
%	0,8	0,7	0,6	0,4

Пад процентуалног учешћа је још евидентнији него пад у апсолутном броју, мада је овај јасан и неспоран. Они су ту још од римског доба и сматрани су најкултурнијим насељем Македоније у турско и после-турско време. Најпознатије и највеће им је насеље било Крушево, где су се раније налазиле хиљаде Цинцара, данас их ту има свега 877 душа. Зато их у суседном Битољу има 1.093. У Штипу их има више него игде: 1.858. После тога их има највише у Струги (796), Светом Николи (677), Скопљу (667).

Та етничка грана је осуђена на изчезнуће; Македонци свесно иду за тим.

Исто је тако аутохтона, и ако скорија, група *Цигана* одн. *Рома*, којих има сад 24.505, скоро као у ужој Србији, а више него и у једној другој републици или аутономној покрајини Југославије. Њих је било у прва три пописа окупло 20 хиљада, сад су нешто порасли. Код њих се тек национална свест буди. Цигани чине пун проценат и по становништва Македоније, мада има изгледа да је њихов број тамо знатно већи.

Даљи аутохтони елеменат, *Грци*, којих је било до балканских ратова десетине хиљада, сад су скоро сасвим ишчезли. Последњи попис их је нашао 536, два претходна по нешто изнад 800. Све то ишчезава под македонском импегуозношћу.

VI.

Становништво Македоније се рапидно умножавало. Укупан број «републике» износио је у сва 4 пописа:

1,152.986	1,304.514	1,406.003	1,647.308
-----------	-----------	-----------	-----------

Од првог до последњег пописа, за сада 23 године, становништво је порасло за 47,5%. То значи преко два процента годишње.

Али је и Македонаца било доста у иностранству на дан пописа, који су ипак обухваћени пописом, а то значи признати као да су се затекли у земљи! У београдској «Политици» од 3. маја 1971, у чланку «После првих резултата пописа становништва. Све више Македонаца у иностранству» стоји дословно:

«На дан пописа, око 66.000 Македонаца се налазило у иностранству, уз напомену да је 65.500 званично запослено код иностраних послодаваца. Кад се овај податак детаљније рашчлани види се да на пет запослених лица у Републици долази по једно које је запослено у иностранству.

По броју људи који одлазе на рад у иностранство на првом месту се налази битољски крај. То, уосталом, потврђују и податак да се од укупно 124.000 становника битољске општине — око 14.000 налази у другим земљама. У односу на број становника, ситуација у ресенској општини је још неповољнија. У овој општини, због све већих миграционих кретања, број становника се у последњих десет година повећао за свега 130 лица. После ове две општине, по броју радника који су отишли на рад у иностранство, налази се тетовска, гостиварска, охридска, струшка и скопска општина...»

Према овом углавном сами «Македонци» по народности одлазе у печалбу као што су то целе познате историје радили. Вероватно има нешто и Арбанаса, али не сразмерно њиховом броју. Ипак укупан број отцељених лица «на привремени рад» не износи ни 4 одсто. Он је мањи него код других република.

XII. Подаци о народностима у Словенији

I.

Словенија је несумњиво у националитетном погледу најхомогенија и најкомпактнија област Југославије, готово најхомогенија «република». Али ми располажемо само подацима из прва три пописа, не из последњег, како је то већ више пута речено. Разлог је што СР Словенија није послала Савезном заводу за статистику ни пописни материјал ни извучене бројеве.

Чудно је објашњење тога случаја како га је дао Франта Комел, шеф Статистичког завода Словеније. «Истина је ми радимо на регистрацији становништва, јер тражимо бољи квалитет обраде пописне грађе него што је то био случај у ранијим пописима. Оно, међутим, што се од нас очекивало нисмо дали, јер нисмо од Савезног завода добили средства за обрађивање те грађе!»

То стоји у београдском «НИН»-у број од 28. маја 1972. Очигледно је у питању демонстрација и пркос. То за нас може бити индиферентно, али није индиферентно *да се пописни материјал употребљава у нестатистичке сврхе*. То је свуда у свету забрањено, чак и кривично кажњиво. Сад могу тако поступати и друге републике. Због тога је у званичној публикацији о попису (број 727) не само онемогућено праћење развоја у Словенији до последњег пописа, већ и у целој земљи: увек недостаје једна република. У земљи се то може некако надокнадити ранијим процентима иако не прецизним апсолутним бројевима, али за саму Словенију то је немогуће. Морамо се задовољити са резултатима три претходна пописа у уверењу да нови не доноси и не може да донесе радикалне измене.

II.

Рекосмо да је *Словенија национално најхомогенија република*. Главни народ, по коме је и име добила, народ епонимос, приближује се проценту од стотине.

Истина, тај проценат је сад све мањи, не зато што су настала нова насеља инородних, чак ни стална досељења, већ је то појава распрострањена у целој Југославији: привремено досељавање, мешања становништва и дислоцирања војске. Број Словенаца у њиховој републици је износио у прва три пописа:

	1,350.149	1,415.448	1,522.248
%	97,0	96,5	95,6

Прираштај је уједначен и сасвим нормалан иако мали. Слабија партиципација је заједничка појава свих водећих нација у републикама (сем Арбанаса). Сад је врло вероватно проценат пао испод 95%, али је укупан број свакако нарастао за још сто хиљада.

III.

Већ толики проценат главног народа оставља мало простора за мањину. Њих практично и нема у Словенији. Биле су у почетку стварања државе и доцнијег проширења територије, то значи иза Првог и иза Другог светског рата две бројно значајне мањине. *После Првог рата су били Немци, после Другог Италијани.*

По попису од 1921. било је скоро 40 хиљада *Немаца* у «Словенији са Прекомурјем», док је целокупно присутно становништво износило мало више од милиона. Али одмах иза Ослобођења њих је било знатно више, нарочито у Штајерској. Већина је пребегла чим се појавила српска

војска, а остали су ускоро протерани. Преостала је само једна компактна немачка област: Кочевје, чији су становници остали и уживали мањинска права. После Другог светског рата и они су избачени из земље. Тако је Немаца било:

Године	1921.	1948.	1953.	1961.
	39.631	1.824	1.617	732.

Сад већ Немци не чекају да их протерају, једнако као ни у Хрватској. Сад се они сами исељавају: не само пунокрвни Немци, већ и они који имају само мали део њихове крви, нарочито ако знају немачки језик. Врата Савезне Републике Немачке су им широм отворена у привредном стању каквог не само нема у данашњој Европи, већ га на том континенту није никад ни било. Привлачна снага Немачке је огромна и тешко јој се ко може одупрети.

Поред Немаца отворена је и рубрика *Аустријанаца* код другог и трећег пописа, али њих има, једнако као у Хрватској, свега неколико стотина. И они се одржати неће.

За разлику од Хрватске, статистика Словеније не показује знатан број *Италијана*. У три прва пописа забележени су ови резултати:

1.458	854	3.072
-------	-----	-------

И ова серија је особена, нерегуларна, немогућа. Пре свега крај рата је у Словенији нашао десетине хиљада Италијана, у деловима Истре и Приморја. Можда су 1948. већ били побегли, што не чини нарочиту част Словенији нити јој пружа легитимацију да се жали на своју судбину под Аустријом, а још мање Југославијом.

Код следећег пописа број спада скоро на половину да идућег буде приближно четири пута већи!

Да су се вратили натраг пребегли Италијани, то није било нигде забележено, нити се дало очекивати. Они су се склонили у околину Трста и чекају, као што сви емигранти чекају, на неку промену ситуације. Не треба заборавити да је попис обухватио и тзв. *зону Б*, коју Италија није никад званично признала Југославији. То је етнички претежно био италијански крај.

Још је значајан у Словенији број *Маџара*, који је за прва три пописа остао практично стациониран. Њих је било:

	10.579	11.019	10.498
%	0,8	0,8	0,7

То су свакако становници Прекоmurја, које је, као и хрватско Међумурје, било много деценија маџарско.

IV.

Осталих спомена вредних мањина Словеније нема. Има *југословенских мањина* као и свугде друго. То су махом раштркани појединци, често војници или ђаци.

Па ипак има и понеко насеље инородних Југословена. Има и *српских насеља у Словенији*, истина малих али зачудо вековима одржаних у својој националној чистоти. Она су била у аустријској половини, потпуно одвојена од Хрватске и Карловачке митрополије. Ја признајем да нисам до последњег рата знао за постојање ових српских села у Крањској. После је о њима, специјално о Бојанцима, писао више пута Адам Прибићевић, истичући толерантност и Словенаца и Немаца према нетолерантности Хрвата у њиховом суседству. Пре једно годину дана сам читао о освећењу српске цркве у главном месту Бојанцима од стране епископа горњокарловачког Симеона, уз учешће месног словеначког становништва и њихових жупника.

О садашњем стању тих села и њиховом тешком стању био је један напис у «Политици» од 22. марта 1961, из пера Михаила Милановића, под насловом «Српска села у Белој Крајини», где је између осталог писало:

«Далеко од саобраћајних артерија и већих насеља, чврсто укалупљена у обичаје своје ускочке прошлости, три мала села на југу Словеније, вековима су живела некако одвојена од осталог света. Животне недаће су научиле њихове становнике да буду обазриви и повучени, сложни и храбри, увек спремни да се боре за праведну ствар и помогну ближњем у невољи. То су биле особине које су са собом донели у ове крајеве преци данашњих становника Бојанаца, Мариндола и Милића, српских села у Белој крајини. Од 16. века, на овом тлу живе скромним животом сиромашних сељака, на таласастој неплодној висоравни која је омогућавала једино развој сточарства...

Бојанци, а с њима Милићи и Мариндол, полако изумиру. Млади су увидели да на овој неплодној висоравни, безводној и удаљеној од потрошачких центара, немају никакву перспективу. Због тога су благовремено отишли у индустријске центре и градове. А у Бојанцима, Мариндолу и Милићима просечна старост је сада 60 година. У сва четири разреда основне школе само је шеснаесторо деце. Већ сада сваке године по нека кућа остаје празна.

— Отишла нам младеж у градове, каже стари Илија Врлинић а ми стари остадосмо да чувамо ово мало «српске оазе», док се може. Дошла је старост, приближава нам се крај...»

Ипак је највећи део данашњих Срба у Словенији ту пролазно (као чиновници, војници, туристи итсл.). Укупно узевши број Срба је у сталном порасту. Њих је било у прва три пописа:

7.048	11.225	15.609
-------	--------	--------

Хрвата је знатно више. Њихова одговарајућа серија гласи:

16.069	17.978	31.429
--------	--------	--------

Ја имам утисак да је добар део овог становништва из Истре, где је, као што смо навели, морало први пут у историји да се врши територијално разграничење Словенаца и Хрвата. Ево по чему ја то претпостављам. Ту скоро, у јеку екскалације хрватског шовинизма који у земљи е-уфемистички називају национализмом, Хрвати су тражили ревизију граница у Истри и враћање неких «хрватских општина» од стране Словенаца. Тада су они тражили да им БиХ врате Клек одн. Плоче, што је наишло на грдне протесте бх Муслимана. Тада су од Срба захтевали Бачку, а «емигрански тисак», који је био са њима у нераздрживој вези, још Срем, Боку и Санџак. Срби нису уопште одговарали, а мислим да нису ни Словенци (до мене бар то није било допрло). Ови нису хтели, Срби нису смели!

Поред нешто хрватских насеља у словеначком делу Словеније има такође у њој мноштво хрватских намештеника, функционера, војника, привремено настањених (слично Србима). Они не мењају сталну етничку слику Словеније.

V.

Према «*Политици*» од 22. фебруара 1972. било је на «*привременом раду у иностранству*» Словенаца мало изнад 40 хиљада. То је око три процента, знатно мање него Срба а поготово Хрвата. Што је најважније, Словенци се враћају скоро сви из иностранства, тако да су они заиста привремено отсутни. Овако или онако, то не ремети слику етничких односа у тој «*републици*».

Срећна је та земља Словенија: етнички чиста, национално свесна, приљезна груди, толерантна бар према другим Словенима и нимало разбојничка. Ја са поштовањем њу третирам, иако понешто морам да јој пребацам.

VI.

Статистички билтен 727, одакле су узети сви подаци до сада објављени изашао је у пролеће 1972, може се ре-

ћи равно годину дана после одржаног пописа. Датум предговора генералног директора Латифића је 21. априла 1972. Ја сам га одмах добио и одмах искористио. Први моји написи у «Искри» који су овде пренети изашли су у броју од 1. септембра 1972, свакако пре сложени, а још пре написани. Ја сам послао одједном рукопис за целу материју (целу доцнију књигу).

Ни ја нисам могао чекати да се они попуне Словенијом кад то није учинио ни сам Савезни завод за статистику. Велике је непријатности Словенија учинила и показала грдну самовољу, која се мора увек изнова осуђивати да не постане правило.

Рекосмо да Савезни завод није ни појма имао кад ће се Словенија смиловати и послати податке, па то није ни наговештавао. Изгледа да је дошло до тога сасвим крајем године 1972, пуну годину дана и више иза других република.

То чак није ни објављено као догађај, већ се у «Политици» од 3, 6. и 8. налазе табеле под насловом «Каказ је национални састав република и покрајина», где је обухваћена и Словенија и дат укупан, рекапитулативан преглед за целу државу. То је учињено у три дела, и сваки од њих имао је друкчији предговор. По другом изгледа да је «крајем новембра» (свакако 1972) Савезни завод дао «коначне податке о националном саставу становништва Југославије». Табеле «Политике» су јамачно узете одатле. Иако ове податке не узимам из прве руке, оне су јамачно званичне провенијенције.

Ту су садржани подаци и о Словенији. Али је наш рукопис већ био дат у штампу, као што смо ми већ рекли, и у њему нисмо могли ништа мењати. Пошто још овај одељак о Словенији није био објављен, у стању смо да новообјављене податке пренесемо као допуну главног дела.

Словенаца је нађено у њиховој републици 1,624.039. опет приближно исти коефицијент прираштаја, али и процентуални пад укупне квоте. Ми смо рекли напред да ће бити Словенаца испод 95%: стварно износи равно 95%. Тренд се правилно продужује, пуна национална чистота се не може ни овде одржати. Као што је, округло, становништво словеначке народности расло за сто хиљада сваког пописа, оно је исто тако правилно сваким новим пописом било за један проценат слабије у квоти.

Исто тако је наше предвиђање о даљем топљењу Немаца обистињено: нађено их је 422 или 0,0%. Њихово потпуно ишчезавање се приводи крају. (Можда је међу овима било и путника из Немачке).

Аустријанаца је нађено 278, скоро исто као у два последња пописа. Не треба заборавити да су Словенци у доста честим родбинским односима са Аустријанцима, међу којима су хиљаду година живели, и да је тада могло бити посета из Аустрије (и трајних и привремених). Тек, тренд показује нестанак «немштине» из Словеније.

Број Италијана је практично као и при претходном попису (3.001, односно 0,2%). Објашњења смо дали раније.

Број Маџара је мало опао, али се ипак не удаљава много од десет хиљада (9.785).

Повећање Срба је опет испало по тренду: сад их је било преко 20 хиљада, «у сталном порасту», како рекосмо. Ту има свакако прилично пензионера али такође и смучара односно туриста (зимских).

Хрвати такође напредују према тренду: нађено их је 42.657. Ранија наша предвиђања и ранија објашњења мислим да се овим потврђују. Хрватска квота износи равно два и по процента, што не мора а priori да буде. Она је расла у сва четири пописа овако: 1,2%; 1,3%; 2,0%; 2,5%. Они у Словенији релативно највише напредују. Не знам сасвим тачно разлоге, али мислим да су ту коректуре у Истри, настале после хрватског «просвједа». Све друге народности су минимално заступљене, можда већим делом од припадника војске.

Интересантан је случај Цигана («Рома»). Њихови су се бројеви квоте исказивали код сва 4 пописа:

46	1.663	158	977.
----	-------	-----	------

Овде нешто не штимује. Теоретски се може претпоставити да су се 1953. и 1971. налазили многи Цигани чергари на територији Словеније, али ове разлике су ипак неразумљиве. Изгледа да и они морају да откривају «Роме» где су их досад сакривали.

Све ће се то једанпут дознати сигурније. Засад је доста проблем поставити. Имаће ко да га реши.

XIII. Подаци о народности у «Ужем подручју Србије»

Тако се обележавава тзв. «Ужа Србија», и ја мислим да је то обележавање правилно. У сваком случају оно је, бар у статистичком погледу, озваничено.

«Уже подручје Србије» обухвата језгро Србије, главни део «Социјалистичке републике Србије», са изузетком двају «аутономних покрајина»: Војводине и Косова. Подаци у књизи коју црпемо дати су и за целу «републику» и за њене делове. Пошто су ти делови баш у погледу националности особени (због тих националности су и постали посебни делови), то ћемо и ми овде да износимо подат-

ке и вршимо анализу њихову само у оквиру делова. Прво, разуме се, уже подручје.

I.

Уже подручје Србије је национално прилично компактно, управо сасвим компактно. Кад у њеном саставу не би био Београд са становништвом космополитским, оно би било далеко хомогеније. Па и овако *учешће Срба*, главне нације, епонимне, износи округло око 90%. Сад их је нешто мање, али у прва три пописа било их је осетно више. Њихов апсолутни и релативни број у 4 пописа овако се кретао:

	3,810.573	4,088.724	4,459.953	4,699.418
%	92,1	91,7	92,6	89,5

Пораст је био нормалан и доста јак. Било би Срба за ових 23 године милион више да се нису Муслимани Сандака десрбизирали. Овако је нешто мање од милион (мање 111 хиљада). Нажалост не изгледа да је то све био природни прираштај. Језгра Српства је примамљивала велике масе Срба из угрожених предела (са Косова, из Хрватске, Босне итд.).

Даљи раст Срба ће свакако бити успорен, но ипак није далеко време кад ће премашити пет милиона.

Ово «уже подручје» је нешто мало веће од тзв. «Предкумановске Србије», али не знатно веће. Повећано је са 6 срезова Санџака, са малим делом Срема (Земун и околина), са два среза гранична уз Македонију (Прешево и Бујановац).

Пре Првог светског рата (1910) Краљевина Србија је имала близу три милиона становника (управо 2,922.058). Бар два милиона и три четвртине били су Срби (мањина од значаја само Власи). Сад их је само два милиона више на проширеној територији. Да није било ова оба рата, било би их двоструко.

Ван уже Србије има Срба скоро колико у њој самој ако се као Срби сматрају сви они који су заиста Срби, али и по накардној пракси у Југославији има их око три и по милиона ван уже Србије (у њој нешто више од четири и по милиона) Па чак изван граница «Социјалистичке републике Србије» (тј. Србије у ширем смислу) има много више од два милиона Срба ван ње, док све друге републике и покрајине заједно немају ван граница своје главне нације ни половину овога броја.

И у самој Србији било је више Срба него ови бројеви показују. У њој, у «ужој Србији», забележено је скоро 76 хиљада *Југословена* (док их је претходног пописа било само 11 хиљада). У целој републици Србији има их далеко више него у ма којој другој републици: укупно 123.824.

У ужој Србији су «Југословени» највећим делом српског порекла. Ту је само било и дозвољено да се пред попис пледира за југословенство, мада то званични кругови нису радили. Тако је ову тезу јавно бранио Марко Ристић у «Политици» и казао пркосно да ће се он обележити као Југословен.

Да је у Србији више него игде друго југославизам узео био маха послужићемо се речима Милентија Поповића, тадашњег главног претставника Србије у комунистичким врховима Југославије. Он је јануара 1966, како саопштава «Политика» од 29. јануара, изјавио био новинарима «Политике» и «НИН»-а, и ово:

«У Србији је доста раширено схватање, које се нарочито јавља код младих генерација (али то живи и у другим републикама и народима) да ће се национализам, који се шири последњих година у Југославији, превазићи тиме што ће се створити нешто изнад појединачних национализама и националних осећања, изнад националних култура, неко југословенско осећање, нека југословенска култура итд. То је најчешће добронамерна и поштена реакција на национализме, али је то и политичка илузија која води у заблуду. У томе се такође крије немарксистички прилаз овом питању...»

Да су српског порекла и вештачки одвојени од Српства могло би се свакако рећи и за Црногорце, чији број фулминантно расте. Њих је било за сва четири послератна пописа:

	16.221	24.157	32.383	57.289
%	0,4	0,5	0,7	1,1

Од овог последњег броја у самом Београду их је било близу 30 хиљада, управо: 29.696. Практично сви живе у самом Граду или у Новом Београду; у периферним општинама их једва има. Даље их има преко хиљаде у општинама: Медвеђа, Ниш, Краљево, Крагујевац, Лесковац, Куршумлија, Крушевац, Пријепоље, Кладово, Прокупље. Распрострањени су по градовима целе Србије. У мањим општинама их скоро нема.

Вероватно је већина привремено насељена, јер стално насељени не би инсистирали на црногорству. У сваком случају нема у Србији ниједно црногорско насеље, као што нема ни «југословенско». Црногорци се неће у Србији моћи трајно да одрже; или ће се вратити српству или ће се поново отселити у Црну Гору.

II.

Од мањина највише их је *Муслимана*, скоро махом у Санцаку. Ту их је било у сва 4 пописа:

6.586 64.303 83.811 124.479

Код првог пописа званична тенденција је била да се они прогласе Србима, што су и учинили. Код последњег пописа, тенденција је била да се одреде као Муслимани, што су такође следовали, свакако рађе него оно прво. У међувремену су осцилирали и разне одговоре давали.

Више од садашњег броја их неће бити никад; пре је вероватноћа да ће се смањивати. Стварно их је највише у овим општинама: Нови Пазар (преко 37 хиљада), Тутин (24 и по хиљада), Сјеница (близу 20 хиљада). После тога их највише има у Београду (7.259). То нису аутохтони Муслимани, већ досељеници, махом привремени, из БиХ. (Ту је војска, савезне установе итд. Од овог броја су у Земуну и Новом Београду преко половина).

У ужој Србији има један про миле Турака, док Муслимана српског језика има скоро два и по процента (2,4%). Турци су такође претежно у Санцаку. Највише у општини Сјеница (1.725), Пријепоље (969), Тутин (767) и Нови Пазар (755). Укупно их је у Србији било при свим узастопним пописима:

523 19.555 17.717 5.735

Читао сам у «Политици» пре шест-седам година да их је у кратко време пре тога исељено у Турску око 15 хиљада (уколико се броја добро сећам). То тачно одговара горњој серији. Код првог пописа био је страх муслимана да се тако одреде. Кад су видели да им се ништа рђаво не може десити, а да се могу преселити у Турску, декларисали су се као Турци. Да међу њима има знатан део муслимана српског језика, не може бити сумње. Остатак се неће моћи одржати: или ће се отселити или ће се претворити у Муслимане српског језика.

III.

Сем Муслимана ниједна друга етничка група нема припадника са стотину хиљада. Највећа иза њих јесте арбанашка, на југу Србије (Прешево и Бујановац). Она је природно расла и за ових 23 године подвостручила се. Кретање код сва 4 пописа је текло овако:

33.289 39.989 51.173 65.507

Ритам пораста једнак као на Косову! У Бујановцу чине 47,7% становништва (док Срби чине 43,3%), а у општини Прешево чине 78,6% становништва, а у Медвеђи 26%.

То су све три муслиманске групе које нису аутохтоне у тим пределима, али су се ту сконцентрисале приликом

екзодуса муслимана из Србије, нарочито 1878. Неку етнографску опасност не претстављају (као на Косову и Македонији).

После Арбанаса по броју становника долазе Бугари као насељеници једног предела Србије, сад не на југу већ на истоку. То су ранији делови Бугарске добивени 1918. који су се пре означавали као срезови Цариброд и Босиљград. (Сад је овај последњи назван Димитровград). Становници су, сасвим исправно, признати као бугарска мањина. Она је углавном стационарна, у последње време чак у опадању. Тако је било Бугара на целој територији уже Србије у сва 4 пописа:

55.894	56.440	54.391	49.791
--------	--------	--------	--------

Сад их је мање него Арнаута, а било их је испрва далеко више. Они не желе много да се дистанцирају од Срба, чији им је језик близак, а вера и обичаји истоветни. Ту скоро су тражили да средње школе у њиховом крају буду вођене српски а не бугарски. То образлажу жељом да им деца могу наћи запослење свуда где се српски говори. Са бугарским језиком не могу ништа. Али власти Србије одбиле су тако скромну и легитимну жељу. Читао сам у швајцарским новинама да су то оне учиниле због Пиринске Македоније, да не би и Бугари тамо правдали своје побугарење Македонаца овим разлозима. Но то на Бугаре није деловало. Они су интегрирали Пиринску Македонију и уживају да Срби тако бране бугарство овог краја. После сам написао тај допис у водећем швајцарском и европском листу «Ноје Цирхер Пајтунг» у броју од 12. децембра 1971. (недељни екстра број) од његовог кореспондента Петра Валда. Допис носи наслов «Еманципација југословенских Цигана» и он је цитиран у XIII одељку ове студије посвећеном Косову и његовим Циганима. Успут Валд пише да уопште у Југославији нема «асимилирања» и прелази на бугарску мањину, пишући дословно: «Ти повлашћени (мисли на оне који се сад могу служити својим језиком), нису сасвим одушевљени што се бодре на употребу сопственог језика. Тако се напр. бране становници једног предела близу границе на истоку Србије против тога да њихова деца уче бугарски. Месне власти ипак инсистирају на томе и у најновије време се за те људе емитују радио тачке у Нишу бугарски. Оне на које се то односи, то су југословенски грађани бугарског порекла. Иако им је употреба српског језика много лакша и целисходнија, они су мета једне формално исправне мањинске политике. Смисао ствари треба тражити у томе, да би бугарска политика према македонској мањини у самој Бугарској, која иде за асимилацијом, била оправдана.

Асимилација се данас у Југославији не тежи нигде ни према коме, чак ни према Ромима...» (Писац каже да то и федерални и посебни закони нижих државних тела обезбеђују). Тако Срби овде двоструко губе: не смеју посрбљавати Бугаре који то желе и морају помагати расрбљене Македонце у земљи да би се њихова идеја ширила!

IV.

Све су ове мањине плод проширења Србије у другој деценији овог века. Она сама, пре ратова, имала је једну етничку мањину, али бројно прилично јаку, настањену на истоку Србије. То су тзв. *Власи* који су језично врло сродни Румунима.

У Србији се нису пописивале националности већ само матерњи језик. Лица влашког језика било је већ средином прошлог века (године 1850) преко сто хиљада (управо 104.807). Они су се јако множили и при крају прошлог века (1895) било их је скоро 160 хиљада (159.510). То је био њихов највећи број. При првом попису у Краљевини СХС (1921) било их је 142.773. После рата су знатно опали, чак били стигли скоро до нулте тачке, да се при последњем попису мало опораве. Било их је у 4 најновија пописа:

	92.440	28.022	1.330	14.653
%	2,3	0,6	0,0	0,3

Пред крај прошлог века било их је 7 до 8 посто у Србији, сад ни пола процента. Шта је било с њима, рећи ће се? Да ли су претопљени, принудно посрбљени? То је било могуће пре задњег рата, сада никако. И они сами су све свеснији, и суседна Румунија то не би дозволила. Они су просто задржали свој језик и пријавили га као матерњи језик, али као субјективно осећајну народност означили су српску. Сасвим добровољно и својевољно. Можда из истих разлога као и њима суседни Бугари из Босиљграда, а можда и из неких других. Тек 1961. је изгледало ово питање скинуто с дневног реда. Сад се опет показује али у сасвим незнатним размерама. Влаха је било десет и двадесет пута више у далеко мањој Србији. Нигде се, ни најмање, не запажа њихова етничка будност и њихово нерасположење према Србима. То се запажа скоро код свих других «народа и народности», али не код њих. То је један феномен за себе. Ја не знам материју тако добро, не познајем прилике у том крају ни данашња «гибања», али бројеви показују сасвим повољне резултате. Иако је то била компактна маса, није се одржала етнички, није хтела да се одржи.

Највише је Влада забележено у општинама Петровац (3.734), у Бору 3.643, у Туприји 1.390, у Кучеву 1.165, у Зајечару 1.867. У свим осталим општинама, где их уопште има, не броје хиљаду, ретко и стотине. Интересантно је да их у општини Пожаревац, која је сматрана њиховим језгром има само 80 душа!

V.

Има још једна етничка група у Србији, којој досад није признавана национална посебност: то су *Цигани*. Њих има не само у Србији, већ у свим «републикама» и покрајинама, мада су статистике доскора хтеле да их претставе као српски специјалитет. Ја сам и о њима и о Власима у Србији говорио подробно у књижици «Националне мањине у српским пределима», Серија националних списа «Српски проблеми», I свеска, Торонто 1961, и ко хоће да се овим питањем поближе бави, нашао би у тој књизи занимљивих података.

Цигани у ужој Србији су себе сматрали интегрисаним делом Српства, бар они православни, а тих је било у предкумановској Србији огромна већина. Пре десетак година је била чак ескалација њиховог српског патриотизма. Причали су ми из земље да они воде барјак у истицању српског национализма.

Међутим, у последње време се форсира њихова етничка посебност, добили су и друго име па се то и статистички изразило, и у Србији и ван ње. Ево серије њиховог броја у Србији у четири послератна пописа:

33.366	35.371	3.312	27.541
--------	--------	-------	--------

У прва два пописа сечињавали су скоро један проценат становништва уже Србије (прецизно 0,8%), код последњег пописа пола процената, а код претпоследњег нису као квота уопште дошли до изражаја (0,0%). Сад се у статистици означавају као *Роми-Цигани*. Ово прво име, чије ја порекло не знам, хоће да им наметну, али оно још није довољно распрострањено и довољно познато да замени првобитан назив, који му се и сад додаје.

Дати бројеви јамачно тачно исказују стање липа која су се тако изјаснила, но не пружају верну слику Цигана у Србији. Њих је прилично више, али, једнако као Власи, не желе да то буду и да се тако декларишу. Свакако, ми не можемо и не смео оперисати са другим бројевима сем овим изнесеним.

Цигани су у Србији махом на југу, али их има и у Београду велики број (3.348), од чега у Земуну равно половина (1.683). То свакако нису српски Цигани, већ срем-

ски односно славонски. У старом Београду их је највише на Чукарици (579). На југу Србије их је највише у Врању (3.168), Лесковцу (2.869), Сурдулици (2.163), Нишу (1.905), али их има и у новом делу Србије на југу, у Бујановцу: 2.749. У централној Србији највише их је у Крушевцу: 1.125. У Пироту их је нађено 886, у Прокупљу 804, у Крагујевцу свега 348 (било их је много више до масовне екзекуције Немаца), Владичин Хан 636 итд.

Досад ми није познато да су имали пропорционалне претставнике у партијским телима и јавно-правним корпорацијама. Кад то добију, биће их више. Школе не могу лако добити, јер не постоји њихов заједнички језик, а још мање је «кодификован» и научно израђен. Ако ипак добију школе, биће их мање него пре.

VI.

Била је у Србији све до Другог светског рата једна бројна колонија *Јевреја*. Они су били верска али не национална мањина, јер су се сами изјашњавали као «Срби Мојсијеве вере». Били су концентрисани у неколико значајних градова: посебног насеља јеврејског није било нигде, али је било градских четврти у којима су компактно живели (то ипак нису била злогласна гета северно-европских држава јер су се могли настањивати у свим деловима града, а и друга лица су се могла настањивати код њих).

При првом попису у Краљевини СХС било их је у Србији близу 12 хиљада (управо 11.731). За време рата су грдно страдали и мало их је рат преживело. (Убијали су их Немци: Срби при томе нису ни најмање били ангажовани).

У званичној статистици која нам служи као подлога истраживања наведен је њихов број у ужој Србији за три последња пописа. Он је износио: 602, 497, 603. Ови бројеви не смеју да заварavaju. Није њих само толико остало, и није их само толико било ни на дан пописа. Многи су се иселили у Израил и у САД. А од преосталих унети су у наведену рубрику само они који се сматрају по националности Јеврејима. Њихова елита у Србији сматра се и декларише се као српска. Свакако је њих неколико, што рекли Руси. Од пописаних 1971. године у самом Београду их је било преко три четвртине (486). У многим општинама Србије нема ниједан једини Јеврејин. После Београда највише их показује Нипп укупно 9 лица. Остале општине имају по једног или два Јеврејина, а највећи део ниједног.

VII.

Пошто у ужу Србију спада и Београд, то је јасно да она има знатан број и других мањина, од којих највећи део баш у Београду живи. Тако *Маџара* 6.279, од чега их је у Београду 4.511; *Румуна* 4.412, од чега у Београду 2.186, *Немаца* 1.825, од чега у Београду 1.303. Њих је било у прва три пописа 9.442, 10.864, 3.046. Очигледно са отварањем границе Савезне Републике Немачке и њеним привредним просперитетом и Немци из Србије (из Београда) се тамо отсељавају, тако да се ускоро може очекивати и њихова као и јеврејска бројна ликвидација.

Било је још од сваке феле понешто мањинаца, али бројно једва уочљивих, нарочито у квотама.

Међутим *југословенске мањине* су ту знатне, што је разумљиво кад је Београд и њихов главни град. То су, поред Муслимана и Црногораца, којих је највише, а о којима смо напред говорили, у првом реду *Хрвати* са 39.057 становника, од чега у Београду 29.354 (од тога у Земуну 8.609, који морају већим делом бити аутохтони). И њих је било 1961. знатно више (око 4 хиљаде више). То је случај и са Словенцима, којих је било у 4 пописа:

13.493	14.281	13.814	10.926
--------	--------	--------	--------

од чега у Београду 7.789. Очигледна је ствар да ће са све већим преносом послова на републике учешће њихових припадника у центру бити мање. Они неће нестати из Србије, али ће их увек бити мање. То не важи за Црногорце и Македонце, чији се број такође стално повећава и то овако (при сваком новом попису има Македонаца):

8.301	14.616	19.956	25.100
-------	--------	--------	--------

од чега их је у Београду било 16.106. И једни и други долазе великим делом из привредних мотива.

VIII.

Накнадно смо могли прецизније дознати прираштај односно повећање садашње «СР Србије», према предратној односно предкумановској Србији. То се налази у публикацији, мада разбацано али веома солидно рађено, под насловом «Становништво НР Србије од 1834-1953, I», изашлој 1953. Ја сам је имао код себе скоро 20 година, али сам то био сметнуо с ума радећи ово дело. Према тој књизи ствар изгледа овако.

А) *Санџак* је подељен између Србије и Црне Горе онако како је било после балканских ратова. Мада је то неприродно раздвајање предела који су вековима припадали заједно, оно има историјско и ратничко оправдање.

Но сто пута више имало би задржавање Метохије Црној Гори, јер је и њу црногорска војска освојила. Али, као што рекосмо, ту су се морале чинити концесије у корист Арнаута, а о Србима нико није водио рачуна.

Ипак је већи део Санџака припао Србији, и то ранијих шест срезова: прибојски, златарски (Нова Варош), сјенички, дежевски (Нови Пазар), милешевски (Пријеполје) и штавички (Тутин). Сви су заједно имали 1921. године 115 хиљада становника, 1948. године 170 хиљада.

Пошто сам тако успео да утврдим територију и укупне бројеве ранијег Новопазарског санџака која је припала Србији, то сам из најновије статистичке публикације (727) успео да установим и бројни однос народности у том пределу под претпоставком да садашњих шест општина одговара ранијим срезовима под истим називом. (То сам се трудио пуних 20 година и досад ми није успевало).

Тако је 1971. нађено оволико главних народности у срезовима:

	Укупно	Срба	Муслимана
Нова Варош	22.740	20.662	1.181
Нови Пазар	64.326	25.076	37.140
Прибој	32.548	21.306	9.811
Пријеполје	44.022	25.264	16.081
Сјеница	36.622	19.538	13.107
Тутин	29.444	3.636	24.440
Укупно	229.702	115.482	101.760

Срби чине натполовичну већину, нешто изнад 50%, али свакако изнад 50%, Муслимани изнад 45%.

Значи да ту има других народа и народности. Заиста их има, и то по око 2.500 Турака (2.540), Арбанаса (2.310) и Црногораца (2.513). Припојивши Црногорце Србима (што је дозвољено само у коментарима, не у табелама), српски проценат се приближава броју од 52!

Хрвати ипак рекламирају Санџак за себе, чак «до Косовске Митровице и даље», како је изјавио главом вођа Хрвата др Јурај Крњевић. Морамо признати да у Санџаку има Хрвата, и то укупно 213 лица! То је Хрватима довољно да поставе «наслов» на те земље (и то етнички јер «хисторијског» имају још мање).

После Другог светског рата била је огромна већина Срба, јер су се сви муслимани српског језика као такви означили, док се данас опредељују као Муслимани.

У првом попису Краљевине СХС (1921) изгледа да су све те општине биле обухваћене у два среза: Пријеполје и Рашка, где су истина 8 општина, али су две градске општине одвојене од срезова (Пријеполје и Нови Пазар).

Тада је било у овим срезовима:

укупно	православних	муслимана
42.289	24.804	17.456
72.545	29.335	42.930
114.834	54.139	60.386

Муслимана је било више него православних, али за само мало процената више. Међутим, међу њима је било и Арнаута и Турака (преко 2.000). И поред великог мухадирства и пре и после Другог светског рата, бројне релације се нису много измениле. Колики је био ранији проценат муслимана, сад је проценат Срба, и обрнуто. Санџак је при ослобођењу био пола српски пола «турски» (бар онај део који сада припада Србији). Данас је то исто, с тим што се казалака помера у корист Срба али веома споро.

У црногорским срезовима Бијело Поље има Муслимана 35,3%, а у Пљевљима свега 18,2%, тако да укупан Санџак има данас Срба и Црногораца преко 60%. У Пљевљу је било укупно 43 Хрвата, а у Бијелом Пољу 67. Процентуално у обе општине су били заступљени са 0,1%, 1921. је било у Пљевљу и Бијелом Пољу православних 43.800, а муслимана 21.852, скоро равно половина. Са тим срезовима је Санџак већ код ослобођења био претежно српски.

Б) У данашњим општинама Бујановац и Прешево Албанци знатно премашују Србе. То су свега две општине у Србији где Арбанаси имају премоћ, чак и знатан удео. Али суседни погранични крајеви Македоније чисто су српски и по комунистичким статистикама, па ипак нису придодељени Србији.

Србији је дакле признат (на самом југу, уз македонску границу) тзв. «Бујановачки крај», што је био ранији прешевски срез са општинама Трговиште, Радовница, Шајинце и Стајевац. Укупно 1921. године 47.950 становника а 1948. године 72.316.

IX.

То је све (са Санџаком) што је Србији признато после онолико славних победа у балканским ратовима 1912-1913. Тада много мање од 200 хиљада становника, данас можда близу 300.000. За све остале области меродавни «руководиоци» Југославије (Броз, Кардељ, Ђилас и остали) сматрали су да су их Срби узурпирали, да њима не припадају.

Територија «предкумановске Србије» износила је нешто више од 48 хиљада километара (управо 48.303 према ондашњем рачунању које може врло незнатно да дифе-

рира). Данас броји скоро 56 хиљада квадратних километара, управо 55.968. (Према Статистичком календару Југославије за 1972 годину, страна 23).

Пораст, дакле, износи мање од 8 хиљада квадратних километара. Верујем да је ту урачунато и проширење Београда према Срему и према Банату. Видех из карте Београда да је он проширен у Срему преко Земуна и Сурчина до Угриноваца, Батајнице итд. У Банату северно скоро до Сурдука, источно од самог Панчева (али без ових насеља). Свакако је и та територија преко Београда припала «ужој Србији». То су већ аквизиције после Првог светског рата. Све заједно није веће него два округа некадашње Србије, ни половину онога што је добио књаз Милош 1833. или краљ Милан 1878. године.

Србији је признато далеко мање територије коју је њена војска освојила уз дивљење целог света него Хрватској после Другог светског рата у коме је учествовала на страни побеђених и извршила злочине због којих је председник САД казао да Хрвати нису достојни да образују засебну државу. Србији је њене освојене територије признао тадашњи међународни поредак репрезентован у великим силама. И у Првом и у Другом светском рату Срби су дали жртве од по три четврти милиона становника, налазећи се на страни коначних победника. Али клика Тито-Кардељ-Билас и комп. оспорила је све то Србији и наградила Хрвате за њихове злочине. Сад ови тријумфују како је удео Срба у земљи све мањи, али избегавају рећи да је то услед њихових клања. Па чак рекламирају Санџак за себе, где Хрвата или хрватске државе никад у историји није било, рекламирају Рашку, колевку Србије и Српства!

Сва повећања Србије у балканским ратовима и у Првом светском рату плод су српског оружја и српске храбрости. Сва повећања Хрватске после Другог светског рата плод су такође српских жртава и хрватских зверстава.

XIV. Подаци о народности на Косову

Сад долазимо на нашу најболнију тачку: на приказивање националитетних односа у «Аутономној покрајини Косову». Она је за Србе скоро катастрофално право «Косово»! Ту становници арбанске народности рапидно расту на рачун свих других народности, посебно пак на рачун «Срба и Црногораца», како их стално обележавају. (Срамота је да се још и ту Црногорци одвајају од Срба кад им је судбина иста и чемерна)!

I.

Следеће серије ће се јасно обележити. Прво серија бројног развоја *Албанаца* за сва 4 пописа. Она гласи:

	498.242	524.559	646.605	916.767
%	68,5	64,9	67,2	73,7

Док је серија бројног развоја *Срба и «Црногораца»* на Косову изгледала овако (прво бројеви Срба а онда Црногораца):

	171.911	189.869	227.016	228.261
%	23,06	23,05	23,06	18,4
	28.050	31.343	37.588	31.555
%	3,9	3,9	3,9	2,5

Као што се види, проценат и српског и «црногорског» становништва на Косову био је буквално једнак у прва три пописа, сваког даљег пописа исти и за Србе и за «Црногорце». Последњег пописа он рапидно пада и код једних и код других. Код Црногораца пада врло осетно и апсолутни број (за једну шестину), а код Срба за десет година расте за свега хиљаду душа. Тенденција развоја је нажалост прилично тачна, али њен опсег даје повода за скепсу, за неверицу, за сумњу у исправност резултата.

Тенденција је утолико тачна, што је наталитет арбанашког становништва у целој Југославији изузетно висок и премаша наталитет свих других «народа и народности». Истина, код њих је и морталитет највиши, али такође и салдо, природни прираштај: вишак рођених над умрелима. Захваљујући помоћи Србије Косову као неразвијеном подручју и организовању санитетске службе у најпримитивнијим крајевима Европе, опет од стране «Социјалистичке Републике Србије», они показују такав прираштај, који угушује Србе и остале мањине.

Други је, још крупнији разлог (јер су санитетске мере уживали и Срби), што је у последње време, после избацивања Ранковића, настао на Косову такав терор какав се некада ни у Турској није запажао. Тај терор нагони и Србе и «Црногорце» да се селе из земље. То признају и њихови компетентни фактори (мада поричу ренегати и издајнице, као двоје преминулих заштитника погрма Срба на Косову: Блажа Радоњића и Катарине Патроногић). Нарочито напуштају земљу инжењери и квалификовани радници, али и други. Читао сам пре једно годину дана да се код неког новог предузећа у Смедереву јавило и 600 радника са Косова. Дозвољавам да један део од њих могу бити Албанци, али је огромна већина српска, и то само у једном граду, најудаљенијем од Косова. Читао сам изјаве албанских руководилаца са Косова да су

забринути толиким опсегом напуштања радног односа на Косову и саме «покрајине». Зашто то чине: «Од добра се још бјежало није!»

То су све околности које су утицале на попис, али су се збиле пре пописа. Међутим, неоспорно је да је сама пописна радња инфлуенцирана и то на начин нечувен у модерним државама. Изнели смо ми о томе доста појединости у првом, претходном делу. Таквих жалба није нигде било, јер није ни таквих поступака било. Ту је доминирало насиље, против кога су сви «народи и народности» ван албанске били немоћни. Биће још и у овом одељку о томе речи.

После су се пожурили на Косову да први од свих «република и покрајина» Југославије објаве резултате. Они, који несумњиво имају најнеспособнији кадар статистичара, најмање машина за рачунање и обраду, тамо где су пописивачи имали најтежи посао (због највећег броја неписмених), где је поштанска мрежа најмање густа, тамо се публикују први подаци! Зашто? То је очигледно: да нико више не може ништа да исправља, да се из примарних података склони свако упориште примедба и жалба. Они би сад као увреду сматрали сваки приговор исправности!

И тако њихове лажи и фалсификати остају као формална истина, на којој ће они даље базирати своје прохтеве и пропорције у власти, па чак и разграничења ако до њега дође. За Србе је ситуација ужасна, каква није била ни издалека 1912. Она је чак таква да се излаз иоле повољан и не назире.

Најглавнији узрок овог стања је тај, што су *Црногорци*, који су после рата водили прву реч у земљи дозволили да се Метохија одвоји од њих, а после су напустили те крајеве да се селе у Војводину и Србију. Они су предали те крајеве Арбанасима.

С друге стране и они и сви други комунисти су предали Македонцима још пропорционално већи део етнички арбанске територије. Ту се није поштовало начело компактности.

Оно није поштовано ни у Сандаку, већ је свака држава, и Србија и Црна Гора, задржала територију освојену 1912. То се с истим правом могло учинити и у Метохији. Само антисрпски комплекс црногорских комуниста је то спречио. Сад се ово свети и њима!

II.

Нису Арнаути Косова тако безобзирно поступали само према српској и «црногорској» националности, већ и

према осталим мањинама у области којом самовољно владају. То су углавном *Турци и Цигани*. Њих је било на Косову увек доста, и увек много више него статистике приказују.

Турака је према званичним подацима било у 4 пописа:

	1.315	34.583	25.764	12.244
%	0,2	4,3	2,7	1,0

Ове осцилације су уопште неразумљиве и необјашњиве. Како су могли одједном, за првих пет година, скочити од једне хиљаде на 34 хиљаде, па сад опет пасти на 12 хиљада? Какво год објашњење дали, оно демантује једну или другу или трећу статистику.

Код последњег пописа било је јаког и општрог протеста турске мањине, односно њених легитимних претставника. Један члан њиховог партијског вођства жучно је протествовао, тако жучно да ја такве протесте нисам чуо у комунистичкој Југославији. Питао се како је могуће да се за десет година становништво преполови. Резултат је био да је кажњен искључењем из странке и тиме изгубио све мандате. Уста су му била завезана. То је даљи, гротескни пример самовоље и утњетавања од стране Арбанаса на Косову. О том страшном и невиђеном утњетавању говорили су чак и истакнути партијски функционери Србије и борци њиховог НОП: Добрица Ћосић и проф. Јован Марјановић. Било је предлога да се и они чак искључе из странке, али ту Арбанаси нису имали претежну моћ одлучивања и предлог је пао. Ипак су та лица пала у немилост.

Несумњиво да у последњој деценији није било исељавања Турака са Косова у Турску, јер би то неко споменуо поводом напада овог функционера Турчина. Уопште, за разлику од Македоније, где се исељавање повлађује и прима изјава сваког Арнаутина да је Турчин без колебања, на Косову се одувек спречавало сељење Турака, јер је владајући албански елеменат њих сматрао као виртуелне Албанце, лица која ће се претопити у Арбанасе.

И заиста тих примера има, мада не у оволиком опсегу колико статистика показује. Тако је још поодавно писао Атанасије Урошевић у издањима Српске академије наука отприлике ово:

Раније, за турског вакта, Арбанаси насељени по градовима убрзо су се турцифицирали, док се данас осећа супротан процес: да се и стари и нови Турци нагло албанизирају. Мада се те две етничке групе не трпе много, политичке прилике су несумњиво наклоњене том процесу. Он ће се убрзати уколико пропада нада «Турцима» да се

иселе у Турску. То их још одржава у њиховом турковању (Атанасије Урошевић, Приштина. Антопогеографска испитивања. I Зборник радова Етнографског института САН, 2).

III.

Још изразитија манипулација бројева запажа се код приказивања бројног стања Цигана, или — како се они одскора желе да називају — Рома. Њих је било на Косову у ова 4 пописа:

	11.230	11.904	3.202	14.593
‰	1,5	1,5	0,3	1,2

Како то да им се смањи 1961. одједном број на четвртину, па да се опет поврати изнад пређашњих вредности? То су манипулације и малверзације. Цигани Косова су муслиманске вере, и то је довољан разлог да их Албанци рекламирају за себе и апропришу. Хтели су их потпуно прогутати док у шездесетим годинама не наста једно национално отрежњење Цигана. Тада су се они почели борити за националну самосталност, па чак и пребројавати. Карактеристичан је у том погледу један допис из Приштине у београдској «Политици» од 1. априла 1969, чији почетак гласи:

«Од данас приштински Цигани имају своје културно -уметничко друштво. Дали су му име којим себе тако радо називају — „Ром“. После недавно основаног турског друштва „Герчек“ (Стварност), шиптарског „Рамиз Садик“ и српског „Стеван Мокрањац“ — ово је четврта институција те врсте у главном граду Косова. У Приштини, иначе, има око 20 хиљада Цигана, а у целој Покрајини, како се рачуна, близу 200 хиљада...»

Допис је потписао неки Р. Ђ., јамачно стални дописник листа из Приштине. Вест је одјекнула као гром. Формалног демантија није било, али је један од албанских «руководилаца» са Косова доцније њу споменуо у вези претеривања о самовољи Арбанаса. Међутим, та вест није остала и без одјека у иностранству. Тако је најпризнатији европски лист «Ноје цирхер цајтунг» у недељном броју од 12. децембра 1971. донео један подужи начелни чланак од његовог дописника за Исток Петра Валда под насловом «Еманципација југословенских Цигана». У њему стоји: «Око један и по проценат становништва Југославије — 300 хиљада од 20 милиона људи — Цигани су. Претежно албанска покрајина Косово, асоцирана удеоној држави Србији, треба сама да их 200 хиљада прима под кров». Тако директно стоји у листу чији наслов гласи: Р.

W. Belgrad, Emanzipation der jugoslawischen Zigeuner. Komplizierte Minderheitenpolitik. NZZ von 12. Dezember 1971.

Каже писац да већ крајем те године има да излази њихов лист у Нишу на циганском језику, да су већ интернационални Цигани јула 1971. у Лондону захтевали засебну заставу и химну за Цигане итд. То све за овај мах може бити споредно, али да један тако озбиљан лист који узима број од 200 хиљада Цигана на Косову као податак вредан пажње, заслужује и нашу пажњу. Званична статистика их обележава само са 14 хиљада, кад није успела са претходним подацима од свега три хиљаде. У Приштини су признали да их има 6.740 (Гњилане 1.824, Косовска Митровица 1.305). За Приштину су признали да их има бар трећина од наведеног броја. Ја не верујем у број од 200 хиљада, али је он далеко ближи стварности од званично наведеног броја од 14 хиљада. Албанци желе да бар статистички елиминишу или бар на најмању меру сведу све мањине, да би Косово што чистије и што неспорније било њихово. Власт је у њиховим рукама и успеваће на томе. У интересу Срба је помагати и цигански покрет за етничком афирмацијом.

IV.

Само Срби, «Црногорци» и Турци претстављају политичке мањине, којима се пропорционално треба да уделе места у јавним функцијама. Цигани то још засад не претстављају, као ни још једна група која је далеко већа и од Турака и Цигана, а не мања од Црногораца. То су «Муслимани». У ствари су то поисламљени Срби (јер других староседелаца сем Срба ту није било) који су сачували још увек свој српски језик (мада не сасвим чист). Статистика Краљевине Југославије убрајала их је у лица са српским матерњим језиком, јер за народност она није питала. Комунистичка статистика их је већим делом убрајала у Арбанасе односно Шиптаре. Ево серије њихове у сва четири пописа:

	9.679	6.241	8.026	26.357
%	1,3	0,8	0,8	2,1

Откуда сад овај неслућен пораст? Зато што су бх муслимани захтевали да се ова етничка група свуда поштује и што су баш ти бх муслимани били врховни руководиоци пописа. А свакако је и самим питањем лицима било пријатније да узму неутралну ознаку Муслиман него Арбанас, чији језик и не знају, и него Србин, што би значило ђаурин! Тако је врло могуће да идућег пописа овај број још порасте.

Ипак, судбина те етничке групе је више него сумњива. У Југославији се још може одржати, и то под повољним приликама, као што су данас, али не трајно. Ван Југославије никако! Интересантно је какве школе ће учити њихова деца; вероватно ће импортирати уџбенике и латиницу из Босне.

V.

Има још једна мањинска група која је бројно једва уочљива (не допире до једног процента укупног становништва), али се од власти ван Косова форсира, специјално из Загреба. То су «Хрвати». У ствари то су потомци средњовековних рудара који су у Србију долазили из далека, највише из Немачке (Саксоније, због чега се ови рудари зову и Саси). Било је међу њима и незнатан број дубровачких трговаца. Одржали су веру и прихватили српски језик. Од доласка комунистичке власти проглашују се Хрватима. Њих је раније било у насељима: Јањево, Летнице, Ново Брдо и Трепча. Сад су још више сконцентрисани и уживају велику подршку католичке цркве (добили су два бискупа, једног: коадјутора, из Котора у Босни, арбанашког порекла).

«Хрвата» на Косову је било у сва четири пописа:

	5.290	6.201	7.251	8.276
%	0,7	0,8	0,8	0,7

Као што се види, расту константно и правилно: сваког новог пописа по хиљаду више. Но ипак није то све бројно повећање «хрватске» колоније. Има и Хрвата јавних функционера, војника, радника итсл., као што има и Словенаца. Тако их има (Хрвата) у Косовској Митровици 409, у Приштини 587. То је већ хиљада која не спада у аутохтоне Хрвате. Највише их има (ту су вероватно аутохтони) у општини Липљан скоро половина укупног броја (3.959 или 8 процената општине) и у Витини (2.612 односно 6,6% становника општине). То су њихови и највећи проценти: нигде не сачињавају ни десети део становништва а камо ли да имају своја чиста насеља. Етнополитички су сасвим без значаја.

То не значи да Хрвати неће за своју поновну «независну» тражити и бар један део Косова. Траже Санџак где Хрвата уопште нема, па како не би тражили предео где чине скоро један од сто становништва. Уосталом, њихов председник Крњевић је казао да је њихово «до Митровице и даље» (сећајући се одлуке Берлинског конгреса и њихових интерпретација од аустро-угарске дипломатије).

VI.

Других мањина на Косову практично нема. Ниједна не допире ни до једног про миле. Тамо има врло мало «Југословена», баш један про миле или близу хиљада (920). То су јамачно све сами Срби, али их ми не можемо тамо уврстити. Практично нема регионалне припадности, па чак и минимално «непознатих», мада је ова рубрика пунија што је област где се статистичка снимања врше некултурнија. У Војводини има у рубрици «непознато» четири пута више него на Косову.

То је даљи доказ монтирања и чешљања тамошње статистике.

XV. Подаци о националности у Војводини

I.

Док је Косово, као што смо видели, наша тешка рана изазвана пописом, и истинитим и лажним, дотле је Војводина пружила једну ретко светлу и за Србе пријатну слику развоја националитетних односа.

Пре него пређемо на анализу, само неколико речи о блиској прошлости. Кад је 1918. Војводина решила да се присаједини Србији, три покрајине које су је тада сачињавале: Бачка, Банат и Барања (скраћено БББ) нису имале никакву националну већину. Напротив, три највеће народности биле су по броју скоро једнаке. Гросо модо се може рећи да је било по 30% Срба, Маџара и Немаца (док су остатак сачињавале мањине: Буњевци, Шокци, Словаци, Рутени, Румуни).

После је било насељавање Срба (углавном добровољаца из рата) и стање се за Србе поправљало, али веома споро и постепено. Требало би по том темпу више од сто година да Срби добију апсолутну већину. Тада се пописивао језик; релативна већина је била у корист српског језика, којим су говорили и Буњевци и Шокци.

Ствар се нагло и неочекивано изменила после Другог светског рата. Основу преокрета учинио је изгон Немаца. На њихова имања насељени су «борци Народно-ослободилачког покрета», који су највећим делом били Срби: из некадашње Војне Крајине, из Босне, Херцеговине и Црне Горе. Већ код првог пописа појавила се апсолутна већина Срба која се сваког даљег пописа повећавала.

II.

Бројни развој Срба у сва четири послератна пописа указује ова серија:

	841.246	874.346	1,017.717	1,089.132
%	50,6	51,1	54,9	55,8

Један идеалан напредак: сталан, консеквентан, постепен а то значи трајан.

Већ су Срби сами за себе, 1961. пребацили милион становника, што их Војводина није никад имала (било је Срба у «круни Св. Стефана» увек мало више од милион, али су се ту рачунали и Срби из Војне Крајине, из Славоније итд.). Чак и Војводина или Војводство Србија из половине прошлог века, према коме се ондашња «покрајина» и зове Војводина (али избацивши српско обележје које јој је Беч признавао) имала је нешто мање од 700 хиљада православних где су убрајани и Румуни Баната торонталног и темишварског краја. (О томе поближе у нашој књизи «Српска Војводина и њене мањине», Торонто 1962, стр. 22).

Не само што апсолутни број тако скаче, већ и релативно учешће Срба, њихова квота. Она је код првог пописа износила једва нешто изнад половине, да код последњег допре до близу 56%. Сад већ није нимало спорно коме Војводина припада, нити иједна друга народност допире до трећине српске.

III.

У ствари наведени број Срба није ни издалека потпун. Њему се мора у првом реду приписати број Црногораца. За разлику од других република и покрајина они се морају прибројити Србима. Они се не могу, а јамачно и неће хтети да се одрже друкчије него као Срби. Сувише су удаљени од свог центра и своје постојбине а да би се могли одржати као посебна етничка група. А то неће ни хтети, нарочито кад стасају деца која су походили српске школе и не виде разлику између себе и осталих Срба. А неће то бити ни рентабилно некад (засад можда јесте). Најзад у њиховом броју нема ни Муслимана нити икакве друге сем српске примесе.

«Црногораца» је било у Војводини за 4 пописа:

	30.589	30.561	34.782	36.416
%	1,8	1,8	1,9	1,9

Можда је један мањи део ту обухваћен и од предратних насељеника, али су углавном ту насељеници првих година иза рата, пре првог пописа становништва. Такав је број испочетка био константан да се од 1961. још повећава. Можда је повећање и природно, јер су и пре рата у Војводини највише деце имали црногорски насељеници. У том случају би црногорско становништво било стадио-

нарно, као што су стационарни и њихови проценти одн. квота. Они су безмало увек исти, допиру до близу два пуна процента. Сад треба те бројеве, специјално те проценте, додати Србима. Онда ће већ бити Срба 1971. 57,7⁰%, заокружено 58 процената. То није никаква игра бројевима, то је реалност.

IV.

Ни тиме није постигнута права цифра Срба у Војводини: њих има још, доста више. Има их под другим деноминацијама. У првом реду под деноминацијом *Југословена*. Јасна је ствар да је ту већина Срба, можда, практично сами Срби. Јер, свакако, нису «Југословени» Маџари ни Румуни, ни Словаци ни Рутени. А верујем да нису ни Хрвати (као што ће се видети мало после). Тих Југословена има у Војводини процентуално више него ма где друго, има их 46.928 или скоро два и по процента (тачно 2,4⁰%). Ако се они приброје Србима, чак не у потпуности, ових има пуних 60⁰%.

То је такође стварност, без икаквих увеличавања.

Има у Војводини и приличан број *регионалних изјашњења*, јер је то било тамо слободно (што служи на част њеној статистици и њеним руководиоцима). Укупно је било 5.255 лица која су се регионално изјаснила, или 0,3% укупног становништва.

И међу њима свакако има Срба, али има и Несрба, можда још више. Одговоре знамо само парцијелно. Тако је у «Политици» од 23. септембра 1971, где су објављени први резултати пописа народности под насловом «Међунационални лабораториум» стојало да је било у Војводини најразноврснијих одговора, на пример, да су се неки изјаснили као Романи, Германи, интернационалци итд. Има их који су рекли да су «национално незаинтересовани». За понеку општину објавиле су новине ближе податке. Тако у «Политици» од 4. октобра 1971. говори се о резултату пописа за општину Панчево. На крају стоји да се «регионално изјаснило 445 житеља као Банањанин, Крајишник, Далматинац итд.». Да међу њима има Срба то је ван сваке сумње, али не толико да би се пореметили проценти. То само наговештавамо да се не би нико чудео кад једном доцније искрсне још који број Срба из ових скупних и неодређених група.

То вреди и за рубрику «непознати», која је такође у Војводини изузетно висока. Она износи преко шест хиљада лица. Код првог пописа није постојала та рубрика; код II, III и IV износила је лица:

Од једног до другог пописа се потростручи. То је такође једна ненормална појава. И то баш у Војводини која спада у најкултурније крајеве земље и где су пописни формулари дељени на свим језицима «народа и народности». Како то да се за оволико хиљада лица није могла да установи народност? То нису лица која се нису хтела изјаснити, јер су ова екстра наведена, у бројној величини од преко једне хиљаде.

Да у свим овим рубрикама има Срба, у то се уопште не може сумњати. Има их сваке вере, али има и Срба, свакако највише, јер се ради о најјачој нацији. И они засад скривени у овим тамним рубрикама, изаћи ће једном на видело и појачати квоту Срба која и онако задовољава и импонира.

V.

Међутим, сви су изгледи да ће број и удео Срба још даље расти. Пре свега, у Војводини има приличан број *Македонаца*, који такође неће моћи трајно да одрже своју националну посебност. Они су скромно заступљени, не допиру до једног процента укупног броја становништва Војводине. Било их је у сва 4 пописа:

	9.090	11.689	13.190	16.527
%	0,6	0,7	0,8	0,8

Ја сам читао у своје време да је повећа група насељена у околини Панчева, па их и сад има у општини Панчево 8.888, више од половине укупног броја. Још их је у општини Пландиште 1.608 и општини Нови Сад 1.206. Ови нису насељеници. Македонци немају права мањине сем вероватно, своје школе. Званични језик није нигде македонски. То из саме Македоније не захтевају, јер би они то морали признати три пута већој квоти Срба у својој републици! Према «Политици» од 4. октобра 1971., у општини Панчево највише их је у селима Качареву (3.323) и Јабука (3.348).

Интересантно је да њихов број не опада, него расте. Изгледа да се ниједан њихов насељеник није вратио ни ти желео да врати у Македонију. Осећају се канда одлично на швапским имањима. Ипак се налазе у мору Српства коме не могу одолети. То су виртуелни Срби, које још не можемо да прибројимо, али по природном закону они ће то постати. (Ваљда неће постати ни Маџари ни Румуни?).

То исто важи а форциори за *Русе*, којих је испочетка било прилично, а сад све мање (од преко 5 хиљада код

првог пописа пали су на две хиљаде код последњег). Они несумњиво изумиру (то је емиграција од пре 50 година и више), али има и њиховог потомства. То што остане трајно биће по својој вољи означено као Срби. То није велика принова, али ће ипак бити принова.

За Русине и Украјинце то се не може рећи: они ће се одржати као посебност, тим пре што и сами комунистички руководиоци то желе.

Јевреја има веома мало (пола хиљаде); сваког пописа отпада сто-двеста. То су *Јевреји* по народности. Уколико они остану у земљи и асимилирају се, у Војводини могу постати само Срби (они Хрвате и Маџаре перхоресцирају зато што су их таманили за време рата).

Тако се у Војводини може очекивати и даља принова Срба, која далеко превазилази природни прираштај. Већ овог пописа су тамо само Срби и «Црногорци» бројно порасли, док су све друге групе назадовале. Несумњиво ту мало доприноси и асимилациона моћ Срба. Већ свуда доминирајућа нација асимилира иверке туђих нација. Срби у том можда предњаче другима.

VI.

Има и свих *других југословенских народности, и правих и фиктивних* у Војводини, као и другде. Има Словенаца, али као појединаца ван сваке сумње. Њих је код сваког даљег пописа мање. Ево како:

7.223	6.025	5.633	4.639
-------	-------	-------	-------

Изразито десцедентна линија.

Код *Муслимана* је била једна неразумљива осцилација, која овако изгледа (за сва 4 пописа):

1.050	10.537	1.630	3.491
-------	--------	-------	-------

Не знам ин конкретно тамошње прилике, али мислим да је у раздобљу између 1948. и 1953. вршен покушај насељавања Муслимана, бар једне или две насебине. Он није успео нити може да успе: муслимани се изолирано не осећају лагодно.

VII.

Међутим *Хрвата* има у Војводини импозантан број. То је, после Маџара, најјача мањина и трећа по бројној снази етничка група.

Њих је било у сва четири пописа:

	134.232	128.054	145.341	138.561
%	8,1	7,5	7,8	7,1

Са малим отступањем код трећег пописа, који је из-
нео немогућ број Хрвата, стање је бројно стационарно. На
почетку и на крају пребројавања било их је практично
једнако, али само у апсолутном броју; у релативном пар-
тиципирају доцније за пун проценат мање.

Ко су ти Хрвати? Језгро чине бачки Буњевци и Шок-
ци, који се никад нису обележавали као Хрвати до Југо-
славије. Но има и правих Хрвата у Срему, на пример, у
општинама Шиду 7.845, Инђији 6.279, Сремској Митрови-
ци 5.720, Руми 5.488, Старој Пазови 3.697, Беочину 1.458.
То би биле све чисто сремске општине. У њима има окру-
гло 36 хиљада Хрвата (35.975). Но њима треба додати и
Нови Сад, чија општина обухвата и један део Срема. Си-
гурно Петроварадин, где су живели сами католици од ко-
јих су настали Хрвати (као и у многим другим крајевима).
То је био војни гарнизон више стотина година непри-
ступачан шизматичима (православним). Ту је, мислим та-
кође Сремска Каменица, Сремски Карловци и Беочин. У
општини Нови Сад има близу 15 хиљада Хрвата (управо
14.888). То су највећим делом прави Хрвати, али не сви
насељени у том граду. (Има их чиновника, војника, ђака,
итсл.). То би заједно изнело преко 50 хиљада правих Хр-
вата. Без сумње их има и више. Вероватно су неки насе-
љени као «народно-ослободилачки борци», али не више
од 10 хиљада. То би их онда било 60 хиљада. Ако им се
придодају индивидуално и привремено насељени Хрвати
у Војводини, њихова цифра би изнела 65 хиљада лица.

Сви остали под етикетом Хрвата (нешто изнад 70 хи-
љада) чине Буњевци и Шокци похрваћени после овог ра-
те нешто милом а нешто силом. (О томе поближе у мојој
књижици «Српска Војводина и њене мањине»).

То се види по географском размештају. Метропола
Буњеваца је Суботица, где попис налази 46.331 Хрвата.
Онда долази Сомбор као други по величини и важности
град Буњеваца: ту је забележено 19.072 Хрвата. Шокачке
су општине Апатин и Бач са заједно 10 хиљада становни-
ка. У Бачкој Тополи има 1.025 Буњеваца (то је околина
Суботине) а Бачка Паланка (претежно шокачка) 1.749. То
укупно чини око 78 хиљада душа. Толико их никад није
било пре рата заједно са Бајом у Мађарској.

Они су декретом похрваћени 1945. и морали су да се
као такви изјаснају. Не може се спорити да је и пре пос-
ледњег рата (између два рата) било прохрватског «гиба-
ња» међу Буњевцима, али се то ограничавало на уски
круг политиканата и римокатоличког свештенства. Међу
њима је било мало интелектуалаца, а масе су биле према
томе покрету сасвим индиферентне. Сељаци, а њих је би-

ло већина, инсистирали су на свом буњевству. Код Шокаца чак није било скоро никаквог прохрватског покрета. Ја сам десетак година између ратова провео у Суботици као професор правног факултета и познајем стање одлично.

Политиканти који су успели да се цео народ прогласи Хрватима славили су оргије: издавали су листове са хрватским насловима, основали су «Хрватско казалиште» (кад се у Новом Саду још није смело звати Српско позориште са скоро вековном традицијом), писали су ијекавски (мада су сами сви без изузетка икавци, а околина је екавска) итд. Не знам да ли је одушевљење масе уопште било захватило, али знам поуздано да оно јењава све брже и јаче. Изгледа да је Буњевцима доста хрватовања и одричу га се. Хоће да се сматрају оно што су увек били: Буњевци.

И то није био неки тајни покрет, већ јавна манифестација. Ево доказа: «Политика» јавља у броју од 18. фебруара 1971. (дакле шест недеља пре пописа) да је њеном дописнику Р. Поповићу изјавио директор Покрајинског савеза за статистику Душан Каравидић да је изос. «регистрован захтев Општине Суботица да у резултату пописа нађу своје место и Буњевци као посебна групација». То није захтев појединца или неке групе грађана већ саме општине места где највише живе Буњевци и где су у општинским грмијумима скоро већински заступљени.

Мени је то звучало просто невероватно мада сам знао за слична «гибања» код Буњеваца која су нашла израза и у књизи адвоката Беле Кунтића, мога ћака са Правног факултета у Суботици. Директор Статистичког завода није казао шта ће бити од тог захтева. Питање је остало отворено. Међутим, у тој покрајини, као и у целој осталој Србији, кажу да није било никаквог регламентирања, још мање притиска на давање одговора пописаних лица.

Означавање изразима Буњевац односно Шокац није никакво регионално изјашњавање како је тврдила Матица Хрватска и остали хрватски политичари. Не постоји регија ни буњевачка ни шокачка. То су изразито етничке групе које се још нису развиле до народности. Као такве су сматране и од мађарске статистике.

И свакако није било спречавање ових одговора. Али, кад су већ дати, сви су они прибројени Хрватима. То је невероватна ствар, али истинита. Тако је саопштила «Политика» од 9. септембра 1971. да су се на подручју Војводине изјаснила као Буњевци 14.892 лица (округло 15 хиљада), али су они прибројени Хрватима. То је било у доба хрватске ескалације национализма и шовинизма и у Новом Саду нису хтели да стварају сукобе са Загребом.

Тако су се одлучили на отворен фалсификат. Чак и признат фалсификат.

Још је на неколико места износила «Политика» резултате пописа у Војводини и уз Хрвате увек додавала «са Буњевцима». То су ординарни фалсификати; оне који су хтели да се дистанцирају од Хрвата, који су тражили да се означују друкчије него Хрвати, сад сврставају силом у Хрвате. То је компромитација и за покрајинску статистику Војводине, која јамачно није тако унапред мислила, али високи број одговора, уплашио их је и нису желели кавгу са Загребом, који је у то доба био препотентан. Тако је званично признат фалсификат: број Хрвата у Војводини не може бити 138 хиљада већ мање од 124 хиљаде.. С тим бројевима мора оперисати ко жели истину.

Тек доцније сам пронашао једну веома интересантну notiцу у минхенској «Хрватској зори» за ожујак-траван 1971. Она је такође изашла после пописа: крајем априла или почетком маја. Ту стоји:

«Попис становништва. Потпредсједник Опћинске скупштине у Суботици Марко Пејић, изјавио је у вези пописа становништва, који у Југославији почиње 1. IV., да су пописне листе у Суботици на два језика: на српскохрватском и мађарском. А договорено је с надлежнима у покрајини Војводини, да сви грађани који се изјасне као Буњевци, Буњевци-Хрвати, Хрвати-Буњевци, сумарно буду приказани као Хрвати».

То је заиста ужас, невиђен у историји статистике. Прокламује се «слобода» опредељења народности, а у исто време се јавља да ће се приказати као Хрвати когод је рекао да је Буњевац, што значи који је намерно, и поред свих притисака, казао да није Хрват. Већ сама ова чињеница компромитује у сржи последњи попис становништва Југославије.

И то је све «договорено с надлежнима у покрајини»! Којим надлежним? По свој прилици са политичким, а не статистичким органима. Ови су само морали ту наредбу да испуњују, па је тиме демантован и принцип никаквог ограничења одговора који је био, на част новосадској статистици, усвојен од ње.

Ово је још један драгоцен и аутентичан докуменат једнако фалсификата код пописа националности, као и антисрпске и прохрватске тенденције која се код пописа испољавала.

Ипак број Хрвата у Војводини није порастао: он је, напротив, опао. Те вештачке инјекције нису му помогле.

Већ је њихов број опао према последњем попису за око седам хиљада кад би се сви Буњевци прибродили Хр-

ватима, а овако ће бити мањи, и стварно је мањи за скоро 22 хиљаде лица. То је, разуме се, веома значајно, јер Хрвати још увек захтевају за себе или целу Бачку или бар западну Бачку. То је захтевао и Мачек, чак и др Пешел и скоро сви без разлике. Ова их статистика бије у главу, а ми ћемо се осврнути и на појединачне податке по општинама. Хрватство Бачке је настало вештачки и нагло, па ће можда тако нагло и да нестане. У сваком случају резултати последњег пописа за њих су веома непријатни.

VIII.

Најснажнију мањину у Војводини чине *Маџари*. И то трајно, а не само код последњег пописа. Њих има три пута више него Хрвата и правих и фиктивних.

Они су у апсолутним бројевима незнатно расли за прва три пописа, да би у последњем, четвртом, знатно па-ли. Процентуално учешће им је било увек све мање. Ево серије њиховог послератног развоја:

	428.932	435.345	442.561	423.866
%	25,8	25,4	23,9	21,7

Последњи пад је заиста велики, скоро 5% свога волумена су изгубили. Процентуално учешће је све слабије. Док су код прва два пописа ипак премашали четвртину становништва, сад се приближују петини. То је нормално, јер је плодност њихових жена минимална. Али откуд губитак безмало 2.000 лица у апсолутним бројевима? То је мистерија.

Можда ћемо неко мало решење наћи у веома скоро-шњој и веома интересантној књизи «Југославија, много-национална држава између Истока и Запада» од Јохана Георга Рајсмилера, дугогодишњег дописника у Београду најбољих немачких новина. Он пише на страни 17, како су Срби успели да у Војводини асимилирају мање етничке групе. «Остаде једина јака мањина Маџара», коју су комунисти снабдели са свим гаранцијама и због ње основали засебну покрајину. Страна 19: «Али та мањина сама себи копа јаму. Маџарској мањини се може приписати да Војводина има најмању рату рођења у Југославији. Многи маџарски родитељи желе рађе да шаљу своју децу у српску школу, да би порасли са најважнијим језиком Југославије. Млади Маџари, који стоје на неком рогљу и разговарају прелазе одма на српски ако им приђе неки Србин и остају при томе (кад он оде), јер мало је Срба који хоће да уче тешки језик маџарски, који није налик ни на један други. Маџарски лист «Мађар Со» («Маџарска

реч», ЛМК) не може да пређе тираж од 35 хиљада. Изгледа као да Маџарима недостаје национална подршка. У њиховој суседној матици, Маџарској, тешко ће је наћи...»

Страна 19: «Ни у католичкој цркви не налазе Маџари Војводине данас јаку националну подршку. То произлази из тога што је католицизам у овом делу Југославије изгубио на снази. Црквени народ — то су били некад Маџари и Швабе. Швабе су отишле, а многи Маџари буде утисак да се спремају да се утопе у Српство» Johann Georg Reissmüller. Jugoslawien Vielvölkerstaat zwischen Ost und West. Düsseldorf-Köln 1971.

IX.

Има још у Војводини мноштво народности, није узалуд она назвата «мозаиком разних народности». Има још много мањина али са малим бројем припадника. Има их и словенских и несловенских. Има их сасвим незнатних да је сувишно набројати их.

Међу значајнијима долазе две словенске националне мањине: *словачка и русинска*.

Словаци живе на западу по целој Војводини: у Срему, Банату и Бачкој. Као мањина достиже импозантан број: преко 70 хиљада душа. Апсолутан број им је константан, релативан мало опада. Њих је било у сва 4 пописа:

	72.032	73.460	73.830	72.795
%	4,3	4,3	4,0	3,7

Њихова метропола је Бачки Петровац, где су још пре рата имали пуну гимназију и где се данас налазе 12.337 Словака. Затим долази Ковачица у Банату са још нешто више Словака (12.851), онда Нови Сад са 9.383, Стара Пазова са 7.769, Шид 3.667, Панчево 2.141, Бач 4.190, Зрењанин 3.682 итд. Расути су по целој покрајини и први пут повезани у једну административну однос. државно-правну јединицу. Раније они у Срему и Јужној Угарској нису имали једнаки статус а још мање једнаки третман. Па и они у јужној Угарској неједнако су третирани у Банату (Торонталској жупанији) и Бачкој (жупанији Бачко-Бодрошкој). Сад су уједно и њихов језик се може употребљавати у покрајинској скупштини, на који се све преводи, а такође и њихово писмо (али не српско писмо!).

Други мањински словенски народ у Војводини, то су *Русини (Рутени, Малоруси, Украјинци* итсл.). Њих има два и по пута мање него Словака, али уживају сва мањинска права. Не само да се сви покрајински закони и а-

кта општег значаја морају превести на њихов језик већ имају право употребе свога ћириловског писма које је Србима практично ускраћено. Видео сам печат врховне администрације Покрајине на пет језика односно писама: српског међу њима нема.

Они су у прва три пописа обухваћени једним називом Русини (како се они најрађе зову), али код последњег наишла је једна нова рубрика Украјинци (вероватно на совјетску интервенцију!). Њих је било:

22.083	23.043	24.548	20.109
			+ 5.006

Расту природно и постепено. Квота је била увек иста: 1,3. Интересантна је ствар да они имају сва права мањина, а у Македонији Срби, којих је два пута више, и апсолутно и релативно, немају мањинска права нити се њихов језик сме званично употребљавати! Ето колико је то «великосрбска» управа!

Највише их има у Кули (Бачка) 6.812 + 1.380 Украјинаца, онда у Врбасу 4.732 + 1.089, онда у Жабљу 2.229 + 84, у Новом Саду 2.194 + 543 и Шиду (Срем) 2.139 + 79. И они се углавном налазе у Бачкој, затим у Срему, опет први пут административно уједињени.

Још је било нешто мало Чеха и Руса. О Русима смо раније говорили. Чеха има скоро једнако, па и њих све мање, и то овако:

3.976	3.480	3.086	2.771
-------	-------	-------	-------

Највише их је у Белој Цркви: 1.180, иначе свуда по сасвим мало.

Х.

Од несловенских мањина најзначајнији су Румуни и по броју и по аутохтоности. Њих има у српском Банату мало више него Срба у румунском Банату. Па и они код последњег пописа указују на један приличан пад. Било их је у сва четири пописа:

59.263	57.236	57.259	52.987
--------	--------	--------	--------

У процентима се та десцедентна линија јасније очитује. Они су износили: 3,6; 3,3; 3,1; 2,7.

Врло је вероватно да се један део преобратио у Српство. То је случај и са њиховим прворазредним књижевницима, као што је Васко Попа (раније Попеску) и још неки. Односи између Срба и Румуна су одлични. Ипак би најбоље решење било да се изврши замена становништва: Срба из Румуније и Румуна из Србије. И једни и други су у Банату и лако би се прилагодили новом амбијенту. Ра-

зуме се да принуде не сме бити, али и неке награде од стране власти онима који напуштају нашу земљу да учине место Србима била би на свом месту и национално би се исплатиле.

Мада сви живе у источном Банату, Румуни ипак ни-су сасвим територијално концентрисани (наши у румунском Банату још мање). Највише их је у Алибунару (12.296), онда у Вршцу (9.955), у Панчеву (6.672, Житиште (4.102), Зрењанин (3.818), Ковачица (3.904), Ковин (2.899), Бела Црква (2.233), Пландиште (2.190), Апатин (Бачка!) (1.427), Сечањ (1.055).

Немаца је, као што рекосмо, била скоро трећина кад смо присајединили те крајеве. Они су протерани од комуниста, чиме је учињена очита неправда и показана нехуманост. Али њих више нема нити ће их бити. Остали су неки резидуи који се такође у последње време јако топе: јамачно иду у Немачку и ту остају. Њих је било:

	31.821	35.290	11.432	7.243
%	1,9	2,1	0,6	0,4

Од скоро пола милиона пре рата спали су на мало више од једног процента пређашњег броја. Ни у једној општини нема их сад пуна хиљада. Мањинска права им се не признају.

У Војводини има знатан број Цигана, које статистика не репродукује правилно. Они час хоће а час неће да су Цигани; једном су Маџари, други пут Срби итд. Зато им је серија скроз неправилна. Она изгледа овако:

7.585	11.290	3.312	7.760
-------	--------	-------	-------

У целој земљи, у целој Југославији треба ове бројеве Цигана примити као суспектозне. Вероватно, ако код њих дође до националне самоспознаје, биће једном и ови бројеви константни и поузданији. Треба још напоменути да њих има и чергара: ови су скоро недоступни попису. Они черге ударају и ван пописних места односно насеља и пописивач их не може пронаћи (сваки пописивач има свој пописни круг са ознаком свих кућа). Поред тога, они се појаве дан-два пре пописа кад су сви формулари разда-ни. Њихови бројеви су свуда у свету несигурни, код нас више него игде друго.

Војводина има још *врло много националних деноминација*, али оне су бројно сасвим безначајне.

Кад су објављени преко новина први резултати пописа народности у Војводини, истакнуто је да су само Срби и «Пригорци» напредовали а сви други назадовали. То се показало као истинито. Чак су објављени резулта-

ти били шкрти према Србима. А све показује на то да се ради о трајном тренду, који ће се продужити.

XI.

Било би веома интересно дати бар сумарне податке за сваки саставни део Војводине посебно, за сваку ранију жупанију (Срем, Бачка, Банат). Ја то нисам у стању да учиним. Чак за неке општине раније никад чуо нисам (напр. Пландиште, Пећинци, Житиште). Можда су то нова имена, или бар нови административни центри.

Само за Срем можемо дати сумарне податке према «Политици» од 22. октобра 1971. По њој: «Слика становништва у Срему није се последњим пописом много изменила. Повећао се само број Срба (од 203.768 на 224.613 и Југословена са 277 на 7.737), док су остале веће групације народа и народности бележиле пад од неколико стотина до две хиљаде становника. Срем (без «београдског» и «новосадског» Срема) има сада 298.153 становника, 26.046 више него пре десет година. Од тога отпада на Србе 75,5%, Хрвате 11%, Словаке 4,6, Мађаре 2,7 и Југословене 2,6%.

Од 111 насеља Срби чине већину у 97 насеља, Хрвати у седам, Словаци у 4, Мађари у два и Русини у једном насељу».

Дакле Срба има тамо пуне три четвртине; можда би са београдским и новосадским делом Срема било их још више. И овако их има скоро осам пута више него Хрвата, а ови рекламирају Срем за себе. Зато смо му овде поклонили већу пажњу, као Барањи у «Хрватској» и Боки Которској у «Црној Гори». Хоћемо да хрватске територијалне аспирације доведемо ад абсурдум! У Срему је баш њихова најтамнија тачка. У свега седам насеља имају већину, Срби тринаест пута толико.

У Срему су Срби овога рата много страдали и каква би тек квота била да нису на буљук тамањени? Сад они који су их таманили и који, поред свега тога сачињавају само десетину становништва Срба ревиндицирају цео Срем за себе. Безочност заиста!

Они, истина, ту стављају у први план «хисторијска права», јер су неколико десетина година владали с њим из Загреба. Али на Барању немају ни та права, на Боку Которску такође не.

Они иду и даље, па траже за себе западну Бачку, специјално Суботицу. Ту је сав њихов «тисак» једнодушан, па ју је чак др Мачек тражио од принца Павла и напошетку канда добио обећање плебисцита. Но ни тамо њихова позиција није боља. По последњем попису било је у

општини Суботица 49,5, а то значи округло 50% Маџара, 13% Срба и 31,6% Хрвата. Међутим, видело се да то нису све Хрвати, већ да је бар четвртина међу њима изјавила да је Буњевац. То је било демонстративно дистанцирање од Хрвата и Хрватске. Хрвата ту нема више од четвртине. И они, с пуним правом, на основу националног принципа, траже тај наш најсевернији град за себе!

По статистици израђеној у Загребу има у општини Вуковар (то је некад био главни град Срема) 37,2% Срба, далеко више него Хрвата у Суботици. И тај предео је неприродно одељен од осталог Срема. Ипак би свако ревиндицирање његово било таксирано као великосрпска крађа. Јер су два мерила у земљи за Србе и Хрвате (вид. наше велико и скорашње дело «Комунистичко таксирање народа Југославије»).

XII.

После сам установио бројни однос делова Војводине: Бачке, Баната и Срема. То сам нашао у публикацији Завода за статистику и евиденцију Н.Р. Србије из 1953, под насловом «Становништво НВ Србије од 1834-1953». (Разуме се објављено латиницом!). Њу сам имао код себе, али сам то био смео с ума. На страни 41 те књиге, Табела 6 и на следећој страни Табела 7, налази се број становника Бачке, Баната и Срема од 1880 до 1953. Ове последње године је било у Бачкој становника 830.723, у Банату 632.619, у Срему 321.026, укупно 1,784.368. Од 1921. становништво се попело за мало више од 200 хиљада. Код последњег пописа износио је 1,952.533. И сад је пораст за близу 180 хиљада. Значи да се у Бачкој јако приближио суми од милиона. Она је «најнапученија»; у приличном размачу за њом остаје Банат, а Срем има само половину становништва Баната. Ипак је он по броју становника пет пута већи од Барање, која је отргнута Војводини и припојена Хрватској.

Међутим, Срем је подељен између Србије и Хрватске, при чему је много више Срба остало у хрватском делу него Хрвата у српском. Хрвати су добили три пуна среза од укупно 10, и то Вуковар, Винковци и Жупању. У Вуковару је при последњем попису било 37% Срба и 45% Хрвата. Србија односно Војводина добиле су пет интактних срезова (Ириг, Митровица, Рума, Стара Пазова и Земун) и сва три града (Сремска Митровица, Сремски Карловци и Петроварадин), док су два среза подељена између Србије и Хрватске (Илошки и Шидски), да не би случајно остао неки Хрват у Србији.

У поменутој публикацији нема података о народном саставу становништва, нити је то игде после објављивања према овим саставним деловима Војводине посебно. По предатним статистикама, које је репродуковао Јосип Јакатош, а делом и ја пренео у књизи «Српска Војводина и њене мањине» (страна 102), имао је Илочки срез 1900. године 45% Срба и 19,8% Хрвата (остало су били Немци и Маџари, делом Словаци), а Шидски 43,4% Срба, а 33,8% Хрвата. Чак је Вуковарски срез имао 35,7% Срба, а само 23,1% Хрвата. То су утврдили њихове статистике (загребачка). Није било никаквог разлога да се ти срезови отргну од Србије. Винковци и Жупања да, јер они и нису историјски били интегрални део Срема, већ Славоније и припојени «сриемској жупанији» само да би Срби и у њој изгубили апсолутну већину.

Данас су неки делови Срема припојени Бачкој (Новом Саду) или Београду, али скоро сви срезови Срема имају више него двотрећинску већину Срба, а апсолутну већину сви одреда. Тако је општина Сремска Митровица имала преко 83% Срба, Рума 79,5%, Ириг 76%, Беоцин 65% итд.

Цео Срем има огромну већину Срба, а такође и Банат, док су у Бачкој Срби канда још увек у мањини. Ту је гро Маџара, а такође Словака, новопечених Хрвата (у ствари Буњеваца и Шокаца) итд. Незгода је још у томе, што су Маџари углавном груписани у срезовима не много удаљеним од маџарске границе.

Али се стање и ту побољшава свакодневно и српска већина у Бачкој питање је мало година. Сама припадност Новог Сада Бачкој то гарантује.

ХПІ.

У «Политици» од 3. маја 1971, свега два месеца иза пописа изашла је ова вест: «На раду у иностранству — око 61.600 Војвођана».

Према првим подацима пописа, у 24 војвођанске општине у протеклих десет година дошло је до смањења броја становништва, у 19 комуна број житеља је повећан, а само у бечејској општини је остао готово непромењен.

Најосетлије процентуално смањење становништва запажено је у општинама Новој Црњи, Сечњу, Житишту, Бачу, Малом Иђошу и Иригу а знатније повећање забележено је у већим центрима као што су општине Нови Сад, Сремска Митровица, Панчево, Зрењанин, Суботица итд.

Од 61.518 Војвођана, колико се укупно налази на привременом раду у иностранству, највише их је отишло из

вршачке, новосадске, белоцркванске, панчевачке и сомборске општине.

(Танјуг)

У истом листу од 22. фебруара 1972. стојало је: «Из Војводине су отишли на «привремени рад у иностранство 24.733 Србина, 16.627 Маџара, 5.501 Хрват, 4.937 Румуна и 8.767 припадника свих других народности». Укупан број је нешто нижи него напред изнети прелиминарни. Округло, регистровано је код пописа као да су били у земљи преко 60 хиљада отсутних из земље. Ту су ипак Срби релативно најмање странствујући, далеко од половине, док их је у «покрајини» знатно више од половине. Сви други народи су предимензинирани били отсутни, тако да би већ због тога истински попис само присутних лица показао већи проценат Срба. И то је још једна веома утешна и повољна појава у Војводини за Србе (проценат од 60% био би премашен). Свега 40% укупних исељеника су Срби, а скоро 60% су заступљени у земљи.

У статистици за 1961. (књига VI, Витална, етничка и миграциона обележја, резултати за општине) нису исте основне административне јединице, али за наш случај је ова статистика инструктивнија. Она обухвата регију Суботица са девет тадашњих општина све у области Суботица и зависне економски од ње. У њој је било Срба 37.959, Црногораца 6.231, Хрвата 49.477 и Маџара 187.072. Дакле Срба и Црногораца, 44.190, а Хрвата и Буњеваца 49.477. Срби и Хрвати заједно не чине половину Маџара. Па ипак Хрвати то траже за себе. Они су истина рачунали на помоћ Маџара и само су ту пристали на плебисцит, а нигде друго. Можда би им та помоћ и стигла пре Другог светског рата, данас сасвим сумњиво.

У региону Сомбор било је 1961, Срба 117.479, Хрвата 29.878, а Маџара 45.105. Срба је било далеко више него Маџара и Хрвата заједно, знатно више од половине укупног становништва, дакле апсолутна већина па ипак то Хрвати траже за себе.

Војводина има укупно 44 садашње «општине». У 27 од њих имају Срби апсолутну већину, обично веома јаку апсолутну већину. У 6 имају релативну већину која се граничи са апсолутном, а са Црногорцима у три од њих достижу апсолутну већину (Врбас, Кула, Алибунар). Срби имају, дакле, у 30 општина апсолутну већину становништва, Маџари у 9 општина и у једној скоро апсолутну већину, Словаци у једној, а Хрвати ни у једној, ни апсолутну ни релативну. Ипак два дела Војводине ревиндирају за себе, и у географским картама емиграције («Данице» у Чикагу,

Јура Петричевића у Швајцарској итд.), већ су их «утјеловили» у Хрватску, једнако као и Босну до Дрине!

XIV.

Етничко шаренило Војводине није неки наш специјалитет. Све државе које су се прошириле на основу Трианонског уговора имале су своју «војводину», скоро истоветну мултинационалност у пределима добивеним од Маџарске. То је Словачка на северу, Ердељ на истоку односно североистоку Војводине.

За Словачку немам тачних података али су приближни нашим. За Ердељ сам нашао негде податке (разуме се у аутентичним публикацијама, други извори за мене су неприхватљиви).

У Ердељу је било, слично као у Војводини, Румуна 60,9%, а осталих народности 39,1%. У апсолутним бројевима било је у Ердељу укупно нешто преко 10 милиона становника, од чега Румуна преко 6 милиона (управо 6,3 милиона), а других око 4 милиона, од чега на саме Маџаре тзв. Секулце, Секел-Маџаре, спада милион и по. (То је један особени, али изгледа најчишћи сој Маџара).

И ово је све после разних «чистка», после импортирања Румуна из других области (специјално Бесарабије и Молдаве, које су Совјети заузели). Ти су Маџари далеко концентрисанији него код нас, због чега је тај простор Хитлер дао Маџарима (одузевши га од верних Румуна, који су далеко пре Маџара били његови савезници). Тај је залагај за Румуне далеко тежи него наш у Војводини. Има тамо још доста Немаца, прилично индожених, тзв. Саса, који се вековима тамо налазе.

Али, у свим тим државама (у Чехословачкој, Румунији, Југославији) главна нација све више напредује и процентуално јача. Ускоро ће у свим тим покрајинама бити по две трећине народа главне, државотворне народности. Ми губимо на југу, али добивамо на северу. Улазимо све више у Европу и постајемо њен саставни део (не само Балкана). Понављам: са развојем националности у Војводини можемо бити јако задовољни. А ја пазим шта овде говорим.

XVI. Сумаран осврт на «СР Србију»

I.

Ми смо дали детаљну анализу података за све делове распарчане и раскомадане Србије. Мора се признати да је

званична статистика објавила податке и за пуну област намењену Србима, за «социјалистичку републику» Србију. Међутим, ми смо све те податке већ осмотрили и разгласили где је то природније и кад бисмо сад то учинили опет за целу Србију, било би само непотребно понављање.

Овде само неколико сумарних података који се односе на целу земљу или који нису били у публикацијама издвојени.

Тако су у «Политици» од 25. априла 1971. изашли први прелиминарни подаци, који су после кориговани увек нагоре, али за неколико про миле. Због споредних дата, нарочито због још једне потврде да су пописом обухваћени и отсутни радници (а свакако и њихове породице), пренећемо тај извештај Танјуга, исправивши само укупне бројеве становника. Релације су остале углавном исте. Тамо је стојало:

«Према првим резултатима пописа становништва и становна, СР Србија има 8 милиона 446.587 становника. Од њих на територији ван аутономних покрајина живи 5 милиона 250.365, у САП Војводини — 1 милион 952.533, а у САП Косову 1 милион 243.689 становника. У тај број су укључена и лица на привременом раду у иностранству, односно 202.105 из Републике, од тога на територији ван аутономних покрајина отпада 116.575, на САП Војводину 61.518, а САП Косово 24.012.

Број становништва у СР Србији, у поређењу с пописом из 1961. године, порастао је за 10,4 одсто. Тај пораст износи на територији ван аутономних покрајина 8,7 одсто. у САП Војводини 5,1 одсто. а у САП Косову 29,1 . . .»

Као што се види, обе су покрајине премашиле милион становника, Војводина допрла чак до два милиона. Косово је први пут премашило милионску цифру, док је Војводина већ испрва, после рата, имала милион и три четврти становништва.

И по броју становништва и по територији, Србија оставља далеко за собом остале југословенске «републике». И њено изравнавање у водећим положајима са Црном Гором, Македонијом и Словенијом вапије због неправде.

II.

У Србију је после рата досељено много становништва из других «република». Ми имамо податке само за целу републику, мада је сигурно 80 посто тога миграционог прираштаја уследило у самој Војводини. Тако је «Политика» писала 29. августа 1968: «Од 1948. до 1961. године СР Србија примила је многобројне досељенике: из Босне и Херце-

говине — 216.000, из Хрватске — 207.000, из Црне Горе — 70.000, итд. За то време из свих наших република СР Србија укупно је примила 586.000 становника».

То су све унутрашње миграције и сасвим поуздано се може тврдити да бар три четвртине тога броја чине Срби. Тиме су погустили српско становништво на северу нашег етничког подручја, али га јако разредили на западу тога подручја (у Босни, Хрватској, Славонији, Херцеговини итд.).

Уопште измене у националном саставу Срба очитују јасно тенденцију њиховог сељења на север, док се јужне и западне српске области напуштају. А обоје се није могло афирмисати.

Из Србије је било веома мало иселавања. Појединачног има, али колективног је једва било. «Политика» је од 9. новембра 1971. донела једну вест о пресељењу сиромашних Пироћанаца у јужни Банат. Та је вест карактеристична и ми ћемо је пренети у целини:

«Јаче досељавање породица из околине Пирота у Банат почело је 1948. године. Највише досељеника настанило се у селима Долову, Делиблату, Ковину, Плочици, Гају и Мраморку. У Долову, које се сматра средиштем Пироћанаца у Банату, живи око 150 породица досељених из околине Пирота. У Делиблату их има 60, а у Баваништу око 40. Већина досељеника располаже малим поседима и бави се пољопривредом. Млађе генерације одлазе на школовање или занат, тако да све мање младих има на селу. Процес досељавања трајао је око 10 година. Од 1959. године ретко се ко досељава. Вредни по традицији, досељеници из околине Пирота брзо су стекли поверење староседелца са којима су постали веома блиски».

III.

Јасна је ствар да Срби сачињавају у целој Републици огромну већину, која је претпоследњег пописа допирала до цик три четвртине становника. Сад је учешће Срба мање услед јаког пораста Арбанаса. Серија Срба у сва четири пописа гласи овако:

4,823.730	5,152.939	5,704.686	6,016.811
% 73,9	73,8	74,6	71,2

Апсолутни бројеви су расли природно и скоро равномерно: допрли су до пуних шест милиона и то без икаквог манипулисања, без додавања, без намештања. Напротив, приказани број је мањи од стварнога. Али ипак морамо с њим оперисати, као и са датим процентима. Са свим тим

је Срба процентуално знатно више у Србији него Македонаца у Македонији (69,3%) и него Црногораца у Црној Гори. Па ипак ове две «републике» нити имају аутономне покрајине нити признају ма каква мањинска права другим нацијама. Нема важнијег положаја у њима који би могао да добије инородни грађанин, док је нпр. у Србији претседник владе (Извршног већа) Војвођанин, шеф странке Црногорац, у Војводини је пола времена био претседник владе Хрват (Геза Тиквицки и Стипе Марушић) иако је Хрвата 7 процената формално, стварно и мање. Сад је председник владе Маџар (Ференц Нађ) што ја сматрам исправним, али у Црној Гори и Македонији Срби не смеју да имају боља места од пандура (у Македонији чак ни то).

Најжалоније је да се знатно, преко два милиона Срба, налазе ван шире Србије, где им се национална обележја слабо или никако признају. У тим крајевима су их за време рата таманили а сад терају да се селе. Сваки покушај њихове афирмације квалификује се као унитаризам, етатизам, централизам, ранковићевштина итсл. Нападају их а не дају им да се бране. Тако је највиши партијски функционер БиХ Бранко Микулић замерио Србима што тврде да ћирилица није равноправна у тој републици. У ствари се једнако она јавно употребљава као за време Павелићеве «НДХ». Ја бих хтео чути од председника Микулића да ли је он један једини акт у свом звању ћирилицом опремио. Није ниједан, нити је ко други то чинио, а опет Срби морају рећи да је ћирилица равноправна! То је драстичан пример, али само један. Има их на хиљаде...

Да ми се не би рекло да ја у томе претерујем, позваћу се на речи једне од најкомпетентнијих личности у земљи, изречене на научном форуму. То је др Михаило Ђурић, редован професор Университета, правник и политиколог. За те речи је осуђен на две године робије (еуфемистички се то каже «строгог затвора»), мада су изговорене у Филозофском друштву а објављене у Аналима Правног факултета. Ту је проф. Ђурић између осталог рекао:

«Очигледно је да границе садашње НР Србије нису никакве ни националне ни историјске границе српског народа... Треба ли уопште да вас потсећам да изван уже Србије живи око 40% Срба, или колико Хрвата у СР Хрватској, односно колико има Словенаца, Македонаца и Муслимана заједно? У тренутку кад је силом прилика доведен до тога да треба поново да успоставља своју националну државу, може ли српски народ да буде равнодушан према својим многобројним деловима изван садашњих граница СР Србије?

Срби у Босни и Херцеговини, иако су већина немају могућности да се служе својим ћириличким писмом, а у СР Црној Гори српски народ нема право ни на своје национално име...

Поратни централизам у нас је уведен пре свега да би се избегло питање националних одговорности за геноцид над српским народом извршен за време Другог светског рата».

Професор Ђурић је навео (округло) колико Срба процентуално живи ван уже Србије. У «Економској политици» од 27. јануара 1969. (дакле пре последњег пописа) изнето је било да «око 27% процената Срба не живи у својој републици». Данас су Срби на Косову угроженији него у БиХ, тако да је можда правилније изнети колико је Срба ван уже Србије него ван СР Србије. Но и у једном и другом случају њих је сувише много ван своје домаје (док Словенаца, Црногораца, Македонаца и Босанаца уопште практично нема ван њихових република. Има појединаца али не насеља).

XVII. Рекапитулативан осврт на «СФРЈ»

I.

Требало би се сад осврнути на целу државу, дати један *рекапитулативан преглед националитетних односа*. То се још не може учинити са пуном прецизношћу, јер — као што је речено — недостају подаци из Словеније. Зато ни званична публикација нема рубрике за целу државу.

Ипак су публиковани подаци и за целу земљу, који нису сасвим прецизни али су веома близу званичним налазима. Било је у новинама разних евалуација, али свакако треба да буде најозбиљнија самог директора савезне статистике дата 18. маја 1972. и објављена сутрашњег дана у свим гласилима Југославије. У «Политици» од 19. маја 1972. је стојало између осталог:

Податке о националном саставу становништва, на основу прошлогодишњег пописа, саопштио је јуче Ибрахим Латифић, генерални директор Савезног завода за статистику. Истина, он није могао да новинарима пружи коначне резултате, јер су статистички органи Словеније овај попис искористили за увођење регистра становништва на својој територији па је обрада података у извесном закашњењу. Но, с обзиром на искуство статистичара да се на великим територијама национални састав становништва споро мења и да 95 одсто грађана Словеније чине Словенци, коначна слика неће бити битно друкчија. Савезни завод за

статистику, чак, има процену броја припадника појединих националности која укључује и СР Словенију. Ту процену доносимо у следећој табlici:

	1971.	%	1961. %
Срба	8,140.000	39,7	42,1
Хрвата	4,520.000	22,0	32,2
Муслимана	1,730.000	8,4	5,2
Словенаца	1,700.000	8,3	8,4
Албанаца	1,310.000	6,4	4,9
Македонаца	1,195.000	5,8	5,6
Црногораца	508.000	2,5	2,3
Мађара	480.000	2,3	2,7

Ту су дати апроксимативни бројеви, заобљени, као што је ред. Међутим, казали смо да је «Политика» првих дана јануара 1973. објавила прецизне податке и на изглед коначне, пошто се Словенија била смиловала да власнику пошаље материјал који му је испочетка припадао. Ти бројеви потврђују пренете бројеве. Ово додајемо рукопису који се налази у штампарији. Према тим сад јамачно најзваничнијим подацима било је 31. марта 1971. у Југославији:

Срба	8,143.246	39,7
Хрвата	4,526.782	22,1
Муслимана	1,729.931	8,4
Словенаца	1,678.032	8,2
Албанаца	1,309.523	6,4
Македонаца	1,194.780	5,8
Црногораца	508.843	2,5
Мађара	477.374	2,3
Турака	127.920	0,6

Нема више сем ових ниједног народа ни «народности» који досежу сто хиљада: највише их је Словака (83 и по хиљаде), Цигана (78 и по хиљада), Бугара и Румуна (по 58 хиљада). Ниједна од тих народности не чини пола процента укупног броја становништва Југославије. О неким од њих ће се ипак говорити посебно.

Срба је, свакако, највише: округло 40%. Они нису тако доминантни као Великоруси у Совјетском Савезу али су неупоредиво јачи од осталих. Хрвати, према попису изокренутом у њихову корист, имају 22 процента, округло, а ниједан други народ ни близу 10%.

Срба има преко осам милиона, Хрвата четири и по милиона, а свега су још четири народа и народности са преко милион становника. «Народ Црногораца» има укупно мало изнад пола милиона душа.

Срба је равно две петине становништва Југославије, Хрвата више од једне петине, а свих других народа и на-

родности (њих 24 и још «преостали») нема ни издалека колико самих Срба,

И поред свих цепкања Срба, стварања нових народности на њихову штету, пописне тенденције против њих итсл. они су изразита већина у Југославији којој се нико и не приближује бројно, а ниједан други народ сем Хрвата нема петину њиховог износа.

II.

Удео Срба је ипак осетно смањен, управо неразумљиво.

Као што се могло очекивати, *резултати пописа су изазвали код Хрвата валове одушевљења*. Настала су кликовања слична као у травњу 1941. Истина, у земљи се то није смело јавно манифестовати: расположење се очитује посредно. Али је зато хрватска емиграција пала у занос, који се не обуздава већ све више потпирује. Она триумфује. Хрватски тисак предњачи и скоро се стално враћа на ту тему. И то не пише макар ко, већ корифеји хрватске емиграције. Међу првима: др Јурај Крњевић, Богдан Радица, др Анте Цилига итд.

Али у чему се састоји то њихово задовољство и то кликовање? Ваљда у побољшаној статистичкој ситуацији Хрвата? Не, ни најмање. Ње ни формално нема, на основу монтираних бројева; стварно је далеко од икакве позитивности. На то ћемо се повратити; за сад неколико успутних запажања.

Др Крњевић се, како смо ми на десетак места досад и у књигама и у новинама, па чак и овде у одељку о «Подацима о народностима у СР Хрватској», упозорили, унапред дистанцирао од свих резултата «београдске статистике», и предратних и поратних, мада у Хрватској ни пре ни после рата а у целој Југославији после рата није неки Србин водио главну статистику нити руководио пописима народности. Сад, кад је ова последња статистика испала неповољна по Србе, он ни једном речју не оспорава њену тачност, чак у њу и не сумња.

Радост је букнула зато што је српска позиција испала неповољнија, што су Срби, према овим писцима, изгубили сваку премоћ у Југославији. Радица то стално понавља, др Цилига посвећује чак цео један «Билтен хрватске демократске и социјалне акције» који он уређује и умножава у Риму, овом питању. То је број 66, за «листопад-студени» 1972. Наслов његове расправе износи пуних шест редака. Средишњи, главни наслов, гласи: «Резултати пописа пучанства 1971. потврђују дефинитивни слом српске експанзионистичке политике на западу и југо-истоку». Као што је овај наслов бомбаст, такав је и

сав рад. Он је изразито политички, пун маштања. Кад бисмо одговарали на његове ескапације, удаљили бисмо се од наше главне теме и прешли на други терен. На том другом терену може му се и одговорити, али не овде.

Овде би требало испитати колико су та њихова одушевљења оправдана и који су узроци томе довели.

Не може се порећи да је српска «статистичка ситуација» у целој земљи, а специјално у Босни и Херцеговини, јако опала. Но о некој катастрофи не може се говорити. Код сваког новог пописа било је Срба увек знатно више. Код првог пописа нешто преко шест и по милиона, код последњег доста изнад осам милиона (скоро милион и шесто хиљада више). Али они не држе корак у напредовању са другим «народностима», специјално не са муслиманским народностима (БиХ и Косова), и Македоније. Нису слабије напредовали него остале културно напредније нације (Словенци, Хрвати, итд). Срби су у целој земљи опали релативно (у партиципацији) за преко три процента према последњем попису, али за мање од два процента према првом попису (41,5:38,7). Откуда онда толико злуради триумф? Њихово слабије учешће у квоти несумњиво има и разлог што су Српкиње одскора, као Хрватице и Словенке одавна, почеле да мање рађају.

Али је још главнији разлог што су они били убијани за време последњег рата баш од самих Хрвата. Страни, најаутентичнији сведоци говоре о неких 700 хиљада српских жртава. Ја сам сва та мишљења покупио и једном издао у књизи V «Примера хрватске хиљадугодишње културе» са поднасловом «Подвизи Хрвата у II светском рату изнети од њихових савезника», издање СНО у Канади, Хамилтон 1968. Сад је у штампи друго издање, двоструко веће, са честим цитирањем појединих народа у оригиналном језику. То не треба овде понављати. Хрватска промицба не може то да оповргне.

Овде не би било уопште места да се о томе пише, да то није изазвала ова злурадост Хрвата. Сад се баш резултати тог зверског убијања испољавају демографско-статистички. Стотине хиљада убијених Срба и Српкиња имале би сад можда милион унучади, чак и више. Али, ко ће их оплодити и рађати кад су им убијени пресумптивни и могући родитељи?

Сад, кликовање над последицама хрватских злочина значи још једно идентификовање са њима, значи накнаду њихову ратификацију. Да није било хрватских злочина, Срба би и без Македонаца било бар 45% од укупног становништва Југославије. Треба такође напоменути да њихов проценат према предратном мора бити мањи већ и због проширене територије Југославије (Ријеке,

Истре, Горице итд.), где практично нема Срба мада су ти предели присаједињени Југославији углавном српским жртвама.

Сад још нешто: Хрвати нису опали процентуално мање од Срба. Њих је формално (не стварно) било 1961. 23,2% а десет година доцније 22,1%. При првом попису сачињавали су пуна 24 процента становништва Југославије, сад мало више од 22 процента. Један проценат мање према 24 није исто што и један проценат мање према 41,5. То ћу доказати нестварним али приближним бројевима. Ако напр. број становника једне народности од 20% падне на 15%, он је пао за једну четвртину, иако је квота за само 5 процената мања док квота од 40 процената треба да падне на 30% да би пад био једнак. То се и математски друкчије израчунава: једно је колико је квота мања, а друго колико је мање једног дела становништва према истом делу неке пређашње године.

Једнаки процентуални пад показују и Срби и Хрвати, али је код Хрвата он знатно већи, јер је њих код пописа реално било много мање него је приказано (привремено *отсутна* лица итд.).

Кликовању Хрвата нема места. Што они увек налазе код других недостатке, па чак и кривице за своје незгоде, а за те друге немају никаквих покушаја оправдања, не служи истини.

Напоследку, можда и главно, то је да ова слабија партиципација Срба у укупном броју становника Југославије не претставља тренд, једну сталну тенденцију. Њихова квота је била увек већа код прва три пописа, а квота Хрвата је била увек мања. Можда ће квота Срба и даље да се смањује, али то није извесно: док се не дознају узроци њеног смањивања овога пута, нарочито у БиХ, ништа се не може ни предвидети. Код Хрвата је пад релација и према другима и према себи самима тзв. *стаистичка правилност* (*statistische Regelmässigkeit*), а код Срба за сад «једнократна» појава, да се хрватски изразим.

Према таквим појавама не могу се изводити закључци за будућност све кад би бројеви били беспрекорни. Оне су један сигнал, за Србе веома непријатан, али ништа дефинитивно. Може да се тенденција продужи, а може да се ту стане или чак све окрене обрнуто. Код тренда се то да теже очекивати, али има и тих случајева. Баш пример бх муслимана то доказује. Они су опадали, да се мислило да ће их нестати. Одједном прекрилише све друге етничке групе у БиХ. Пре Првог светског рата била је тако изразита депопулација у Француској, да се очеки-

вало постепено угинуће нације. Одједном се све промени после Првог светског рата.

Али, нормално, тренд се продужава, и он постоји код Хрвата у Југославији као доминирајући а не код Срба.

III.

Поред свих настојања да се број Срба умањи, поред очитих фалсификата на штету Срба а у корист Хрвата, Македонаца и Црногораца, ипак је попис нашао више Срба него свих других југословенских народа, тј. Хрвата, Словенаца, Македонаца и Црногораца заједно. То су четири од пет првобитних и признатих народа Југославије. Муслимани су тек одскора признати али не као народ ни као народност, већа етничка засебна група, као једна аморфна маса (како је Цвијић говорио за Македонце), која нема ни свој језик ни своју литературу (то немају ни Црногорци, али су они успели да се при заснивању нове Југославије признају као народ).

Елем, сва та четири народа Југославије имају према званичним подацима последњег пописа испод осам милиона становника, управо 7,908.439, а Срби имају пуних 8 милиона и још онолико и мало више него што осталим југословенским народима недостаје до осам милиона. Срби имају, као што смо више пута навели 8,143.246 душа. Али, разуме се, по југословенској комунистичкој теорији (и пракси), сваки од ових народа (не сви посебно) мора да има у федерацији иста права као Срби бројно снажнији од свих њих.

Чак Срба ван тзв. «ужег подручја Србије» где су једино код куће мада морају и ту да се служе туђим писмом, има скоро седам пута више него свих Црногораца, а скоро три пута више од свих Македонаца, укупно их има 3,443.831, док свих осталих југонарода без Хрвата има 3,381.659. Више има Срба, дакле, ван уже Србије него што има укупно у својим и туђим републикама Словенаца, Македонаца и Црногораца заједно.

Та и ван укупне Србије тј. по одбитку аутономних покрајина где је улога Срба другоразредна има Срба преко два милиона, прецизно 2,126.435. Највећим делом у БиХ, и у Хрватској. Има их четири пута више, и још нешто, него свих Црногораца у Југославији, и правих и фалсификованих. Скоро два пута колико свих Македонаца и правих и фалсификованих.

На основу начела равноправности, сви ови народи морају у федерацији имати једнака права као Срби: исти број чланова Савезног извршног већа, исти број амбасадора, директора савезних банака и комора итд.

То је конзекветна политика комунистичке Југославије: број Срба смањивати свим дозвољеним и недозвољеним средствима и онда, пошто је ипак велик, и већи од свих других, изједначити га по улози у вођству државе с најмањим!

IV.

Што је интересно, сви «народи» Југославије сем Македонаца су процентуално опали према првом попису. Југословенских народа, по комунистичкој концепцији, било је све до скоро пет: то су Срби, Хрвати, Словенци, Македонци и «Црногорци». То су пет правих народа Словена са Југа који су сачињавали Југославију; тек сад им је, при последњем опису, надодат шести «народ»: «Муслимани».

За Србе и Хрвате смо већ установили њихов процентуални пад. И Словенци, који су при првом попису чинили равно 9% укупног становништва Југославије, сад чине свега 8,2%. С обзиром на укупан број становништва, тај пад је процентуално једва мањи него код Срба.

Црногорци су од 2,7% опали на 2,5%, пад опет сразмеран другима. Јер да су они пали за пуна пола процента, то би значило пад од 20 од сто. А Црногорци се множе много, али од њих отпадају поједине насlage које нису биле верне.

Само «Македонци» држе корак, али не сасвим, са муслиманским народима и «народностима», па тиме и са укупним демографским развојем Југославије. Тако су партиципирали у том броју код сва четири пописа:

%	5,1	5,3	5,6	5,8
---	-----	-----	-----	-----

За Муслимане је немогуће учинити временско упоређење, јер су раније обухватани били под разним деноминацијама.

V.

И остали цивилизованији народи губе партиципационо на броју. Тако нарочито *Маџари*. Њих је било:

%	3,2	3,0	2,7	2,3
---	-----	-----	-----	-----

Једна скоро катастрофална десцендентна линија. Чак је њихов број и апсолутно опао, што је сасвим изузетан случај. Код прва три пописа он је био скоро константан, да при последњем нагло падне. Ево како серија изгледа:

496,492	502,175	504,369	477,374
---------	---------	---------	---------

Код сва три прва пописа обртали су се око пола милиона у целој земљи: прво нешто мање, после мало ви-

ше. Сад осетно мање. И то је све плод природног развоја (рађања према умирању). Емигрирања Маџара у Маџарску није било, као што га је било, иако не у великим размерама, пре рата.

VI.

Рекли смо да су Арбанаси порасли до неслућених размера. Укупно их је преко милион и 300 хиљада. Премашају не само Црногорце као «народ» (укупно мало више од пола милиона), већ и Македонце (укупно мање од милиона и 200 хиљада). Ако потраје исти темпо развоја, премашаће после два пописа и Словенце.

Њих има сигурно трећина од укупног броја Арбанаса у свету. Тешко да Арбанија има два пута толико. И они се тамо множе јако, али ови наши још јаче (услед бољих хигијенских прилика и вишег стандарда живота). Власт их повлашћује у сваком погледу.

Коликогод се они солидарисали са сународницима у Арбанији, они не желе к њима. Из поменутих разлога и још једног, који је најглавнији: у Арбанији су све вероисповести просто забрањене. То што нија учинила ниједна комунистичка земља досад, то је учинила Арбанија (где су заиста вере ометале јединство нације).

Наши Арбанаси су највећим делом, скоро у целини, привржени својој мухамеданској вери.

То се може слободно тврдити и за остале мухамеданце: Србе у Босни, Турке итд. БХ муслимани се постепено еманципирају од биготизма, али колико су они верни својој религији, нека послужи као доказ да су и своју народност по њој назвали.

Ту вероисповест, јавно или тајно, исповеда данас три милиона лица, од којих је више од половине српског матерњег језика. Према садашњем стању ствари, нема изгледа да ће ове Арбанаси бројно претећи, јер се и они у последње време једнако множе.

Према првом попису од 1921. лица са «арнаутским матерњим језиком» било је 441.740 на овом истом подручју српског Југа. Они су се више него потростручили. Истина, има у садашњим бројевима фалсификата: терором су принуђавана лица српског језика, турског и циганског да се као Албанци изјасне. Но и поред свега тога њихов пораст је скоро 300 на 100 за равно 50 година! Нешто запиње!

VII.

Скроз неприродна, ненормална, неразумљива је временска серија броја Турака у Југославији. Она је износила:

97.954	259.535	192.964	127.920
% 0,6	1,5	1,0	0,6

Ми не унемо дати никаква објашњења овој серији. Истина је да је било исељавања Турака у Турску, али како је могао од првог до другог пописа да се број скоро утростручи. Као да су се онда Турци били доселили из Турске? Било је у све ово време досељавања Турака са Косова у Македонију, па чак и имућнијих Арбанаса који су хтели да се отселе у Турску, али у укупном броју становника Југославије то се не може запажати. Фалсификати су очигледни, као што смо раније рекли (код појединих «република» и покрајина).

VIII.

Посебну пажњу заслужује статистичка појава *Цигана*, или, како их сад зову *Рома*. (Откуд то име, ја не знам: оно је настало одједном, и ја никакво објашњење нисам нашао. Очигледно се хтело избећи деспектозно име Цигана, али зашто баш Роми, тј. Романи да се зову лица индијског порекла? Они су једнако Роми као што су Византијци били Ромеји).

Цигана је било увек у нашим земљама, негде више негде мање. Статистички нигда и нигде нису верно обухваћени. Неко време се у Србији нису ни пописивали: званично су били искључени од пописа. Затим, све до скоро били су великим делом чергари, номади. Ко их може да статистички обухвати? Ако их пописивач и нађе (а они су већином ван тзв. «пописних кругова»), кад дође после неколико дана за формуларе, они више неће бити ту. Затим, они избегавају, гдегод могу, да се испољавају као Цигани. Желе да се не дистанцирају од околине, и у томе су вековима постигали завидну мимикрију. Ја сам за време Првог светског рата најдуже био у Босни као војник. Интересовали су ме Цигани и питао сам их шта су. Одговарали су без изузетка: Турци! А ови су их сматрали нечистим и нису их пуштали у џамију. Да данас могу у Македонији рећи да су Македонци, то је логична ствар, јер су то могли изјаснити и пре рата као регионалну ознаку. У Војводини су до Уједињења настојали да се претставе као Маџари, а и као Румуни. Ово последње такође у Србији.

Према томе, мука је то са установљењем народности «Рома». А иде се баш за тим да се образује посебна народност од њих. Сад је у Југославији уобичајено свуда и на сваком месту наглашавање «народа и народности». При томе под народношћу — бар колико ја разумем — обухватају раније националне мањине. И тај термин мо-

рао је опет ваљда из деспектозних разлога, да устукне, па му је дат један потпуно неодговарајући назив. Каква је разлика теоријски између народа и народности? Марксистичке чине неку разлику, али у сасвим другом смислу него ови данас у Југославији. О томе сам говорио у књизи «Комунистичко таксирање народа Југославије».

Сад се форсира циганска одн. «ромска» народност. (До 1961. званично су се, и у статистици, они звали цигани). Дата јој је у скали народности посебна рубрика. И њихов број је био импозантан. За сва четири пописа износио је:

72.736	84.713	31.674	78.485
% 0,5	0,5	0,2	0,4

Као што се види, у прва два пописа и у последњем били су прилично једнаки, у предпоследњем пали на знатно испод половине. Откуд то? То је немогуће објаснити. Највише су опали били у Србији, где су заиста сматрали страшном дискриминацијом да се називају Циганима. Сад су их ту терали да опет буду Цигани, а на Косову су све чинили да их једва има.

Сад је код њих наступио некакав «препород» циганлука под новим називом и са сигурношћу се очекује њихов јак бројни пораст. Они су сад добили и граматику и писмо (разуме се латиницом). Пошто их власт повлашћује свуда сем на Косову, то ће расти и њихово самопоуздање упоредо са њиховом дрскошћу.

На први поглед ће изгледати чудно да их у Македонији не сузбијају, док на Косову то чине пуном паром. Јер су они мухамеданци и тамо и овде, па се Македонци боје да се не приброје Албанцима, док се ови на Косову боје да од њих не отпадне.

Рекли смо да је њихов број импозантан да их је више у целој земљи него Румуна, него Бугара, него Влаха, скоро једнако као Словака.

Пре рата их је канда било у целој Југославији 70.424, више него Јевреја. То излази из резултата пописа од 1931. који су Немци пронашли у нашој званичној статистици и публиковали прво у Бечу 1943. а затим у великом компендију о Југославији после рата.¹⁾ Ту су Цигани подељени по вероисповести. Било их је православних 20.688, римокатолика 11.957, муслимана 37.715, осталих вера врло

¹⁾ Handbuch Jugoslawien, Köln-Graz 1948. Quelle: Gliederung der Bevölkerung Jugoslawiens nach Muttersprache und Konfession. Publikationsstelle Wien 1943. (Nach bisher unveröffentlichten Ergebnissen der Volkszählung von 1931).

мало. Муслимани су сачињавали далеко истакнуту апсолутну већину.

За време рата су их Немци таманили као Јевреје, али не свуда једнако. Хрвати су их у својој држави немилосрдно убијали, као Србе. У Србији је било испочетка наређено да носе траку као Јевреји, али је то после престало. Кажу на интервенцију ђенерала Антонеска, који је Немцима изјавио да су они Власи одн. Румуни. При немачким одмаздама за убијање њихових војника (100 Срба за једног Немца), многи Цигани су у првом реду страдали. Али, ето, то се не осећа статистички. Број Цигана у Југославији ће се пењати и већ код идућег пописа (ако тада буде Југославије) износиће пуних сто хиљада. «Ромима» није ваљда нигде тако добро као код нас. Специјално су они у Србији били задовољни.

IX.

Питање бројног стања *Јевреја* било је за статистичаре загонетка још из почетка. Данас је још већа. У првом попису (1948) није била за њих отворена посебна рубрика, јер се нису као националност признавали. У следећа три пописа било их је:

2,307	2,110	4,811
-------	-------	-------

Процентуално увек су били 0,0. Да сад има више него двоструко Јевреја него десет година раније, не може се објаснити, тим пре што овде нису обухваћени сви Јевреји по вери или раси, већ само по народности. Највише их је у Хрватској (2.845), у БиХ 708, у ужој Србији и Војводини 603 и 513.

О њима сам ја писао у књижици «Националне мањине у српским пределима», а ускоро треба да изађе и повећа брошура под насловом «Срби и Јевреји». Само у њима није визиран овај последњи попис. Но, ко хоће да дозна број преосталих Јевреја итсл. неће моћи без та два извора.

X.

Мухамеданаца би требало да има око 16% од укупног броја становника Југославије. Према Хансу Швалму било их је:

1921.	1,345.000	или 11,3%
1931.	1,561.000	или 11,2%
1948.	1,972.000	или 12,5%

Процентуално су још одма иза рата знатно скочили, што је доказ више њиховог слабог страдања у рату.

Узето из расправе:

Hans Schwalm, Tübingen im Handbuch Jugoslawien, 1951.

Код последњег пописа установљен је уопште узевши највећи пораст становника који исповедају или су им непосредни преци исповедали Ислам. Њих је било преко три милиона, од којих нису баш сви активни верници, али су сви сунећени. Самих Муслимана нашег језика и Албанаца има преко три милиона. Њима треба додати и Турке. Тако Југославија има муслимана више него иједна држава на Балкану или у Европи, више него Арбанија или Турска (европски део).

XI.

Међутим, сви ови бројеви су само релативно тачни, тј. у међусобном односу, па је и то сумњиво. У апсолутним бројевима су апсолутно нетачни, зато што обухватају и лица која на дан пописа нису била не само у својој општини, него нису била уопште у Југославији.

Ми ћемо се на ово питање мало за овим повратити, кад будемо изнели укупан број становника Југославије.

Према званичним извештајима, број *«лица на привременом раду у иностранству 1971.»* изнео је 671.908 душа. То стоји у Статистичком календару Југославије 1972, издање ћирилицом страна 32 и 33. (има га још на свим језицима Југославије и многим странам).

Ту су они разврстани по републикама и покрајинама. Из БиХ их је било 137.351; из Црне Горе 7.829; из Хрватске 224.722; из Македоније 54.433; из Србије 199.487, од чега отпада на уже пордручје 114.581, на Војводину 60.545, Косово 24.361.

Ови бројеви нису тачни нити могу бити тачни. Ја сам баш јуна (октобра 1972) читао извештаје немачке, по којима има само тамо Југословена преко 640 хиљада, и то запослених, без њихових породица. То је, како је горе изнето, мало мање него укупан број за целу државу.

То је разврставање ових лица само по административним јединицама, а нас интересују националности *«као такве»*. Истина, у Статистици је познат метод да се закључци стварају заобилазно, на основу географског размештаја, али у тзв. текстним објашњењима или коментарима, не у табелама.

Срећом, бар делимично објављени су и подаци по народности, парцијелно и незванично. (Ја бар нисам дошао до званичних података, али су и ови свакако из Савезног завода за статистику, само саопштени преко новина).

Тако *«Политика»* од 22. фебруара исте године доноси ову вест:

... Од укупно 671,9 хиљада лица на привременом раду у иностранству по подацима пописа становништва

има 261,7 хиљада Хрвата, 191,3 хиљада Срба, 46,9 хиљада Словенаца, 40,6 хиљада Муслимана у етничком смислу, 38,3 хиљада Македонаца и 5.260 Црногораца. Највећи део припадника наведених народа отишао је из својих република али и из других подручја наше земље у којима они иначе живе. Сем њих, на привременом раду у иностранству на дан пописа било је од народности релативно највише Албанаца (34.784), па Мађара (19.552), Румуна (5.285), Турака (3.618), Словака (3.007), Рома (1.613) и много мање припадника других народности, али и 6.457 лица која се национално нису уопште изјаснила и 1.561 особа која се изјаснила као «Југословен». За осам хиљада њих нема података о народности...

... За око 15 хиљада људи није познато када су отишли из земље на привремени рад у друге земље, а за преко 7 хиљада не зна се где се сада налазе. Од укупног броја, 61,2 одсто је у Западној Немачкој, 12,3 у Аустрији, 6 одсто у Аустралији, 5,5 одсто у Француској, 3,2 одсто у Швајцарској и по 2,4 одсто у Шведској и САД, итд.»

Већ и према изнетим бројевима, највише је отсељено Хрвата, 70 хиљада више него Срба, којих је у земљи опет двоструко више. Зато су сви дати бројеви, и апсолутни бројеви и пропорције, веома сумњиви.

Значи да су при исељењу сва лица била питана о својој народности. То је некад у комунистичкој Југославији био обичај, али је сад напуштен. Зна се да су многа лица пошла у иностранство ван завода за запошљање. Они се не садрже у овим бројевима. Немци цене да код њих има 10 до 20% таквих радника.

Разуме се да је више таквих лица из предела ближих Западу. Са Косова нема јамачно ниједно такво лице. Јер је далеко док стигне до границе, и не би умело да се при граници снађе.

Једно је само сигурно из свега овога, као што смо већ рекли, је Хрвата у «иностранству» највише, и релативно и апсолутно. А они су сви уврштени у укупан број пописаних Хрвата у земљи.

У међувремену су почеле и југословенске власти да признају да је «на привременом раду у иностранству» далеко више лица него су оне досад приказивале, да их има преко милиона. Симптоматична је у том погледу вест «Политике» од 15. јуна 1973, и коју ја овде накнадно уносим, пошто је сав овај претходни део био отштампан у листу.

То су констатације неког Д. Протића, несумњиво инспириране ако не и директно конципиране са званичне стране. Чланак носи наслов «Како вратити наше раднике из иностранства» са низом подналова. Ми ћемо прене-

ти дословце прве две трећине дописа, јер остатак се односи на штедњу и слање девиза, а за коментаре немамо могућности (времена) итд. Ти ставови гласе:

«У овом тренутку ван граница наше земље запослено је око милион Југословена. Само половина је отишла посредством служби за запошљавање. Интересантно је како се последњих година кретао број запослених Југословена у земљама Европе. Пре 1964. године само 118 хиљада радило је у иностранству, а 1966. године тај број је износио 275 хиљада. Међутим, већ 1968. године, преко 400 хиљада наших сународника радило је у иностранству. Од тада, па све до данас, број се повећавао. Највише је запослено у СР Немачкој — 478 хиљада, Аустрији 135 хиљада, Француској 80 хиљада, Шведској 36 хиљада, Швајцарској 34 хиљаде, а затим, у Холандији 11,5 хиљада, Белгији 5,5 хиљада, Норвешкој једна хиљада, Луксембургу 1,5 хиљада, Аустралији 90 хиљада, САД 25 хиљада, колико има и на Навом Зеланду, у Канади 30 хиљада и тако даље.

У иностранству је запослено дупло више мушкараца него жена: 660 хиљада према 300 хиљада. Просечна старост југословенских грађана на раду у иностранству је око 31 годину, док, такође у просеку, на раду остају око 3 године. Али, око 150 хиљада наших грађана дуже је од 5 година на раду у иностранству, а од тог броја, 30 хиљада њих је дуже од 10 година. Од укупног броја запослених у иностранству, око 10 одсто нема завршену никакву школу, а 25 одсто је завршило школу другог ступња или више од тога. Сада се на раду у иностранству налази око 450 хиљада пољопривредника и око 420 хиљада индустријских и занатских радника.

После неколико година рада у иностранству, наши радници се враћају у земљу. Према неким подацима, у земљу се досад вратило само нешто преко 100 хиљада. Толико је бар тражило посао у земљи.

Статистичари, и не само они, уверавају нас да и следећих 15 година треба очекивати да ће људи одлазити на рад у друге земље. Разуме се, мање него до сада. Неке републике у скорој будућности неће бити у могућности да из сопствених извора задовоље потребе у радној снази. Подсетимо се да сада имамо преко 700 хиљада хектара необрађених ораница и башта и да је само прошле године за увоз хране, пића и дувана, дато 5,2 милијарди нових динара.

Треба рећи да се разговара, на свим нивоима, о враћању наших радника из иностранства. Али, неке организације не желе да запосле раднике који су били на раду ван земље...»

XII.

Сад ћемо посветити специјалну пажњу том већ више пута споменутом и третираном проблему *обухватања отсутних лица међу присутне* о фикцији њихове присутности, то што ниједна статистика света не чини. Поред изнетих разлога навешћемо још неке, можда и важније.

Као што рекосмо, упоређења са ранијим пописима су немогућа. Јер напр. код објаве првог пописа у Југославији је стојало при свакој рубрици «Присутно становништво по попису од 31. јануара 1921». (Вид. Претходни резултати пописа, Београд 1924). У публикацији за попис 1931, књига II, стоји: «Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године. Присутно становништво по вероисповести». *Увек присутно становништво*. У табелама комунистичке Југославије то није нигде забележено. Види се да нешто крију. Ја ипак мислим да су прва три пописа обухватила само присутно становништво, али то нигде не стоји. А упоређивања су немогућа ако је једном пописано само присутно становништво а други пут и отсутно на «привременом раду у иностранству».

Нас овде интересује *народност* пописаних лица, то је тема овог рада. Начело гласи, а тако канда гласе и прописи приликом последњег пописа становништва Југославије да се свако питано лице слободно опредељује, без икаквог притиска или ингеренције са стране

Сад, како то начело применити код лица отсутних, који се налазе «на привременом раду» у иностранству? Треба неко други за њих да одговара. Да ли ће он баш увек одговорити онако како би одговорило лице које се испитује? Само један еклатантан пример. Муж, напр. отсутан радник, повео је собом и жену и децу. Рецимо: он је био Хрват, жена Српкиња. У његовој кући ће одговорити да су сви Хрвати. Ко може да се томе одупре и ко може да то демантира?

Ево један између стотине разлога зашто је ова пракса садашње (не досадашње) југословенске статистике неправилна и непотпуна. Већи део осталих разлога ми смо изнели у одељку о Хрватској, јер нисмо знали да ћемо се на крају тим опет посебно бавити.

Још нешто. За та лица се каже да су на «*привременом раду*» у иностранству. Заиста, то је била намера код исељења. Али се она неће и не може одржати. Пре свега ту се многе жене удају и постају стране држављанке. Оне се свакако неће враћати. У англосаксонским земљама свако досељено лице постаје скоро аутоматски после пет година држављанин те земље. То важи и за Аустралију и Канаду, камо су многи наши грађани отишли на «при-

времени рад», баш специјално Хрвати. Југословенска статистика је уврстила неке од њих као привремено отсутне Југословене, а они нису ни привремено отсутни нити Југословени. То је било пре две године, данас их је још знатно више.

Такође у Европи многа лица стичу страно држављанство, истина доста теже него у земљама бивше Велике Британије, али га стичу, нарочито ако су ожењени грађанкама земље у којој раде.

Тако је у Немачкој, у Швајцарској итд. А њих ипак све југословенске статистике уврштају као пописне јединице пописа становништва Југославије!

Но и највећи део оних који немају страно држављанство не мисле никад да се врате у земљу. У Западној Немачкој је ту скоро (крајем 1972) извршена анкета код два милиона и 400 хиљада страних радника (од укупно три милиона и шесто хиљада), дакле код равно две трећине свих страних радника, од којих је близу 20% Југословена. Питали су да ли желе да се врате или да стално остану у Немачкој. 90% је одговорило да желе остати у Немачкој. Разуме се да неће они сви остати, јер се у свим земљама осећа сад рестрикција према страним радницима. Али ће, ипак, остати велики број, а желе да остану скоро сви. Ипак их југословенска статистика уврштава у становнике Југославије («обухваћене пописом становништва»)! То значи да у њој станују!

Све је то учињено што су хрватски комунистички руководиоци, који су сад махом у хапсу, то захтевали. Дирекција Савезног завода за статистику морала је пре да да оставку него да то прихвати и пописне резултате учини неупоредивим ни са својим ранијим подацима ни са подацима других земаља, да их учини недостојним статистичког компарибилитета, уопште модерне статистичке акције.

Колико убрајање отсутних лица у постојеће становништво једне земље води до лажних ситуација тек сам се сад уверио из једног податка «Политике» о сточном фонду Југославије. Ту стоји колико има говеда, коња, свиња, оваца итд. И онда се прерачунава колико сваке од тих врста долази на 1.000 становника.

Релације би биле тачне само ако се односе на присутно становништво. А то баш овде није био случај. Број стоке је стављен у релацију са фиктивним бројем становништва, дакле оним који се не налази у земљи и које се том стоком не може послужити.

То важи а форциори за конзум. Толико је потрошено шећера на једног становника и од оних у земљи и оних ван земље! Ето до каквог апсурда то долази.

У Немачкој се свакако врше иста обрачунавања па се и Југословени који тамо живе, и којих је више од пола милиона од чега самих Хрвата бар четврт милиона, уврштају у квоцијенте.

И код других статистички обухватљивих појава могу се констатовати слични апсурди, лажне мере. Напр. у школству. Напр.: на толико становника, долази толико школа, толико ђака итсл. А многи «становници» се не налазе у земљи, добрим делом ни сами ђаци. Или долази толико лекара односно апотекара на показани број «становника».

Даље: на толико становника толико путева, пруга, толико превозних сретстава итсл. А становници су добрим делом хиљаде километара удаљени. Свака статистички установљена френквенција, сваки интензитет лажни су у данашњој Југославији, јер је статистика становништва базирана на погрешној, чак свесно фалсификованој основи.

Досад је говорено колико има укупно лица из Југославије на «привременом раду у иностранству». Правилнија слика би се добила кад би се изнело колико их је у разном «узрасту», по групама старости. Сви се они налазе у најбољим годинама, у најплоднијем отоку живота. Највећи део мушкараца су војни обвезници. На то је указао и диктатор Југославије Јосип Броз. Он је запрепаштен евентуалним последицама за одбрану земље. Ми то посматрамо са другог аспекта, чак се чудимо диктатору да тако шта тврди. Та, они су по резултатима пописа, у самој Југославији или бар као да су у Југославији! Ако то није случај, онда свако види колико су југословенске статистике лажне. Како ће се израчунавати колико војника има у земљи, кад су у статистици обухваћени и они који су у земљи и они који су изван земље, и то тако да се никако не могу статистички издвојити они ван земље. Ето до чега води лажно приказивање статистички релеванних појава.

Колико је неупутно, колико је некоректно, чак и неправилно уносити у своје статистике снимања становништва (у једном датом моменту) лица ван земље, најбоље ће показати случај Швајцарске. Она има својих житеља око пет милиона и по језичној пропорцији било је скоро четири милиона немачког језика, близу милион француског, а мање од 200 хиљада италијанског. Сад Швајцарска има округло милион страних радника са члановима породица. Од тога Италијана далеко преко пола милиона (онда Шпанаца, па после Грка, Турака и Југословена).

Одједном се бележи да лица италијанског језика има у Швајцарској близу 700 хиљада, скоро колико оних

француског језика. Све релације су поремећене, све садашње пропорције пале у воду. Кад би та иста лица обухватила и италијанска статистика, онда би Италијана у Европи било далеко више него што их има.

Још изразитије су пропорције вероисповести. Нормално, вековима, Швајцарска је имала око 60% евангелиста (протестаната) и 40% римокатолика (око пола посто старокатолика и Јевреја). Сад одједном има католика преко 50%, апсолутна већина, док је протестаната једва 45%. Због тога је било обустављено даље долажење Италијана и Шпанаца. Али је протестантска већина изгубљена. Све су то произвели ти новодошли и «привремени» радници, због чега је разумљиво огорчење многих кругова на «преутођеност» земље. Ова лица се не воде више статистички у својим земљама, већ у оној у којој живе. Све обрнуто статистичкој пракси Југославије, која се од иностранства затајкује, али која ће ипак доћи на видело.

Случај Немачке је сличан. И тамо се проценти вероисповести померају у корист католика и обезбеђују им већину. Зато јер су ту и Италијани, и Шпанци, и Португалци. Отуда настојање да се имиграцијом Турака, Грка, донекле Југословена, та појава ублажи. Али се тамо сви присутни рачунају као саставни део становништва Републике, а сви отсутни елиминишу. Можда Југославија једина обратно поступа да и отсутне убраја у присутне. Тиме се дифамира њена статистика и губи ранг веродостојних резултата.

XIII.

Сад би био ред да се пружи оно што сви читаоци у првом реду очекују од «рекапитулативног» прегледа: да се изнесе укупан број становника данашње односно тадашње (1971) Југославије. С тим се дуго одуговлачило.

У цитираној публикацији (број 727) није било тога броја уопште (с обзиром на недостатак бројева из Словеније, и иначе). Опрезност је била на свом месту. То су чиниле тада друге новине, напр. «НИН», али су у њему и сви подаци о народностима знатно увеличани. По «НИН»-у од 4. јула 1971. последњег пописа је установљен број укупних лица од 20 милиона и 800 хиљада. Директор Латифић је казао 28. априла 1972. да их је 20 милиона и нешто мало преко пола милиона.

У накнадно објављеним, канда дефинитивним, резултатима које смо ми пренели из «Политике» (три броја) почетком јануара 1973. наводи се као «прецизан» статистички податак број становника «СФРЈ»: 20,522.972. И с тим ће се бројем свакако оперисати и у будуће и он ће ући у све енциклопедије и лексиконе света. Значи да је

Латифић већ располагао са тим бројевима кад је дао речену изјаву «Политици» крајем априла 1972: Југославија има преко 20 и по милиона становника.

То су сад званични подаци али непоуздани, уопште нетачни. То су монтирани подаци: како за укупну државу, тако и за њене саставне делове. То су магични бројеви, пожељни али не стварни.

Колики је тачан број становника Југославије не може се утврдити, јер попис базира на лажној бази: сматра присутним отсутно становништво. Грешкама и злоупотребама отворена су на тај начин сва врата.

Једно је сигурно да 1971. Југославија није имала 20 милиона становника (то значи људи који у њој станују; већ сама терминологија обавезује на овако разматрање: хрватски изрази пучанство или ранији житељство не би а приори одбијали такво разматрање).

Али Југославија има близу 20 милиона становника и да није било одласка у печалбу последњих година испунила би овај број. То је инпозантан број, који Југославију увршта у средње силе света, специјално Европе. Више их је у Европи испод тог броја, него изнад.

Ипак ми се намеће једна мала реминисценција. Кад сам ја 1922, дошао за секретара Дирекције државне статистике Краљевине СХС, то је било годину дана иза првог пописа. Тада сам баш читао, колико ме памћење служи, да су у приближно исто време нашли приближно једнак број становника још две државе не много удаљене од нас, иако је једна у Африци друга претежно у Азији: Египат и Турска. Чини ми се да сад оне обе имају далеко преко 30 милиона становника. (Негде сам те бројеве читао, али нисам бележио, а у лексиконима су увек застарели!). Накнадно читам да је по попису од 1972. Турска имала укупно 37 и по милиона душа, од којих је 40% било испод 14 година.

То не значи ни најмање да бисмо ми морали завидети овим државама. Напротив, то мноштво становника дошло је проблеме, који се једва могу решити.

Овај наш пораст је нормалнији и здравији. Ипак би он био осетно већи да није било убијања у рату, нарочито Срба (од Хрвата, Немаца, Маџара) и да није било емиграције која се није хтела вратити у земљу одма иза рата (и ту Срби чине огромну већину).

XIV.

И што се тиче *релације полова*, односа мушких према женским, у заосталим пределима и тамо где није било рата, број мушкараца је већи од броја жена. У осталим деловима државе обрнута је сексуална пропорција.

До Првог светског рата и у Србији је била осетна премоћ мушкарца над женама, али се она после рата претворила у премоћ жена. Тако је било 1910. године на 1.000 мушкараца 936 жена, а после рата (1921) 1.088. Ништа јасније од тога не обележава српске жртве у Првом светском рату. БиХ су имале и пре и после рата надмоћ мушкараца (1910. на 1.000 мушкараца 878 жена, а после десет година 956). И ту се релација осетно погоршала на штету мушкараца, али су они још увек били претежни. Остале покрајине имале су и пре и после рата премоћ жена (осим Македоније, за коју нема података). Она је износила (први бројеви су за 1910, други за 1921): У Далмацији 1.003 и 1.025; у Хрватској и Славонији 1.044 и 1.052 (што значи да ратних жртава скоро није ни било), у Војводини 1.014 и 1.050, у Словенији 1.076 и 1.098. Претежност жена у Словенији је била огромна, мало мања него у Енглеској.

Према овој пропорцији у покрајинама, може се извести и приближна пропорција у народу који те покрајине насељава.

Сви претходни подаци су званичног карактера, узети из књиге «Претходни резултати пописа становништва у Краљевини СХС» од 31. јануара 1931., Сарајево 1934. За најновији попис преносимо из београдске «Политике» од 15. августа 1972. Тамо стоји:

«На хиљаду мушкараца у нашој земљи било је прошле године просечно 1.033 жене. Али у Хрватској је долазило 1.067, у Словенији 1.062, на Косову свега 940 и у Македонији 976 жена. У осталим републикама и покрајини Војводини такође доминирају жене над мушкарцима. По подацима првог послератног пописа становништва из 1948. године, на хиљаду мушкараца било је 1.080 жена, а после пет година њихов број је опао на 1.064 и према трећем попису из 1961. године даље се смањило на 1.051 жену. Двадесет три године пре тога број жена на хиљаду мушкараца у Хрватској и Словенији био је већи за 70, на Косову за преко 20, док је у Македонији остао готово непромењен. — Сем ових постоје и крупне регионалне разлике у саставу становништва по старости. Прошле године било је код нас просечно 36,5 одсто деце и омладине закључно са навршених 19 година, али свега 29 одсто њих у Војводини и 33 одсто у Словенији, а око 52 одсто на Косову. У време првог пописа на ову старосну групу долазило је око 45 одсто, а после пет година чак и 52 процента. Сасвим је обрнут однос код најстаријих годишта. Са 65 и више година Словенија и Војводина имале су око 10,2 одсто од укупног броја становника, Југославија просечно 8,3, а Косово једва 5,4 одсто. Војводина и Словени-

ја се очевидно одликују старим становништвом, док на Косову преовлађује младо».

И из ових података може да се наслути даљи развој становништва у појединим деловима земље. Према њима ће и даље Косово и Метохија да расту, тако да ће остајати све даље за собом остале делове земље и остале народности.

Интересантно је да Војводина, која је бар једном трећином насељена из сирових и демографски здравих предела (Лике, Босне итд.), у релацији полова и броју младости не осећа ту принову. Новодосељени су прихватили манире староседелаца, а на те староседеоце су мало упливисали. По старом правилу да је болест прилепчива, а здравље није прилепчиво.

Срби све више улазе у регионе са смањеним бројем младости, са мање мушкараца од жена итсл. Но у томе их Хрвати и Словенци далеко надмашују.

XV.

У стручним и научним расправама израчунавају се понекад и будући бројеви једне појаве, тако специјално броја становника. То је тзв. *екстраполација*, којој се не може приписати већи значај истине и стварности. Ко може прорећи шта ће се све сутра и прекосутра десити? Ко је вршио овакве прогнозе пре последњег рата разуме се да није могао предвидети рат и његове последице. Ко је предвидео, иако ово има локални значај, земљотрес у Скопљу? Ко је предвидео овако огромни екзодус наших радника у иностранство? И ко гарантира да ће се све дешавати као пре, да ће жене једнако рађати, да ће релације остати исте итд.?

Па ипак, рекосмо, израчунавају се тзв. *коэффициенти прираштаја* и на основу тога давају бројеви за будућност. Ја сам увек био противан тим калкулацијама. Али, реда ради, изнећу бар један мали доступан рад о томе.

Један стручњак из Београда, канда лекар, примаријус др Благоје Стамболовић дао је у «Политици» од 24. августа 1970. десетогодишњи преглед пораста становништва само на основу природног прираштаја, и то становништва целе Југославије и република односно покрајина. Односи се на године од 1960. до 1969. Са пописом нема никакве везе. Разуме се да природни прираштај није једини фактор померања броја становништва. Напр. у Београду не чини он ваљда ни десетину броја укупног прираштаја. И приказ по републикама није исти као по народностима. Ипак заслужује изнети ту његову табелу и објашњења. Овако гласи његова табела из повећег рада

«Природни прираштај у нашим републикама и покрајинама»:

Год.	СФРЈ	БиХ	Ц.Г.	Хр.	М.	Сл.	У.С.	В.	К.
1960.	13,6	23,8	20,4	8,4	21,6	8,0	9,0	7,7	29,9
1961.	13,7	23,9	20,4	8,7	20,6	9,4	8,8	7,7	29,6
1962.	12,0	22,4	19,1	7,2	17,1	8,2	7,5	5,7	26,3
1963.	12,5	21,7	19,3	7,4	19,3	8,7	7,9	6,2	28,3
1964.	11,4	20,2	18,0	6,1	20,0	7,6	6,4	5,3	28,2
1965.	12,2	20,5	17,4	7,3	19,7	8,8	7,3	6,0	29,2
1966.	12,2	19,8	17,3	7,7	19,0	9,2	7,3	6,1	28,8
1967.	10,8	17,9	15,4	6,0	18,2	8,1	6,3	4,4	28,4
1968.	10,3	16,5	14,5	5,1	17,6	6,7	6,6	4,6	28,5
1969.	9,6	15,4	14,5	3,9	17,2	5,7	6,1	3,1	29,4

А ево како гласе објашњења др Стамболовића:

«Видљив је дакле, бржи или спорији пад природног прираштаја у свим нашим републикама и покрајинама. Десетогодишња стопа пада на крају 1969. године у Босни и Херцеговини 8,4, — у Црној Гори 5,9, — у Македонији 4,6, — у Војводини 4,6, — у Хрватској 4,5, — у ужој Србији 2,9, — у Словенији 2,3, — на Косову 0,5, — а у Југославији укупно 4,0.

Ако после сваких 10 година природни прираштај буде опадао као у последњој деценији, а опадаће и више јер је тенденција ка нераћању у порасту, онда ће природан прираштај бити око нуле, (тј., број становништва ће стагнирати а затим опадати) у Војводини после шест година, у Хрватској после осам година, у Босни и Херцеговини после 18 година, у ужој Србији после 21 годину, у Црној Гори, у Словенији и Југославији укупно — после 24 године, у Македонији после 37 година и на Косову после 50 година.

Наравно, ово се неће догодити ако републике и покрајине предузму мере да спрече нагло опадање наталитета».

Писац не каже какве мере могу «предузети» покрајине и републике да спрече опадање наталитета. Такве «мере» никад и нигде нису биле успешне, нити то могу бити. Па чак ни мере за смањење наталитета, које се напр. спроводе у Индији. Ни Хитлерове еугеничне мере и настојања за повећањем волумена Немаца нису довеле циљу. То расправљање не спада у ову студију. Доста је рећи да регламентација сексуалног живота не сме бити подлога статистичког очекивања, још мање закључака.

С друге стране, миграциони салдо у Југославији је за сада катастрофално негативан. Иако неће више бити онако бројне емиграције као до сада (нити ће југословенске власти то дозволити, нити досадашње земље имиграције), ипак се може очекивати за још коју годину миграциони

минус становништва Југославије. Опет најмање Македонаца и Арбанаса, али највише Хрвата (Словенаца и Срба релативно много мање). Још једном Хрвати немају права да тријумфују!

Прогнозе је у статистици, како рекосмо, врло опасно давати, нарочито ако прогнозе добијају конкретан вид и бројевима се изражавају. (Већ истицати тзв. трендове, тенденције развоја, увек уз дужну резерву, мање је опасно). У његовим табелама је тренд несумњив: стално и сигурно опадање стопе прираштаја свуда сем на Косову. Уколико су његови рачуни тачни (ја их не могу контролисати, јер немам ни апсолутне бројеве ни машину за рачунање), у Хрватској је, после Војводине, најмањи природни прираштај, а наши статистичари, напр. Ружа Петровић пишу у «НИН»-у о огромном прираштају Хрвата. Према прорачунима др Стамболовића, у Хрватској ће далеко пре доћи до стагнације становништва него у Србији (онамо после осам година, у ужој Србији после 21 годину). Ко зна шта се све може до тада десити, али енорман пораст Хрвата између два последња пописа (који је још претстављан знатно вишим до изјаве директора Латифића) указује још једном на сигурне фалсификате статистике у Хрватској и у корист Хрвата. Да народ који најмање рађа и највише се иселава има скоро највећи прираштај од пописа до пописа, то је апсурд. (Тако је Ружа Петровић у «НИН»-у од 4. јула 1971. пронашла да је Хрвата било при последњем попису 4,803.497 и да је индекс прираштаја био 111, а код Срба 108!). С таквим лажима и обманама су се сложили полузванични статистичари Југославије да само не повреде сујету Хрвата, а и њихове непредвиђене намере.

XVI.

Код досадашњег излагања података пописа становништва Југославије држали смо се доследно објављених резултата и ограничавали на њихову експозицију и критику. На крају један екскурз из истог домена али ослобођен баласта стриктног придржавања само званичних бројева.

За нас је овде важна бројна и с њом скопчана демографска, економска, војна и друга снага Српства. Кад дође до правог изражаја оно ће већ сад показати снагу од 10 милиона душа. То није ни увеличавање ни фантазирање. Имало га је према званичним подацима пре две године близу осам милиона и 150 хиљада. Сад га свакако има осам милиона и четврт. Кад му се придруже «Црногорци», који ће кад-тад листом прећи у Српство, један део

Македонаца (било их је пре рата чистих и свесних Срба, сто до двеста хиљада); кад им се придруже муслимани који су били Срби пре самих 20 година; затим многи католици у Дубровнику и околини, у Боки и Бачкој итсл. Већини се придружују још и многи са не сасвим утврђеном националном свешћу. Затим, засад «неопредељени» или «Југословени» итд.

Већ сада би их било далеко издан девет милиона кад би смели сви који се осећају српски да се тако назову. При новој констелацији поретка, без обзира на административне и државне поделе, Срба ће свакако бити 10 милиона (емигрантским новинама које говоре већ сад о 12 милиона Срба «жеља је отац мисли»).

Број од десет милиона је импозантан, специјално с обзиром на суседство Срба. Три њихова суседа имају скоро једнак број (Маџари мало већи, с обзиром на Маџаре у Румунији, Словачкој и Војводини), Бугари и Грци нешто мањи). Румуни имају можда за једну трећину више својих сународника (са онима у Русији). Ниједан од тих суседа није војно надмоћнији од Срба (у том погледу и други фактори сем броја становника играју улогу). Остали суседи Срба знатно су од њих мањи: Хрвата нема ни половина, Арбанаса ни трећина, (и једних и других далеко мање од половине односно трећине).

Ниједног свог непосредног суседа Срби не треба да се боје. Колико би била неповољнија позиција Хрвата, Словенаца, Македонаца, Арбанаса не треба говорити. Ови последњи, који се толико прсе, имали би за суседе Србе и Грке, а посредно Италијане. Како би се осећали?

XVII.

Аустријска (бечка) статистика није питала за народност становника, већ само за *језик којим говоре*, али не «матерњи језик» већ језик којим се служе, који обично говоре (конверзациони језик, званично: *Umgangssprache*). То се углавном подударало са народношћу, јер је сваки свестан статистички објект одговарао да се служи језиком народности којој припада, мада се понекад служио и другим језиком. Незгода је била само код нашег језика, јер је у Аустрији српски и хрватски језик био заједно обухваћен. После се незванично одвајао број православних од укупног броја и установљавао број Срба; остатак је отпадао на Хрвате. То се могло чинити зато што је у пределима Аустрије где су живели Срби и Хрвати није било осталих православаца.

Слична ситуација је била и у Краљевини СХС односно Краљевини Југославији. Мислим да се у комунистич-

кој Југославији и та статистика обрађује, али за последњи попис није још обелодањена, тако да прецизни бројеви недостају.

Приближно се они дају установити. Српско-хрватској језичној групи припадају сви који су по народности означени као Срби, као Црногорци, сви Хрвати и огромна већина Муслимана (али не сви). Затим неопредељени Југословени, који се нису хтели изјаснити, онда они који су се изјаснили по регионалној припадности (мада ни они сви), затим велики део Јевреја итсл. Ипак свих њих (ових малих група), неће бити више него Муслимана не-српског језика, тако да би *grosso modo* могли суму од те четири велике групе сматрати бројним стањем српско-хрватског матерњег језика, тј. лица која тај језик код куће говоре, још од детињства.

Прецизни бројеви се не могу дати, али могу приближни који ће им бити сасвим блиски. Зато се ипак морају дати у «заокруженој форми», у облим бројевима. Њих би било — урачунавајући и лица «на привременом раду у иностранству», која се овде не би морала а priori избацивати — око 15 милиона (прецизно преко 14 милиона и 900 хиљада). То је близу три четвртине укупног становништва Југославије (око 73 процената). Приближно их је толико нашао и први попис од 1921, управо 74,4%. Али су ту урачунати били и сви Македонци, који се данас засебно обележавају, тако да је број лица најраспрострањенијег језика Југославије и процентуално повећан. Он је далеко, несравњиво, већи него проценат руског језика у СССР. Сваки други језик је код нас патуљаст у пропорцији са српским односно хрватским. (Овде је споредно питање да ли се они сматрају као два језика, главно је да га разумеју и приближно једнако говоре све националне групе). Језично, Југославија није ни приближно онолико хетерогена као по народностима.

ОвOME броју би се могли прибродити и Срби односно Хрвати који су раније отселени из Југославије, али се још увек служе својим језиком. Али то спада ван оквира ове теме која расправља о националностима у Југославији.

По броју лица у свету која говоре словенске језике, наш језик долази на четврто место. Испред њега су руски, украјински и пољски. Сам руски језик говоре више лица него све остале словенске језике (око 120 милиона), онда украјински (око 40 милиона) и пољски (близу 30 милиона). Онда долази српско-хрватски (15 милиона), затим чешки и бугарски (са мање од по 10 милиона). Још мање имају бјелоруски, словачки и остали словенски језици, међу којима су најмањи словеначки и «македонски».

XVIII.

Мађарска (пештанска) статистика имала је рубрике и о народности и о матерњем језику, али је тамо стојало (колико се ја сећам, а мислим да се добро сећам) у засебној рубрици колико је било инојезичних лица која су говорила или разумевала мађарски. Код нас тога нема (и боље да нема, јер би то био излив шовинизма). Међутим, ван сваке сумње је познавање српског језика у Југославији данас далеко веће него је икада било у тим пределима. Тешко да данас има и два милиона лица која не разумеју српски, чак која се не би могла на том језику споразумевати.

Ево нестатистичких, али реалних доказа. Може се слободно тврдити да три четвртине Словенаца могу да се споразумевају српски. Приликом оснивања заједничке државе крајем 1918. није ни један проценат Словенаца знао српски. То ја знам као ретко ко. Ипак је у Видовданском уставу стојало да је званични језик државе «српско-хрватско-словеначки». То је учињено на захтев Словенаца; у пројекту Устава није тако стојало (већ «српско-хрватски и словеначки дијалекат» или нешто слично).

Кад се говори о три четвртине лица Словеније која говоре српски мисли се и на децу, која не знају понекад ни словеначки а камоли српски. Али и у овом погледу, као и у питању народности, статистика се ослања на родитеље.

У Војводини данас око 90% лица говоре српски (разуме се не књижевно, и не «перфектно», али сасвим довољно за разумевање без тумача). До рата то није био случај. Тада је максимум половина Војвођана говорила српски. И поред равноправности свих језика у Војводини никад се српски није више распростирао.

Стање у Војводини знам одлично. Пре рата сам тамо живео, после рата пратио и најтананији развој. На Косову стање не знам. Али радници који одатле долазе, било Срби или Арбанаси, кажу да тамо свако зна српски. Ово је увеличано: сигурно оне бабе под ферецом не знају, али да се и тамо више српски зна него пре рата ван сваке је сумње.

Македонци се стално жале да се напр. у Скопљу свуда чује српска реч, званично се објављује да се београдске новине читају далеко више него македонске. Ја сам говорио са неким Македонцима после рата. Ниједан не говори сасвим правилно српски, али може да се изражава без застајкивања и у потпуности.

Према свему томе не би било преувеличано тврдити да око 90% народа Југославије говори српски, а 80% пот-

пуно. Томе је допринела и војска а и миграција раније стационираног становништва.

XIX.

Тако стоји ствар са ширењем српског језика у Југославији. Веома повољно, без икаквог форсирања. Разуме се да то није једна трајна и неизменљива појава. Са несатанком Југославије или њеним комадањем могла би да се измени на горе. Али је интересантно једно упоређење са предратном Мађарском, са чијом смо статистиком започели ово излагање. Тамо је изучавање и говорење мађарског језика било скроз принудно, нарочито после фамозног школског закона грофа Алберта Апоњија (1846-1933) из године 1907, по коме је из школа био буквално истиснут сваки страни језик. Па ипак је много мање процента мађарских народности говорило мађарски него српски језик у Југославији од стране вансрпске и ванхрватске.

У Совјетији (СССР) је слично као у Југославији. Све је више лица која се служе руским језиком. Али се овај процес тамо форсира, док се у Југославији више сузбија него форсира. Тамо се сви руководиоци залажу да руски језик постане разумљив и општи комуникативни инструмент совјетских људи. Ту скоро сам читао изјаву Брежњева, генералног секретара КП у овом смислу. А емигрантски књижевник Милош К. Аћин је овог месеца писао да је «Лењин сматрао да се не може извршити ни преко потребна економска интервенција ако се не усвоји језик већине, односно руски, као заједнички језик». Он је то објавио у месечнику «Југословен», који под уредништвом Марка Милуновића, излази у Шведској (број 108 за јуни 1973, под насловом «Етнички процеси у Југославији»). А сама КП СС је 1972. званично тврдила да су «све нације и националности СС добровољно изабрале руски језик као језик свеопштег међунационалног општења».

Руски научници академик Јуриј В. Бромлеј и др В. И. Козлов писали су у «Вјестнику Академије наука СССР» од новембра 1972 — опет по тврђењу Милоша Аћиног — да је већ 1959. било преко 10 милиона лица неруске националности која су усвојила руски језик као свој матерњи језик, а да се «по попису од 1970. тај број попео на 13 милиона, док 42 милиона влада руским језиком као другим рођеним језиком».

Разуме се да то даље не може да иде истим темпом, али је ова тенденција ипак интересантна и карактерис-

тична за «вишенационалне државе». Као регула да се без принуде доминирајући језик више шири.

XX.

Сасвим друкчије стоји ствар са писменошћу. Резултате последњег пописа немамо, а веома је сумњиво да ли ће они бити дати у комбинацији са народношћу. Практично то је могуће, али тзв. укрштање бројева овде пре захтева комбинацију са годинама старости и са географским регионима.

У сваком случају позиција Срба ће овде бити неповољна. Пре свега, сви пописи, и пре Првог светског рата и после њега, износили су мноштво аналфабета код Срба. Процентуално се тај број увек смањивао, али је остао ипак врло висок.

У самој Југославији, проценат аналфабета Срба је по мом мишљењу испод општег просека. Већи је проценат код многих других народа и народности, напр. код Црногораца, Муслимана, Македонаца, Албанаца, Влада, Цигана итд. То ипак не треба да нас задовољава и борбу против неписмености морамо продужити. Мора се признати да је у комунистичкој Југославији доста учињено за тзв. «описмењење» одраслих (нова реч, али није рђаво скројена).

Несумњиво да писменост све више расте у Југославији (као уосталом у целом свету, али бар у целој Европи, посебно комунистичком делу, где је била најмања), али има за нас Србе једна веома непријатна околност. У сваком другом народу, кад се каже да је неко писмен, мисли се да уме да пише својим писмом на свом језику. Код нас то данас није случај и добро је дошла ова прилика да се то нагласи.

Позната је ствар да се Срби одвајкада служе својим писмом, ћирилицом, од првих дана писмености. И кад се каже да је један Србин писмен, то може да значи да је писмен у своме писму. Као што се сматра да је писмен Немац који пише немачки, Француз који пише француски, Рус који пише руски, Грк који пише грчки, Арапин који пише арапски итд.

Ја признајем да ово питање нисам никад сусрео у статистичкој теорији, јер се оно разумевало само по себи, а наш садашњи случај, случај у комунистичкој Југославији још се није био појавио. Позната је ствар како се код нас ћирилица управо гони и сузбија, а форсира латиница, хрватски писмени начин изражавања.

Причали су ми овде у Швајцарској, да и међу «гостујућим радницима» из Југославије има много Срба који

не знају да читају ни штампану ћирилицу. Нарочито из Хрватске, из Босне и Херцеговине, из Војводине, па чак из саме Србије.

Кад бих ја био руководиолац пописа, ја та лица не бих могао уврстити у рубрику писмених, јер не знају да пишу својим писмом. Незгодно би их било уврстити и међу неписмене, јер би се тим број неписмених Срба још више повећао. Отворио бих нову рубрику: чита на туђем писму њему наметнутом.

Нека се ово не сматра као неки пркос. То би била несумњиво политичко-национална демонстрација као знак запостављања Српства и као опомена, али би то одговарало стању ствари и принципу истине, који треба да остане главни постулат статистичке науке и праксе.

Противсрпски режим Југославије, још од 1945, није само отцепио од Срба српске земље, није само измислио и створио нове народности на рачун Срба, већ остале Србе хоће да учини стварно неписменим, да их отстрани од писма отаца. да их национално озледи, да их расрби.

Ето, баш се пружила згодна прилика да се то још једном истакне. Ако се буду публиковали подаци о писменим лицима по народности, они ће претстављати даљи фалсификат званичне статистике Југославије, који ће се мање моћи пребацити на статистичку управу него на владајући режим. Антисрпска тенденција режима наћи ће израза и у тим подацима.

С А Д Р Ж А Ј

Уводне напомене	3
---------------------------	---

ПРЕТХОДНИ ДЕО: МЕТОДОЛОШКЕ ЗАМЕРКЕ

I. Проблематика	6
II. Децентрализација пописних радња	8
III. Именовање пописивача и њихова улога	10
IV. Званична упутства за уписивање народности	16
V. Обрада прикупљеног материјала	22
VI. Које се становништво пописује?	26

ГЛАВНИ ДЕО: АНАЛИЗА БРОЈЕВА НАРОДНОСТИ

VII. О чему ће овде бити речи	33
VIII. Подаци о народности у Босни и Херцеговини	34
IX. Подаци о народности у Црној Гори	48
X. Подаци о народности у СР Хрватској	56
XI. Подаци о народности у СР Македонији	71
XII. Подаци о народности у Словенији	77
XIII. Подаци о народности у ужем подручју Србије	83
XIV. Подаци о народности на Косову	94
XV. Подаци о националности у Војводини	101
XVI. Сумаран осврт на «СР Србију»	117
XVII. Рекапитулативан осврт на «СФРЈ»	121

ERRATA CORRIGE

На страни 39, четири прва реда су испретурана. Трећи ред треба да буде први, четврти други, први трећи, а други четврти.

На страни 41, девети ред, место «досељеници» треба да стоји «досељавали».

На страни 51, трећи и четврти став (почињу са речи-ма Број Црногораца и Који су узроци), не спадају ту већ на завршетку отсека II претходне стране (испред римског броја III).

На страни 75, отсек IV, други ред, треба да стоји Мухацири место Махацири.